

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NASSAU WILLIAM SENIOR

(Çeviren: Hüseyin AL)

Bir Klasik İktisatçı Gözüyle

OSMANLI

BİRLEŞİK

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

BİR KLASİK İKTİSATÇI GÖZÜYLE OSMANLI
•
NASSAU WILLIAM SENIOR

BİR KLASİK İKTİSATÇI GÖZÜYLE OSMANLI

NASSAU WILLIAM SENIOR'UN
TÜRKİYE SEYAHATI GÜNLÜĞÜ

(Eylül-Kasım 1857)

NASSAU WILLIAM SENIOR

Çeviri:
Hüseyin Al

BİRLESİK

Birleşik Yayınevi

ISBN: 978-605-5515-33-1

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Birleşik Kitabevi'ne aittir. Tanıtım için kısa alıntılar dışındaki her türlü çoğaltma yasal sorumluluk doğurur.

**BİR KLASİK İKTİSATÇI GÖZÜYLE
OSMANLI
NASSAU WILLIAM SENIOR**

Kitabın özgün adı: Journal Kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858.
*Longman, Brown, Green, Longmans & Roberts.
London 1859*

Çeviri:
Hüseyin Al

Kapak:
Salih Geçer

Baskı Notları
1. Baskı, Nisan 2011, Ankara
Baskı: Cantekin Matbaası

Genel Dağıtım
Birleşik Dağıtım
Bayındır Sokak 6/33 Kızılay/ANKARA
Tel: 0 (312) 431 02 80 • Faks: 0 (312) 432 19 65

Çeviri için Longman, Brown, Green, Longmans, and Roberts yayınevi tarafından 1859 yılında yapılan baskının yazar tarafından William G. Clark’a el yazısı ile ithaf edilmiş nüshası esas alınmıştır. Söz konusu nüsha, University of Illinois at Urbana-Champaign kütüphanesinde bulunmaktadır. Yazarın ithafında kitap içerisinde görüşleri alınan kişileri gizlemek amacıyla kullandığı “*inisiyal(initial)*”ler için vermiş olduğu anahtar metin içerisine yerleştirilmiş, yazarın konuştuğu kişiler gerçek kimliklerine kavuşturulmuştur. Bunun yanında okuyucu açısından kolaylık sağlamak amacıyla metin içerisinde soru cevap şeklindeki düz yazı şekli karşılıklı diyaloglar şekline döndürülmüştür. Çeviri sırasında eserin giriş kısmında yer alan Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı metinlerine okuyucuların kolayca ulaşabilecekleri düşüncesi ile yer verilmemiş, seyahat günlüğünün sadece Türkiye kısmı çevrilmiştir. Ayrıca kitabın baskı kalitesinden kaynaklanan nedenlerle içinde yer alan İstanbul ile ilgili iki gravür ile İstanbul Boğazı ve Çanakkale’ye ait haritalar metinden çıkarılmıştır.

Çeviri profesyonel bir çeviri olmaktan ziyade amatör bir girişim olup çeviri esnasında çok sayıda kişinin yardımına başvurulmuştur. Metin içerisinde yer alan Klasik Yunanca metinlerin çevirisinde Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Filiz Cluzeau büyük ölçüde yardımcı olmuş, alternatif önerilerde bulunmuştur. Çeviri için önemli bir problem olan bu sorunun aşılmasında doğal olarak aynı üniversiteden değerli hocamız Prof. Dr. Ali Akyıldız yardımcı olmuştur. Yine bazı Latince ifadelerin çevirisinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi araştırma görevlisi Özgür Oral’dan yardım alınmıştır. Çeviri için gerekli nüshanın fotokopileri meslektaşım Haluk Tözüm tarafından temin edilmiş, çeviri metni Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üye-

si hocamız Prof. Dr. Yaşar Aydemir tarafından gözden geçirilmiştir. Yine metnin okunmasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi hocam Şevket Kamil Akar, meslektaşım-üstadım Yalçın Karagöz yardım ve önerilerde bulunmuşlardır. Çevirinin bu hale gelmesinde isimleri yukarıda zikredilen hocalarım ve meslektaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Kitabın kapak tasarımını yapan aile dostumuz Salih Geçer ile basımını sağlayan kadim dostumuz Muhammed Erbay'a da teşekkürlerimi sunuyorum. Yine de çevirideki kusurlar çevirmenine aittir.

H.A.

Nassau William Senior ve Türkiye Seyahati Günlüğü

Elinizde çevirisi bulunan kitabın yazarı Nassau William Senior, 26 Eylül 1790 tarihinde İngiltere’de Compton Beauchamp-Berkshire’da doğmuştur. Aile kökeninin İspanya-Portekiz Yahudilerine dayandığı tahmin edilmektedir. Senior Oxford Üniversitesi bünyesinde bulunan Eton ve Magdelon kolejlerinde eğitim görerek 1812 yılında mezun olmuştur. 1819 yılında ise avukat olmaya hak kazanmıştır. Kariyerinde hızlı bir şekilde ilerleyen Senior, 1825 yılında Oxford Üniversitesi’nde kurulan politik iktisat kürsüsünün ilk profesörü olmuş ve beş yıl bu görevde kalmıştır. İkinci kez aynı kürsüde 1847-52 yılları arasında görev yapan Senior, 4 Haziran 1864 tarihinde Londra’da vefat etmiştir.

Döneminin önemli iktisatçıları arasında yer alan Senior, iktisat teorisine yaptığı katkılar nedeniyle klasik iktisatçılar arasında sayılmaktadır. İktisat alanına ilişkin yayınlanan ilk çalışmaları genel olarak Oxford Üniversitesi’nde verdiği derslerden oluşmaktadır. Bu kapsamda, *An Introductory Lecture*(1827), *Three Lectures on the Transmission of the Precious Metals from Country to Country, and the Mercantile Theory of Wealth*(1828), *Three Lectures on the Cost of obtaining Money and on some Effects of Private and Government Paper Money*(1830), *Three Lectures on Wages and on the Effects of Absenteeism, Machinery and War, with a Preface on the Causes and Remedies of the Present Disturbances* (1830), *Two Lectures on Population*(1831) adlı çalışmalar zikredilebilir. Yazarın en önemli eseri olarak görülen *An Outline of the Science of Political Economy*(1836) adlı çalışması önce makaleler halinde Encyclopaedia Metropolitana’da yayınlanmış, daha sonra kitap haline getirilmiştir. Yazarın iktisatla ilgili diğer çalışmaları ise tekrar politik iktisat kürsüsüne geri döndüğü yıllarda yayınlanmıştır. Bu dönemde

yayınladığı ilk eser *A Lecture on the Production of Wealth*(1847), ikinci eser ise *Four Introductory Lectures on Political Economy* (1852)'dir. Bunlar dışında Senior'un yayınlanmamış çok sayıda politik iktisat üzerine dersler, mektuplar, raporlar, sirkülerler ve makaleleri bulunmaktadır. Yine üzerinde çalıştığı 2 ciltlik *Industrial Efficiency and Social Economy* adlı eseri de yayınlanmayan çalışmaları arasında sayılabilir.

Senior'un iktisat teorisine yaptığı katkılardan bir tanesi tasarruf ve sermaye birikiminin üretim maliyetlerinin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair görüşüdür. Bu görüşü nedeniyle Senior, Marksistler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Katkı sağladığı diğer bir alan ise kıymetli madenlerin dağılımı ve bunun genel fiyatlar seviyesi için sağladığı verimlilik. Senior'un iktisat teorisine yaptığı en önemli katkı kuşkusuz "*rant teorisi*"ne ilişkin görüşlerdir. Senior ileri sürdüğü görüşler nedeniyle klasik iktisatçılar arasında yeni bir akımın oluşmasına katkıda bulunmuş, klasik iktisattan neo-klasik iktisada geçişi temsil eden iktisatçılardan biri olmuştur.

Senior sadece bir teorisyen değil aynı zamanda iktisat politikalarının uygulanması ve sosyal konularda aktif görevler de üstlenmiştir. Kendisi Whig Partisi'ne danışmanlık yapmış, William Melbourne'nün başbakanlık yaptığı dönemde çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Yine dönemin en önemli sosyal konuları arasında yer alan Yoksulluk yasaları (Poor Laws) konusunda eleştirilerde bulunmuş ve 1834 yılında bu konuda hazırlanan yeni yasanın hazırlanmasında görev almıştır. Benzer şekilde 1841 yılında el tezgahı doku macıları konusunda kurulan komisyonda görev almıştır. Senior'un sosyal konulara yönelik aktif pozisyonu sadece bu konular ile sınırlı değildir. İrlanda'daki kıtlıktan, milli emlakın yönetimi ve eğitim konularına kadar değişik ve farklı konularda kaleme aldığı eleştiriler ve öneriler *Essays on Fiction* (1864), *Biographical Sketches* (1865) ve *Historical and Philosophical Essays* (1865) adlı eserlerinde toplanmıştır.

İktisatçı, uygulamacı ve sosyal konulardaki eleştirmenlik özellikleri dışında Senior'un öne çıkan diğer önemli bir yanı ise sey-

yah kimliğidir. 1848 yılından vefatına kadar geçen dönemde çok sayıda ülke ve bölgeye seyahatler yapmıştır. Bu çerçevede Fransa(1848-1863, her yıl), İtalya(1849-50), Belçika(1852), Galler(1852), İrlanda(1852, 1856, 1858, 1862), Cezayir(1855), Mısır(1855-56), Malta(1856), İskoçya(1856, 1862), Türkiye(1857), Yunanistan(1857-1858)'a seyahatler yapmıştır. Senior, yaptığı seyahatler sırasında günlükler tutmuş, röportajlar yapmıştır. Bunlardan sadece Türkiye ve Yunanistan seyahatine ilişkin günlüğü vefatından önce ve geri kalanı ise vefatından sonraki tarihlerde kızı tarafından yayınlanmıştır. Yayınlanan seyahat günlükleri ve röportajlarına ilişkin eserler şu şekilde sıralanabilir: *Journals, Conversations and Essays relating to Ireland (1868), Journals kept in France and Italy from 1848 to 1852, with a Sketch of the Revolution of 1848 (1871), Correspondence and Conversations with Alexis de Tocqueville from 1834 to 1859(1872), Conversations with Thiers, Guizot and other Distinguished Persons during the Second Empire (1878), Conversations with Distinguished Persons during the Second Empire, from 1860 to 1863 (1880), Conversations and Journals in Egypt and Malta (1882), Conversations and Journals Kept in London, Scotland and Wales(1898).*

Yazarın *Journal kept in Turkey and Greece in the Autumn of 1857 and the Beginning of 1858* adlı seyahat günlüğü vefatından önce yayınlanan tek seyahat günlüğüdür. Senior, söz konusu günlüğü yayınlama amacıyla kaleme almadığını, ancak Doğu Sorunu'nun gündemde önemli yer işgal etmesi nedeniyle konuyla ilgilenenleri aydınlatmak amacıyla yayınlamaya karar verdiğini zikretmektedir. Gerçekten de söz konusu seyahat günlüğü, seyahatin yapıldığı yılı takip eden 1859 yılında yayınlanmıştır.

Bugüne kadar Türkçe'ye çevirilmeyen seyahatnameye ilk dikkati çeken Prof.Dr. Semavi Eyice'dir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi'nin Prof.Dr. Münir Aktepe'ye Armağan Sayısı'nda (sayı:15, sene 1995-1997) "İngiliz İktisatçı Nassau W. Senior'un Türkiye Seyahatnamesi(1857-1858)" başlığı ile kaleme alınan yazıda Eyice, eseri genel olarak tanıtmıştır. N.W. Senior'un kitabını hızzat hediye ettiği bir şahsın kitabını bir fuarda

A JOURNAL

KEPT IN

TURKEY AND GREECE

IN THE AUTUMN OF 1857 AND THE BEGINNING OF 1858.

BY

NASSAU W. SENIOR, ESQ

LONDON:

LONGMAN, BROWN, GREEN, LONGMANS, AND ROBERTS.

1859.

temin ettiğini belirten Eyice, eserin sadece İstanbul'da geçen kısmına ilişkin kısa özetlemeler yaparak çevirisinin yakın dönem Osmanlı tarihi ile ilgilenenler için değerli bilgiler sağlayacağını ifade ederek yazısını bitirmiştir.

Eyice'nin de belirttiği gibi Senior'un Türkiye seyahatnamesi gerek eserin kaleme alınış biçimi gerekse içerdiği bilgiler açısından sıradan bir seyahatnameden oldukça farklılık arz etmektedir. Senior'un 17 Eylül 1857-17 Kasım 1857 tarihleri arasında kapsayan Türkiye seyahati günlüğü üç bölüme ayrılmıştır. Yazar'ın 12 Eylül günü başladığı seyahatinin ilk durağı 17 Eylül günü vardığı İstanbul'dur. Tarabya'da İngiltere Oteli'ne yerleşen Senior, 31 Ekim tarihine kadar burada kalmış, oradan Çanakkale'ye geçmiştir. Bir hafta bölgenin tarihi kalıntılarını gezerek vakit harcayan Senior buradan Türkiye seyahatinin son durağı olan İzmir'e geçmiştir. On gün İzmir'de kalan Senior buradan Yunanistan'a hareket etmiştir.

Senior'un Türkiye seyahatini orijinal dilinden okuyanların dikkatini çekecek ilk husus verdiği değerli bilgilerden ziyade yazarın konuştuğu kişileri gizlemek amacıyla kullandığı sadece baş harfleri kullandığı "*inisiyal(initial)*"lardır. Yazar seyahati boyunca görüşlerini aldığı kişilerin gerçek kimliklerini gizlemek amacıyla çoğu defa bu kişileri belirli harflerle (örn. C.D.) gösterme yoluna gitmiştir. Kitabın Longman, Brown, Green, Longmans, and Roberts yayınevi tarafından 1859 yılında yapılan ilk baskısı ile Arno Press tarafından 1977 yılında yapılan yeni baskısında kitabın içerisinde yer alan harflerin kimler için kullanıldığı bilinmemektedir. Bu koşullar altında tam bir bilmece halini alan kitap, yine yazarın bazı arkadaşlarına hediye ettiği nüshaların içerisinde kendi el yazısı ile yazdığı isimler anahtar ile çözüme kavuşmaktadır. Eyice'nin edindiği nüsha da yazarın hediye ettiği nüshalardan biridir. Çeviri için esas alınan nüsha da benzer şekilde hediye edilen bir nüsha olup yazarın el yazısı ile verilen anahtar isimler şu şekildedir.

<u>Names given me by the Seniors</u>		
A. B.	- -	Dr. Dickson
C. D.	- -	Ld. Stratford
E. F.	- -	Thouvenel.
G. H.	- -	Binet
J. K.	- -	Vefik Effendi
L. M.	- -	Lord Strangford
N. O.	- -	Col. Eber
P. Q.	- -	Alison / sec. of Embassy.
W.	- -	also Alison ^{senior}
R. S.	- -	Lafontaine / manager of the
T. U.	- -	Sir Adolphus Slade
V. W.	- -	Col. Simmons.
<u>Smyrna.</u>		
C. D.	- -	Smail Pasha.
L.	- -	Van Lannep.
G.	- -	Dr. Wood.

İstanbul

- A.B. Doktor Dickson
 C.D. Lord Stratford de Canning (İngiltere'nin İstanbul'daki Elçisi)
 E.F. Edouard Antoine de Thouvenel (Fransa'nın İstanbul'daki Elçisi)
 G.H. Binet
 J.K. Ahmet Vefik Efendi
 L.M. Lord Strangford
 N.O. Albay Eber
 P.Q. Alison (İngiliz Elçiliği sekreteri)
 W. Alison

- R.S. Lafontaine(Ottoman Bank müdürü)
T.U. Sir Adolphus Slade
V.W. Albay Simmons
Y.Z. Zohrab(?)

İzmir

- C.D. İsmail Paşa
X. Van Lennep
Y. Doktor Wood

Senior'un seyahat günlüğünde dikkat çeken ikinci önemli husus günlüğün büyük oranda yazar tarafından yapılan röportajlardan oluşmasıdır. Yazar seyahati boyunca görüştüğü kişilere muhtelif sorular yönelmiş, bunları mümkün olduğu ölçüde kaydetmiştir. Bu açıdan bakıldığında kitap bir seyahatnameden ziyade yazar tarafından yapılan röportajlardan oluşmaktadır. Yazar ayrıca yaptığı röportajları daha sonra ilgili kişilere göstererek hatalı ve eksik noktaların düzeltildiğini zikretmektedir. Mustafa Reşid Paşa, Kibrıslı Mehmet Paşa, Ahmet Vefik Efendi ve İsmail Paşa gibi Osmanlı Devleti'nin üst düzey yönetiminde bulunmuş kişilerle yapılan görüşmeler yanında yazar çok sayıda yabancı görevlilerle Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu ve geleceği hakkında sorduğu sorulara aldığı cevaplar ile oldukça değerli bir eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eserin değerini bir kat daha artıran husus ise seyahatin yapıldığı tarihtir. Yazar Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden kısa bir süre sonra seyahatini gerçekleştirmiştir. Bilindiği üzere Kırım Savaşı'nın(1853-1856) sona ermesi ile birlikte ilan edilen Islahat Fermanı, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı teyit eden ve reformlara devam edileceğini bildiren bir fermanıdır. Yazar, eserinin girişi kısmına her iki fermanın ana unsurlarına yer vererek görüştüğü kişilerle her iki fermanın etkinliğini sorgulamıştır. Zikredilen fermanların birer ölü bildiri olduğu ya da Paris'te kaleme alındığı yolunda görüşlerin bulunması ilginçtir.

Eserde dikkat çeken son bir husus ise yazarın mesleğinin esere çok fazla yansımamış olmasıdır. Bir klasik iktisatçı olan Senior,

yaptığı görüşmelerde çok değişik konulara girmiş olmakla birlikte eser, iktisadi muhteva açısından çok zengin değildir. Yazarın iktisatçı kimliğine göre iktisat içeriğinin zayıf kalmış olması bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak İngiltere'nin dönem itibariyle Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak izlediği dış politika ile göz önüne alındığında yazarın sanki özel bir misyonla görevlendirildiği izlenimine kapılmamak mümkün değildir. Yazarın üzerine yoğunlaştığı en önemli konu Tanzimat reformlarının Osmanlı Devleti'ni ayağa kaldırıp kaldıramayacağıdır. Bu konu merkez alınarak hapishanelerin durumundan kapitülasyonların doğurduğu olumsuz sonuçlara; gemi inşasındaki problemlerden Türk nüfusunun giderek yok olmasına kadar oldukça geniş bir yelpazeye yayılan konulara girilmiş olması, zikredilen görüşlerin konuyla ilgili ilk elden kişilerden alınması eseri özellikle akademik çevreler açısından değerli hale getirmektedir. Diğer bir ifade ile eserin büyük oranda soru cevap şeklinde röportajlardan oluşması eseri birinci derece referans kaynağı haline getirecek bir niteliğe büründürmektedir. Nitekim ciddi akademik eserlerde referans olarak kullanılması bunun bir göstergesidir. Yazarın görüşme yaptığı kişiler tarafından ileri sürülen bazı fikirler Türk okuruna elbette hoş gelmeyecek niteliktedir. Buna rağmen dönem itibariyle Türklerin kurtuluşunun Hristiyan olmalarından geçtiğine dair görüşler sürülmesi dönem itibariyle Avrupalıların zihniyet yapılarını sergilemesi açısından oldukça önemlidir. Bu yönden bakıldığında Senior'un eseri, 19. yüzyılın ikinci yarısının başında Türkiye üzerine ileri sürülen olumlu ve olumsuz fikirlerin bir demeti olup, eseri önemli kılan da bu özelliğidir.

H.A.

Önsöz¹

İzleyen sayfalar Tarabya, Biga Yarımadası, İzmir ve Atina'da 1857 yılı güzünü ile 1858 yılı kışında tuttuğum bir günlükten seçtiklerimi içeriyor. Günlük, yayınlanma amacı güdülmeksizin yazılmıştı; ancak politik öneme haiz sorunlara ışık tuttuğundan, mevcut koşullar altında, onu artık saklamamam gerektiğini düşünüyorum.

Doğu'da işlerin gidişatı tuhaf ve İngiltere'de eksik bir şekilde anlaşılıyor. Onların arasına karıştık, bunu tekrar yapabiliriz ve herkes davranışlarımızın, elde edebildiğimiz mümkün olan en çok bilgi tarafından yönetileceği hususunda meraklı olmalı.

Konuşmaların ki günlük büyük oranda bunlardan oluşuyor, içtenlikle aktarıldığına inanıyorum. Ne zaman bir fırsat bulduysam, konuşma yaptığım insanların kendilerine yazdığım metinleri sundum. Bunları yayına hazırlarken, hiçbir şey eklemedim ve çok azını, gerçekten, sadece, konuşmacıların yayınlanmış halinde görmekten hoşlanmayacaklarını düşündüğüm kısımları dışarıda bıraktım. Bu nedenle okuyucu birçok noktada büyük fikir farklılığı bulacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zenginlik ve nüfus olarak hızla gelişmesi, yöneticilerinin yolsuzluğu ve diplomatik müdahale nedeniyle verilen zararlar gibi birkaç noktada, neredeyse ağız birliği bulacaktır.

Günlüğün Atina kısmı çeviriye dâhil edilmemiştir. Önsöz kısmında ise Yunan hükümeti hakkında değerlendirmenin olduğu paragraf ile günlükün Türkiye'ye ait kısmında sıkça zikredilmesi nedeniyle önemli gördüğü ve 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ile 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı (Hatt-ı Hümayun) metinlerinin çevrilmesine okuyucuların kolaylıkla ulaşabileceği düşüncesiyle gerek görülmemiştir.

İçindekiler

• Tarabya	19
• Çanakkale (Boğazı)	141
• İzmir	168

Tarabya

12 Eylül 1857 Cumartesi günü öğleden sonra saat iki civarında “Pluto” adlı Avusturya Loydu’na² ait buharlı bir gemiye bindik. Buharının tonajı, yarısı makine dairesi olmak üzere, 1.100 tondur. Gücü ise 400 beygir gücündeydi. Pluto Londra’da Green şirketi tarafından inşa edilmiş ve 55.000 sterline mal olmuştu. Elverişli koşulların var olması halinde saatteki hızı 20,5 deniz miliydi³; ciddi bir fırtına ve ağır deniz koşulları altında ise hızı 9–9,5 deniz miline düşüyordu. O, seyahat yaptığım buharlılar arasındaki en istikrarlı gemiydi. Kuvvetli rüzgârlarda bile çok az baş kış vurur, ancak kış tarafında sert rüzgâr olduğunda yükselip alçalırdı.

Cumartesi günü öğleden sonra ve Pazar günü boyunca, tarıma elverişli ve kalabalık yerler olarak görünen Hırvatistan ve Dalmaçya kıyıları boyunca ilerledik. 14 Eylül Pazartesi günü uyandıgımda Arnavutluk kıyılarında seyrediyorduk. Buralar verimsiz ve terk edilmiş yerlerdi; belki de Türk yönetimi altında bulunduğunu gösteriyordu.

Sabah saat sekiz sularında “adı pek iyi anılmayan Acroceraunia”⁴’yı geçtik ve aynen Ulysess⁵’e yaptığı gibi bize de yükselerek, koyu mavi deniz üzerindeki bir kalkan gibi, Korfu⁶, görüş alanımıza girdi.

Saat 10’da, iki tepeyle kaplı, ki üzerindeki hisarda Alcinous⁷ zamanından bu yana ayakta duran Virgil⁸’in “*Phaiakların göğe uzanan kaleleri*” bulunan, burnun önündeki Korfu’nun geniş limanının

2 Avusturya denizcilik şirketi

3 Deniz mili, 1.852 metreye karşılık gelen uzunluk birimi

4 Arnavutluk sınırları içerisinde bir yer

5 Ulysess Odysseus’un Latince’deki karşılığı ve eski Yunan edebiyatında bir karakter.

6 Bir Yunan adası

7 Yunan mitolojisinde Nausithous veya Phaeax’n oğlu.

8 Orijinal adı Publius Vergilius Maro olan bir klasik Roma şairi.

daydık. Saat ikiye kadar demirli kaldık, fakat paketlerde olağan olarak yaşanan sorunlar yüzünden, kalışımız hakkında bir belirsizlik vardı ve bu kirli kasabada amaçsızca gezinmekten, otellere bakmaktan öte bir şey yapmıyorduk. Bu otellerden “Carter’s” diğerlerine göre doğrusu daha idare edilebilir bir yer gibi göründü. Biz kasabanın batısına doğru yüksek bir tepenin üstünü kaplayan Neuf kalesine tırmandık.

Arnavut dağlarının ötesinde, Korfu’nun yeşil tepelerinin görünüşü ve bunların arasında büyük bir göl gibi görünen kara ile kuşatılmış kanal oldukça nefisti.

Limanın ortasındaki bir kaya, muhtemelen Neptün⁹ tarafından taşla döndürülen, Phæacean gemisi efsanesinin hissini uyandıran, antik çağların kadirliğini andırır şekilde yükseliyordu.

Gece onbir buçuk sularında İthaka¹⁰ ve Kefalonya’yı ayıran dar kanaldan ilerliyorduk. İthaka limanı, Bathy, Korfu’dan yaklaşık 100 mil uzaklıkta olmalı. Ki bu mesafe gün batımından başlayıp gün ağarmasına kadar, Ulysess’i taşıyan Phæacean kadirliğinin karşıdan karşıya geçerken aldığı on iki saatten daha az bir mesafe.

Kanımca, Malta veya Gozo’nun Kalypso¹¹’nin adası olduğu konusunda çok az şüphe bulunabilir. Ulysess’in Scylla’dan oraya sürüklenişi on gününü aldı. Ulysess geriye döndüğünde, Kalypso onu Büyük Ayı yıldız takımını sürekli olarak solunda tutması hususunda yönlendirdi, bu onu kuzey-doğuya yöneltti ve bunu yaptıktan sonra on sekizinci günde Korfu’nun tepelerini gördü. Faro (Messina) ‘dan Gozo (Malta)’ya olan uzaklık yaklaşık 200 mil. Gozo’dan Korfu’ya olan mesafe ise 350 mil. Ulysess’in dört günde yaptığı sandal, ki Homeros bize onun oldukça geniş olduğunu söylüyor, muhtemelen kötü bir yelkenliydi.

■ 15 Eylül, Salı.

Sabah saat altıda Mora kıyılarında seyir halindeydik. Gördüğümüz ilk ilginç şey Navarin’di. Buranın limanı muhtemelen Pe-

9 Zeus’un kardeşi ve deniz tanrısı

10 Odysseus’un memleketi

11 Yunan mitolojisine göre Derya’nın kızı. <https://enrtey.org>

loponez savaşının en dikkate değer olaylarına sahne olan Sphagia (Sphacteria) adası tarafından korunuyor; eski şehir, saman sarısı saçıyla Pylos'lu Nestor'un¹² Telemakus (Telemachus)¹³ u misafir ettiği, üzerinde kalenin yükseldiği bir yerdi.

Birkaç mil daha aşağıda, eski adıyla Methon olan, Modon'u geçtik, ancak güvertemizden dikkate değer bir yer olarak görünen burası kanımca ıssız, oturulmayan bir yer.

Mora kıyılarına yaklaştıkça buralar yüksek ve çıplak görünüyor. Platolar ve içerilerdeki vadilerde asma ve zeytin fidanlıklarının içlerindeki köyleri görebiliyoruz. Bu yerlerin en dikkate değer binaları kare şeklindeki kuleleri. Bunlar, özel savaşların ve irsi bir şekilde uzun süre devam eden düşmanlıkların yaygınlığından kaynaklanan inziva hayatı ve daima ihtiyat içinde bulunan soylu sınıfların ikamet yerleri. Buralarda hayatlarını tehlikeye atmadan yıllardır kulelerinden çıkmayan ailelerin bulunduğu söyleniyor.

Öğleyin Yunanistan'ın güneyinde bulunan üç burunu, Acritas, Tænarus ve Malea'yı geçtik, kıraç kayalık Cerigo adasını geride bırakarak güneye doğru ilerledik.

Kiklad Adalarına (Cyclades) varmadan önce hava kararmış, Syra limanına demir attığımızda ise gece yarısı olmuştu.

■ 16 Eylül, Çarşamba

Bu sabah saat sekize kadar limanda kaldık. Kasaba dikkate değer ve gösterişli bir halde; birçok binanın yapımının sürdüğü ve bu yeni evlerin geniş olduğu görülüyor. Hemen, neredeyse Reneia'yla bitişik durumda olan ve Dilos (Delos¹⁴) sakinlerinin doğup öldükleri ufka yakın Dilos adasını görebiliyoruz.

Gyaros¹⁵ un verimsiz kayalıklarının yakınından ve Andros¹⁶ ile Tinos¹⁷ u ayıran dar kanalın içinden geçtik. Her ikisi de çıplak ve

12 Yunan mitolojisinde Neleus ve Chloris'in oğlu, Pylos'un kralı.

13 Yunan mitolojisinde bir figür, Odysseus ile Penelope'un oğlu ve Homeros'un Odessa adlı eserinin ana kahramanı.

14 Apollo'nun doğum yeri

15 Bir Yunan adası

16 Bir Yunan adası

17 Bir Yunan adası Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

■ 17 Eylül, Perşembe

Bu mevsimde, hali vakti yerinde olan herkes Boğaz kenarlarındaki yazlık köşklerde oturuyor. Bundan dolayı biz de yalnız olacağımız Pera yerine Karadeniz'den üç, İstanbul'dan ise yaklaşık on mil¹⁸ ötedeki Tarabya'ya yerleşmeye karar verdik.

İstanbul hakkında genel bir fikir oluşturma konusunda yeterince iyi olamayabiliriz. Sağımızda, yukarıya doğru Haliç'e baktığımızda, şehrin banliyöleri Galata ve Pera var. Galata aşağıda, Pera denizden doğru yükselen bir tepenin üzerinde. Burada yalnız yabancıların yerleşmesine izin veriliyor. Galata, derme çatma taş evlerin ürkütücü yığınlarının eski Ceneviz sarayları ile karıştığı bir iş merkezi. Pera, Miserer's adında iyi bir otel ile büyükelçilerin saraylarını içeriyor. Bunlardan Rusya ve İngiltere'ye ait olanlar benim dikkatimi çekti. Kare şeklindeki modern binalar, altlarındaki düzensiz alçak ahşap binalardan oluşan şehrin üzerinde yükseliyordu.

Önümüzdeki Haliç, yüzer bir köprü tarafından ikiye bölünüyor; alt tarafta geniş bir ticari filo üst tarafta ise askeri donanma bulunuyor. Solumuzda Topkapı Sarayı'nın uzun fantastik binaları yer alıyor. Bunların kubbeleri ve minareler, serviler, fıstık çamları ve çınarlar arasından sanki çiçek açmış gibi yükseliyor. Kara parçasının olduğu her tarafta ufuklar servi ormanlarıyla bitiyormuş gibi görünüyor. Bunlar şehri saran mezarlıklara işaret ediyor. Şehirdeki ışıklar evlerin pencerelerindeki lambalar ve kandillerden oluşuyor ve bunlar da hemen hemen Galata ve Pera ile sınırlı durumda. Şu anda, akşam saat on buçuk, İstanbul tamamen karanlık içinde, Galata ise hemen hemen. Saat sekizde ıslıl ıslıl görünen Pera bile şu an neredeyse karanlığa bürünmek üzere.

Sesler iyice azalmış durumda ve bu yönüyle bir Avrupa şehrinde farklılaşıyor. Ortalıkta binek arabası veya yük arabası yok, bütün taşıma deniz yoluyla veya hamalların omuzlarında yürüyor. Köpekler asla sessiz değil, zaman zaman bütün minarelerden ezan sesi yükseliyor. Tüm ses, bunlar ve küreklerin suya çarpışları. Bu vakite kadar ibadetler bitmiş, kayıkçılar uykuya dalmış durumda; sadece köpekler bu büyük şehirde bir şeylerin yaşadığını gösteriyor.

■ 18 Eylül Cuma, İngiltere Oteli¹⁹, Tarabya

Hizmetçilerimizi ve bagajlarımızı uzun, dar, yassı zeminli, kürekçiler tarafından çekilen bir kayıkla gönderip bir istimbotla onları takip etmeyi planladık.

Boğazda gemilerin sayısı dikkat çekici, ancak Türkiye'deki her şeyde olduğu gibi, bunlar da tekel olarak işletiliyor ve talebi karşılamakta yetersizler. Bu nedenle bulduğumuz vapur kalabalık, yolcuların ekserisi kirli ve hepsi sigara içiyor. Vapura binmekten vazgeçip bir kayık kiraladık. Bu kayıklarda oturmayıp, zemine uzanırsanız, başınız küpeştenin hemen üzerinde ve pozisyonunuz ne etrafı seyretmek için uygun ne de hareket etmeğe; ufak bir denge değişikliği bu hafif nakil aracını devirebilir. Hava kasvetli. Hızlı akıntı ve dar kanalına rağmen Boğaz'ın muhteşem bir nehire benzedi-

ği doğru. Boğazın kenarlarını yalılar süslüyor²⁰, onların arkasından yükselen tepeler büyük servi korulukları, fıstık çamları ve Doğu'ya özgü çınar ağaçları ile kaplanmış vaziyette. Gördüğüm bütün bunlardan sonra dahi, biraz hayal kırıklığına uğradım. Binalar ile orada oturanlar dikkate alınmayıp, deniz, tepeler ve ağaçlar yani sadece doğal manzara özellikleri dikkate alındığında Boğaz, bana Skye ve Invernesshire arasında bulunan Kyle Rhea ve Loch Aish boğazından çok daha üstün güzelliklere sahip görünmedi.

İngiltere Oteli üç tarafı da deniz olan küçük bir burun üzerinden yükseliyor. Odalarımızın her bir yanı deniz olmak üzere doğuya, kuzeye ve güneye bakıyor.

Gümrük memurları bagajlarımızın olduğu kayığı suda durdurdular ve birkaç sandığı açtılar, ancak bahşişleri alınca bu işten vazgeçtiler. Kahvaltıdan sonra Tarabya'ya doğru gezinti yaptım.

Çizimden de görüleceği gibi limanın kasaba tarafından çevrelendiği Tarabya, yaklaşık 3.000 Rum'un berbat durumdaki 200 eve sığıştığı, Türk yönetimi altındaki her köy ve kasabanın bir belası olan dehşet verici sert taşlı dar sokakların kesiştiği bir yer. Kasabanın sahil tarafında Türk stiline uygun tarzda inşa edilen evler oldukça güzel. Bu evlerin üst katları alt katlardan oldukça farklı şekilde denize doğru çıkık, denize bitişik kısımları hariç, teraslı bahçeler, iki tarafında servi, fıstık çamı, Doğu'ya özgü çınarların dikili olduğu yollarla çevrilmiş durumda. Bunların içinde en güzeli Sultan'ın köşkü. Onun bitişiğinde, Türkiye'nin en zengin adamlarından biri olduğu söylenen, Rum tüccar Baltazzi'nin köşkü var. Daha sonra ise İngiliz ve Fransız elçiliğinin yazlıkları geliyor.

Tarabya'nın hemen yukarısında, Boğaz ansızın kuzey-doğuya dönüyor ve daha başka kıvrım olmadan Karadeniz'e açılıyor. Bu coğrafi özellik Tarabya'yı Boğaz'da serin ve bazı bünyelere iyi gelen bir yer hâline getiriyor. Bu mevsimde Karadeniz'in kuzeyinin (Scythia²¹) zindeleştiren rüzgârları tarafından Tarabya sürekli yelpazeleniyor.

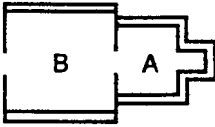
20 Yazar burada "palace" kelimesi kullanmış, Türkçe'de Boğaz için kullanıldığı şekliyle bu kelime "yalı" olarak kullanıldı.

21 Scythia sözlük anlamı olarak İskitler'i tanımlamak için kullanılmaktadır. Yazar burada İskitlerin yaşadığı bölge deniz kenarları olarak <http://enjoy.org.tr>.

Otel temiz ve yemekler iyi görünüyor. Fakat burada şömine yok, üstelik bir salon dahi bulamıyoruz.

■ 19 Eylül Cumartesi

Lord Stratford²² ile akşam yemeği yedik ve diğer misafirlerden Avusturya ortaelçisi Baron Prokesch ve Fransız elçiliği sekreteri Mösyö de l'Allemand ile tanıştık. Fransız ortaelçisi Bay Thouvenel ise o günlerde Marmara adasında avlanıyordu.

Kaldığım ev²³ fazla geniş değil ancak hoş. Türk stilinde iki tane güzel misafir odası var. A odasına sadece B odasının içinden girilebiliyor. Bu odada, odayı çevreleyen pencereler ve divanlar var. Odanın çıkıntılı kısmı suyun üzerinde asılı duruyor, Boğaz'dan Karadeniz'e doğru bakıyor. B odasında da çift çizgi halinde şekilde gösterdiğim gibi divanlar ve pencereler var.

Bugün hava iyi, fakat son üç aydır havadan dolayı şiddetli yakınlıklar duyuyorum. Daha önce hiç yaşanmayan, oldukça kötü bir yaz mevsiminin olduğunu söylüyorlar. Meyvelerin olgunlaşmadığı (tecrübeden biliyorum), nadiren güneşin görüldüğü, bazen bir hafta boyunca yağmurun olduğu bir yaz. Eylül ayının kalan günleri ve Ekim ayında sıcak, açık ve dingin bir havanın olması bekleniyor ancak bunun yaklaştığına dair bir işaret göremiyorlar.

■ 20 Eylül, Pazar

Trieste'de gemide zeki bir Fransız avukat olan Bay Binel ile tanışmıştım. Kendisi savaş esnasında "Journal des Débats"²⁴ gazetesinin Kırım muhabiriyim; savaş bittiğinde ise İstanbul'da kalarak konsolosluk mahkemesinde avukat olarak çalışmaya başlamış. Bunu kârlı bir iş olarak buluyor ve hiçbir sıkıntıya girmeden ayda 200 sterlin kazanabiliyor. Binel, Küçüksu ve Göksu'nun (Sweet Waters of Asia) hemen altında, Boğaz'ın Asya sahilindeki köyde, Kandilli'de, iki genç İngiliz tüccar, Ede'ler ile birlikte kalıyor.

22 İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi

23 Yazarn kaldığı otelin kendisine ayrılan kısmı olsa gerek.

24 Fransa'da yayınlanan otelin gazetesidir. - <https://rantey.org>

Bu sabah kayık ile Boğaz'dan karşıya, Kandilli'ye geçtim ve Binel ile kahvaltı yaptıktan sonra vapura binerek Galata ile İstanbul'u birbirine bağlayan, Topkapı Sarayı'nın yanında bulunan köprüye²⁵ gittik. Buradan da kayıkla eski köprünün öbür tarafına, İstanbul'a geçtik. Burada kiralananmayı bekleyen atlar bulduk.

Atları kiralayanlar iki atın sabahtan öğleye kadar kiralanması için yüz kuruş (bir kuruş yaklaşık iki peni²⁶ değerinde) talep ettiler. Atlar için kırk, atların yanında eşlik edecek rehber için de beş kuruş verme konusunda anlaştık. Bizi taşılı kaldırımlar üzerinden güvenli ve hızlı bir şekilde götürdüler.

Önce Haliç sahili boyunca, Fener olarak adlandırılan semtin dar sokaklarından geçtik. Burası son yıllara kadar zengin Rumların ikamet ettiği bir semtti.

Çok sayıda büyük taş ev geçtik. Bu evler, ortasında sağlam kapısı bulunan yuvarlak avlulu ve her penceresi demir parmaklı birer küçük kale şeklinde inşa edilmişti. Zenginlerin, özellikle Hristiyan zenginlerin, her an için tehlikede oldukları yeniçerilerin olduğu dönemde bu tür önlemler gerekliydi.

Daha sonra Yahudi mahallesine gittik. Avrupa şehirlerinin her zaman en kirli semtleri olan Yahudi bölgeleri, burada Rum bölgesine göre daha temizdi. Kapıları geçtik ve Eyüp Camii ve mezarlığına gittik. Burada Türk mezarlarını gördük. Görünüşe göre, üst düzeydeki kişilere ait mezarlar süsleme ve yıldızlarla kaplı ve etrafına çekilen parmaklıklarla korunuyor. Yaygın olarak kullanılan süslemelerden bir tanesi kısa bir sütun üzerindeki düzgün feslerdi (kırmızı ve gök mavisi). Dik mezar taşları çiçeklerle süslenmişti ve mezarların olmadığı kısımlar ise çiçekler ve servilerle kaplıydı. Müslümanlar ölümü keyifli çağrışımlarla kuşatmaya gayret etmişlerdi. Bir cenaze ile karşılaştık. Tabutu taşıyanlar hızlı bir şekilde yürüyorlardı. Bir Türk'ün hızlı bir şekilde yürüdüğünü gördüğüm tek an buydu.

25 Yazanın zikrettiği "Galata Köprüsü" olmalı.

26 100 peni 1 sterlin yapıyor. Osmanlı uygulamasında 1 sterlin 110 kuruş paritesi resmi kur olarak uygulanmakla birlikte piyasada geçerli olan kurlar kaime cinsinden çoğu zaman bu kuruş üzerinde seyrediyor. Yazanın ifadesinden o gün için 1 sterlinin 200 kuruş civarında bir piyasa değeri olduğunu gördüğümü biliyorum.

Sonra Haliç üzerinde geldiğimiz yoldan geriye döndük. Şehri çevreleyen surların dışından yaklaşık beş mil boyunca surlar ile ser-vi ağaçları arasından Yedikule'ye kadar giderek Marmara Denizi'ne ulaştık.

Kanımca İstanbul surları dünyanın en mükemmel askeri kalıntı-ları. Surların önü geniş bir hendek, şu anda ise bir şeyler ekilen bos-tan. Hendeğin üstünde her biri bir alttakinden yaklaşık yirmi ayak²⁷ daha yüksek üç katmanlı duvarlar yükseliyor. İki iç duvar biri diğ-e-rine yan bir şekilde duran sekizgen veya kare biçimindeki geniş ku-leler tarafından kontrol ediliyor.

Ülkenin saldırılara karşı kolaylıkla direnebilmesi amacıyla, zemin-den yükselen bazı kısımlarda kuleler, birbirine yakın bir şekilde yer-leştirilmiş; ancak genelde bunlar birbirinden elli yarda²⁸ uzakta, bel-ki de bir ok atımı menziline. Surların hiçbirisi devrilmemiş durum-da, bazıları oldukça mükemmel. Sıraları birbirinden ayıran yeşil platformlardan fıstık çamları, çınarlar, karaağaçlar ve kestane ağaç-ları yükseliyor. Burada az miktarda sarmaşıklar var, böylece bu ana hatlar asla örtülüyor. Dört buçuk mile kadar uzayan, bazen zemin-den kaynaklanan arazlara uydurmak için ilerletilen ve geri çekilen bu büyüklüğün üç misli bir yol, İngiltere'de harabe durumdaki bü-tün şatoların bir araya konulmasıyla kullanılabilecek olandan daha fazla taştan meydana gelmiş olmalı. Bununla karşılaştırabileceğim yegâne eser Roma duvarıdır. Fakat bu tek bir duvardır. Savunma amaçları için hala kullanılan bu duvar ağaçlardan arındırılmıştır. Bu duvar, İstanbulluların duvarının zengin yeşilliği ve yükselen taraça-larının ihtişamından ve güzelliğinden oldukça uzak. Yedikule henüz tamir edilmiş ve diğer duvarlara göre daha modern görünüyor. Bazı kuleler daire şeklinde.

27 Yaklaşık 30.48 cm'ye denk gelen bir uzunluk ölçüsü.

28 Bir yarda 0.914 metredir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Şehre girdiğimiz kapı, bazı mabetlerden çalınan, kırmızı somaki renkte kolonlara dayanıyor ve onun üzerindeki benzer sütun gövdeleri, Türkler tarafından tamir edildiği zaman inşaatta kullanılmış.

İstanbul, banliyölerine göre daha iyi durumda. Caddeler bazı yerlerde idare eder genişlikte ve berbat bir şekilde kaldırım döşenmemiş; bazı kısımlar ise oldukça temiz.

İstanbul'un en ilginç yeri olan Atmeydanı'na ulaşınca kadar denize hemen hemen paralel bir şekilde gittik. Burası yaklaşık 150 ye 250 yarda ölçülerinde dikdörtgen şeklinde ve eski hipodromun bir parçası. Hipodromun kalan kısmı ise Sultan Ahmed Camii'nin yerine dönüşmüş.

Fazla uzun olmayan, ancak oldukça iyi korunmuş hiyeroglifleriyle Mısır'dan getirilen yekpare dikilitaşı gördük. Bu taş dördüncü yüzyıla ait kabartmalarıyla mermer bir zeminle desteklenmiş. Mermerden yapıldığı anlaşılan Rum dikilitaşı, şimdi sadece metal kaplaması kaldırılmış, iskelet ve bronzdan yapılmış burgu şeklinde bir direk halinde. Eğer, bu direk antik Yunan şehri Deplhi'den getirilmişse dünyanın en eski bronz eserlerinden biri olmalı.

Atmeydanı'ndan Ayasofya'ya gittik. Şimdi ferman olmadan girilmiyor. Ayasofya'nın dış kısmı fazla bir değer taşıyor, alçak düz kubbe, kendisini saran küçük kubbeler ve payandalar arasında kaybolmuş. Dört minaresi gerek yapılaş gerekse dizayn olarak zayıf görünüyor.

Darlığından ziyade azametli bir kapı olan Babıalı'den Topkapı Sarayı'na girdik. Bu kemer Osmanlı fethinden çok daha yaşlı devasa çınarların gölgelediği çeşmelerin bulunduğu dikdörtgen şeklinde geniş bir bahçeye açılıyor.

Bu kapının her iki yanında sabahleyin idam edilenlerin kellerinin gün boyunca sergilenmesinde kullanılan büyük oyuklar var.

Yaya olarak benzer bir kapıdan geçerek yandaki avluya geçtik. Burası ilk girdiğimiz avludan daha küçük ve kare şeklinde. Bahçenin bir köşesinde önceki dönem Türk mimarisi tarzında değerli madenlerle dantel gibi işlenmiş pencereleri ve çıkıntıları olan Ha-

rem dairesi bulunuyor. Onun arkasında eski harem olarak adlandırılan alçak, uzun sıra halinde binalar var. Bunların bir tarafında Sultan tarafından kullanılan odaların bulunduğu üçüncü avluya açılan bir kapı bulunuyor.

Harem’de Sultan tarafından çağrılan cariyelerin, kendilerine refakat edilerek onun bulunduğu odalara doğru giden üçüncü kapıda bekletilmesi mutlak bir uygulamaydı. Bu kapı bir yıl önce yanıp kül olmuş, “pagoda”ya benzeyen tarzda gösterişli bir şekilde yeniden inşa edilmiş, üzeri altın ve çok da iyi olmayan mimari nakışlarla kaplanmış. Bu kapıdan geçip gitmeye izin verilmediğinden tekrar birinci avluya döndük, atlarımıza bindik ve serviler, çınarlar ve fıstık çamlarının arasından Topkapı Sarayı’nın bahçelerine doğru giden yola aşağıya doğru gittik. Buradan Topkapı Sarayı’nı nihayet bitirip bizi Galata’ya doğru götürecek taşlı yola gidene kadar tenhada bulunan güzel bir köşkün, nazırların divanlarının toplandıkları uzun binaların, mermer ve kırmızı somakiden yapılmış Bizans imparatorlarının lahitlerinin yanlarından geçtik. Kiraladığımız atları bırakarak tekrar Kandilli’ye dönmek için vapura bindik.

Bu vapurlarda pupa, birinci sınıf yolcuların oturduğu kapalı bir salon tarafından destekleniyor. Arkada, geminin dümene yakın kısmı Türk bayanlarına tahsis ediliyor. Buranın çatısı veya tentesi yok. Bu akşam çok yağmur yağdı. Tahsis edilen bu bölümde ince giyinmiş ve şemsiyesi olmayan birkaç kadın vardı. Fakat gerek onların önyargıları gerekse erkeklerin bayanların bulundukları bölüme girmelerinin imkânsız oluşu, vapurda onlar için kullanılabilecek bir sürü oda bulunmasına rağmen iki saat boyunca yağın yağmurda orada kaldılar. Gerçeği söylemek gerekirse, ince muslinden olan örtüleri hafif bir örtü. Araplar ile Mısırlı bayanların örtüleri yüzlerini tamamen gizliyor. İstanbullu bayanların örtüleri Avrupalı bir bayanınkinden biraz kalın.

Kandilli’de akşam yemeği yedik ve geceleyin Tarabya’ya dönmeye niyet ettim. Ancak bu saatte Boğaz’ı karşıdan karşıya geçecek bir vapur olmadığından, kayıkçılar da yağmurda çalışmayı reddettilerinden geceyi Kandilli’de geçirdim.

■ 21 Eylül Pazartesi

Sabah boyunca yağmur yağmaya devam etti.

Vapura binerek Galata'ya gittim ve Tarabya'ya gidecek olan vapura kadar orada oyalandım.

Vakit geçirdiğim bu sırada Galata'nın taşlı, zorlu yollarında seke seke yürüdüm, yukarılara tırmandım, aşağılara indim.

Osmanlı Bankası'nı (the Ottoman Bank) ziyaret ettim. Banka binasının, ilk kurulduğunda bir yıllığına 500 sterlin kira ödediği, çok da iç açıcı olmayan üç veya dört odası vardı. Şu an kiranın daha düşük olduğunu tahmin ediyorum.

Türkiye'de ikamet etmeye gelebilecek en büyük itiraz, şehirlerdeki kaldırımların durumudur. Öyle ki at arabalarının geçişi yaya yürüyüşünü imkânsızlaştırmakta, yürümek oldukça meşakkatli, hatta tehlikeli hâle gelmektedir. Bir dereceye kadar düz olan İstanbul'da ayağını sıkı basan Türk atları ile seyahat edebilirsiniz, ancak Galata ve Pera bölgesi ise atlar için oldukça dik, binmek için eşekler de olmadığından tek çare yürümek. Bu durumda da oldukça fazla sıkıntı ve risk var. Onun için, hiçbir kimse açık bir şekilde zorlanmadıkça bir yerden bir yere kımıldamıyor.

■ 22 Eylül, Salı

Elçilik sekreteri Alison ile elçiliğe ait bir tekneyle Adliye Nazırı Ahmet Vefik Efendi'ye akşam yemeğine gittik. Kendisi Boğaz'ın en dar yeri olan ve Avrupa tarafında bulunan Rumelihisarı'nda oturuyordu.

Yemeğe davetli olan diğer misafir ise Samos Adası valisi Buğdanlı²⁹ Prens Gika (Ghika) 'ydı.

Samos adası 320 mil kare³⁰ büyüklüğünde ve son derece verimli. Adanın sakinleri Rum ve Osmanlı tarafından gönderilen Hristiyan bir valinin kontrolünde kendi kendilerini yönetiyor. Dinlerinin paganizm olduğu, kölelikle cezalandırıldıkları ve daima savaş halinde oldukları eski çağlarda zaman zaman adaya el koyan zengin

29 Bugünkü Moldova

30 828,796 kilometre kare PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ve güçlü, çoğunlukla yabancı Atinalı, Spartalı veya Persli bir idareci tarafından yönetilmişler. Adanın nüfusu 300.000 kişiyi aşıyormuş. Başkentleri Yunanistan'ın en güzel şehirlerinden biri; buradan büyük devlet adamları, filozoflar ve sanatçılar çıkmış. Şu an nüfusları 60.000 kişiye gerilemiş, kasabaları fakirleşmiş, ne zenginlikleri kalmış ne de kültürleri. Açık bir şekilde medeniyetleri için lehte olan Hristiyanlık ve köleliğin kaldırılması gibi temel değişikliklerin olması ve aynı ırkın devam etmesine karşın eski dönemlere göre mevcut durumlarının daha da kötüleşmiş olması oldukça garip.

Prens hoş ve alçakgönüllü biri.

Ahmet Vefik Efendi yaklaşık kırk beş yaşlarında, Fransızca-yı mükemmel konuşan ve İngilizce okuyabilen birisi. Kütüphanesi hayli zengin ve çok sayıda İngilizce kitap var. Masasında Lane'in Binbir Gece Masalları (Arabian Nights) duruyor. Kendisi İran konusunda oldukça bilgili, Herodot'tan ve Ctesias'dan konuşan, sonra Avrupa'ya geçen olağanüstü bilgili biri.

Saat beş buçuk sıralarında, evine vardığımızda, bana sert geldiğini düşündüğüm ancak bize hizmet eden kişinin oldukça hafif olduğunu iddia ettiği çubuk, kahve, anason ve su içtik.

Yemekte ortasında geniş gümüş bir sininin olduğu yuvarlak bir masaya oturduk. Önce çorbalar geldi. Çorba servisinde sadece kaşıklar vardı, fakat tabaklar yoktu. Daha sonra kızarmış yarım bir koyun geldi. Hizmetçi kendi bıçağıyla parçalara ayırdı ve biz de ellerimizle oldukça lezzetli olan lokmaları yedik. Koyun pirzolası bol sebze ile hafif ateşte kaynatılmış. Bunu pilav, enginar ve mantar yahnisi takip etti, fakat sadece tek bir tabak kullanıldı. Ev sahibimizin kendisinin de payına düşeni aldığı mükemmel bir Bordo şarabı içtik.

Yemekten sonra kütüphaneye geçtik ve çubuklarımızı kaldırdığımız yerden içmeye devam ettik; Ahmet Vefik Efendi nargileden hoşlanıyordu.

Yemekten sonraki iki saatin; kendisinin en kötü vakti olduğundan yakındı.

Ahmed Vefik Efendi : Hepimiz çok yedik, kendimi biraz boğa yılanı gibi hissediyorum. Benim yemekten sonraki doğal halim hafif uykulu keyif hâlidir.

Senior : Keyif tam olarak nedir?

Ahmed Vefik Efendi : Keyif, en güzel şekilde negatif durumlarla tarif edilir. Uyanık değilsiniz ama uykuda da değilsiniz. Hayal ürünü olduğunu düşündüğünüz görüntüler gözlerinizin önünde dolaşıyor, fakat onları ne hatırlıyorsunuz ne de uzaklaştırabiliyorsunuz. Onların hiçbir gerçek görüntüye eşlik etmeyen bir çekiciliği var. Hiçbir musiki keyif anında duyduğunuz musiki kadar hoş, hiçbir bayan sizi keyif anında ziyaret eden bayanlar kadar çekici değildir.

Fakat şu anda biz keyfini yarıda kesmiştik. Ev sahibimiz neşeli ve eğlendiriciydi.

Tablolardan konuştuk.

Ahmed Vefik Efendi : Bu düşkünlük göstermediğimiz bir masraf, ancak onların yerine koyduğumuz başka şeyleri size gösterebilirim.

Üç dört el yazması kitap getirdi. Yazmalar küçük yapraklar halinde parşömenlere oldukça koyu mürekkeple yazılmış ve arabesk tarzda altınla süslenmişti.

Ahmed Vefik Efendi : Bunlar, Titian veya Rafaelle gibi meşhurlar. Hat sanatında isimleri ve çalışmaları oldukça tanınmış bazı eski hat ustalarımız tarafından yazılmıştır. Bunlar ihtişamlı, hat sanatının altın çağı olan 16. asra ait eserlerdir. Onların üzerlerinde tek bir kazıntı veya satır altı çizgisinin olmadığını gözlemleyebilirsiniz. Onlarda tek bir hatanın olmadığı konusunda size garanti verebilirim.

Senior : Kanaatimce, hata yapıldığında yaprak iptal ediliyordur.

Ahmed Vefik Efendi : Büyük bir hattat asla hata yapmaz.

Ülkenin durumu hakkında konuştuk.

Ahmed Vefik Efendi : En çok istediğimiz şey yollar. Şehirlerimizde bir mil yürümeye kalktığınızda bir saat tutan taşlarla dolu

yollar, taşrada ise zeminine göre taşlı, kayalı, çamurlu yollar dışındakı hiçbir şeyimiz yok. Çok yakınıımızdaki kasabalar haricinde, köylüler ürettiklerini pazara taşıyamadıklarından toprakların yarısı bile ekili değil. Dolayısıyla sadece kendi ihtiyaçları kadar ekiyorlar. Tam bir proteletarya, sadece ülke nüfusuna katkıda bulunuyor, kendi refahına değil.

Senior : Bana kalırsa, doğanın size verdiği büyük denizyollarını ihmal ediyorsunuz. Nadiren bir buharlı Boğaz'ı karşıdan karşıya geçiyor. Haddinden fazla fiyat uygulamasına rağmen Boğaz'da işleyen yandan çarklı vapurlar talebin yarısını bile karşılamıyor.

Ahmed Vefik Efendi : Bu tamamen doğru değil. Şirket tekel hakkına sahip ve fazla kalabalık hatlarda yüksek tarifelerle birkaç buharlı çalıştırmayı fazla yolcusu olmayan herhangi bir hatta fazla sayıda vapur çalıştırmaktan daha kârlı buluyor. Şirketin imtiyazın süresinin bitmesine hala birkaç yıl var.

Senior : Tekrar yenilenecek mi?

Ahmed Vefik Efendi : Tekel hakkını almak isteyenlerin ne kadar ödeyeceklerine ve o tarihte kimin görevde olacağına bağlı. Yönetilenlerin değil fakat yönetenlerin, yani bizimle hükümetin faydasına olduğunda yenilenir. Tekelin süresinin yenilenmesine ilişkin konu tartışıldığında, toplantıda temsil edilmeyen tek taraf halktır.

Senior : Şehre sükûnet çökerken, gece saat on ile on bir arasındakı İstanbul vapurunun güvertesinde dolaşırken, nadiren bir ışık gördüğümde, köpeklerin ulumaları hariç bir ses duyduğumda oldukça şaşırmışım.

Ahmed Vefik Efendi : Hala bu büyük, kalabalık, ışıksız ve çok fazla bekçinin olmadığı bu şehirde, fazla suç yoktur, Avrupalıların yoğun olduğu Galata ve Pera kısımlarında olanlar onda biri bile bulmaz. İstanbul bölgelere ayrılmıştır; Her bölgenin esas sakinleri bir çeşit meclis oluştururlar. Kimin durumu sakıncalı ise bunlar bölge dışına çıkarılır. İstanbul'da birçok büyük şehri güvensiz hale getiren profesyonel olarak suç işleyen insanlar yoktur. En tehlikeli sınıfımız köpeklerdir; eğer onlar olmasa, gecenin herhangi bir saatinde İstanbul içinde dolaşabilirsiniz.

■ 25 Eylül, Cuma

Bay A.B. (Doktor Dickson) ile Tarabya boyunca, daha sonra da sahilden Kalender'e kadar, yarım saat içinde, Sultana ait birkaç sarayı geçerek yürüdük.

A.B. bir yıldır Boğaz'da oturuyordu. Kendisi daha önce Tripoli'de oturuyormuş.

Bay A.B. (Doktor Dickson) Elbette, burada cemiyet Tripoli'dekinden daha iyi. Ayrıca hava, toprak ve manzara da. Tripoli pek az bir nüfusa sahip; havası sıcak ve civarında bataklıklar var. Oysa burada büyük ve nezih bir topluluk var. Güzelliği, sağlığa faydalı havası ve iklimiyle eşsiz bir yer. Ancak kendi rahatım için Tripoli'yi tercih ederim. Orada daha iyi yerli bir nüfus var. Araplar zeki ve saflaşmış halde. Kolektif bir halde Hristiyanları küçük görmeleri ve onlardan nefret etmelerine rağmen, bizim aramızda yaşayan bir bireyi takdir edebilir, ona minnettarlık duyabilir ve dostluk kurabilirler. Türklerle Rumlar birbirlerinden nefret eden, öğrenen bir karışım oluşturunyorlar. Türkler arasında nefret içinde olan unsurlar hâkim durumdadır, Rumlar arasında da öğrenenler. Biraz önce yolumuz asla kötü bir örnek oluşturmayan bir Rum kasabasından geçti. Sokakların çok taşlı veya çok kirli, evlerin çok harabe, odaların insanların ikamet etmesinden ziyade mağaralara benzediğini hiç gördünüz mü?

Senior : Kahire'nin banliyölerindeki çamurdan kulübeler hala ilkel yerleşim yerleri.

Bay A.B. (Doktor Dickson) : İlkel fakat daha temiz. İklimdeki değişiklikleri hatırlamalısınız. Kahireliler daima yaz mevsiminden hoşlanırlar, nadiren bir ev isterler. Burası altı ay boyunca soğuk, bunun da iki üç ayı çok soğuk. Tarabya'da bir Türk veya Rum evinde hâla yemek pişirme haricinde şömine yok. Medeni olmayan, diğerlerine hiç aldırmayan bir nüfusla hiç bir yerde karşılaştınız mı? Bir Türk sokaklarda veya oldukça kalabalık İstanbul köprülerinde, bu dar yollarda vurup çarpacağı kişilere tamamen kayıtsız, olanca hızıyla at kullanabiliyor. Yukarımızda bulunan kırlara doğru gider-seniz, çoban köpekleri size saldırabilir ve sahipleri de onları geri

çağırılmaz. Bununla birlikte, yapılan bu şey için, özür dilemesi gerektiğini düşünür. Eğer yabancıları rahatsız etmekten alıkonulurlarsa, ruhlarının korkutulacağına inanırlar. Ters oldukları kadar sahtekardılar. Geçen gün bir bayanla kehribar tespihler almaya gitmiştim. Bir seti için 7.000 kuruş istediler. Bayan 1.000 kuruş teklif etti ve onu 3.000 kuruşa satın aldı. Araplar arasında biraz nezaket, izzeti nefis ve saygı vardır.

Senior : Araplar ıslah edilebilir mi?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Korkarım ki hayır. En azından, Müslüman olarak kaldıkları sürece. Çokeşlilik, keyfi boşanma, kadınların tecrit edilmesi, kadercilik, Kuran'ın sözleri dışında tüm bilgilere ve kültürlere kayıtsızlık, Hristiyanlardan nefret etme ve onları küçük görme. Bütün bunlar dinlerinin parçaları. Bunlar doğumlarından itibaren yavaş yavaş telkin ediliyor ve tüm bunlar gelişmeye karşı. Ancak, şimdiden, Türklerin olabileceklerinden çok daha medeni durumdalar. Onlar gibi durağanlar, ancak daha yüksek bir seviyede. Evleri herhangi bir Türk evinden iki kat daha rahattır. Yolları var, polis teşkilatı var. Tripoli bölgesinin her yerinde rahatça seyahat edebilirsiniz. Burada ne şehirden beş mil ötede, doğrusu ne de, geceleyin şehrin bizzat içinde veya uzak semtlerinde güvende değilsiniz.

Senior : Tripoli eyaletindeki yolsuzluk İstanbul'dakinden daha mı çok yoksa daha mı az?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Çok olduğunu sanmıyorum. Ayrıca, çok az olduğunu da düşünmüyorum. Birkaç yıl önce kendisi defterdar veya maliye nazırı olan bir kişiyle arkadaşlık kurmuştum. Bana iki tane defter gösterdi. "Bu" dedi "ödenmesi gereken her bir tutarın ve ödenen her bir tutarın aslına uygun olarak tutulduğu defterdir. Bunu sadece kendi kullanımım için tutuyorum. Diğeri ise Türk hükümetine gönderdiğim defter. Burada her bir tutar yarı yarıya düşürülmüş durumda."

Senior : Aslına uygun olarak tutulan defterdeki toplam hasılat tutarı ne kadardı?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Yaklaşık 50.000 kese, yani 250.000 sterlin. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Senior : Her yıl 125.000 sterlini kendisi için alıkoyduğunu mu kastediyorsunuz?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Türk hükümetini her yıl 125.000 sterlin dolandırıyor. Ancak tahmini olarak 50.000 sterlinden fazlasını kendisine alıkoyduğunu düşünmüyorum. Kalanını diğer görevlilere sus payı olarak dağıtmak zorunda. Kendisi bana “dürüst olmak gerekirse bu ülkede bazı davranışlar garip gelebilir. Eğer etrafımda bulunan bütün insanlara ve İstanbul’daki belli bir kısım insanlara rüşvet vermezsem yerimi bir ay bile koruyamam. Bu rüşvetler geçimimizi sağlıyor. Buna devam etmezsem, bana iftira atılabilir, görevden alınabilir, müsadere edilebilir, belki de falakaya yatırılabilirim. İşimi kaybettiğimde de çok az bir para biriktirebilirim. Diğerini elde edebilmek için rüşvet vermek zorundayım. Maaşımın dışında bütün bunları nasıl yapabilirim?” dedi.

Senior : Tripoli bölgesinin büyüklüğü ve nüfusu ne kadar?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Nüfus kaba bir tahminle yaklaşık iki milyon. Alan ise oldukça büyük; İspanya veya Fransa kadar neredeyse.

Senior : Yıllık 125.000 sterlin yerel masrafları karşılamıyordur.

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Kesinlikle evet. Türk hükümeti Tripoli’ye her yıl dikkate değer bir tutar ödüyor.

Senior : Peki Tripoli’den ne elde ediyor?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Hiçbir şey. Tripoli, merkezden uzak diğer paşalıklar gibi Osmanlı hükümeti için daha çok bir kambur. Fakat şahıslar bazı şeyler elde ediyor. İstanbul’daki resmi gelirlerin önemli bir kısmı rüşvetlerden oluşuyor ve Tripoli’den alınan rüşvetin de bir değeri var. Diğer bir arkadaşım da hukuk sisteminin başı olan kadıydı. Kendisi İstanbul’dan gönderilmişti. Genelde üç yıllık süre için bu makamda kalmasına izin veriliyordu ancak bu durum her yıl teyit edilmek durumundaydı. Arkadaşım iyi bir insandı. Eğer Arapça bilseydi, ki hiç bilmiyordu, iyi hâkimlik yapabilirdi. Kendisi birinci yılda görevlendirildiği veya tasdik ettiği basit yargılamalardan 10.000 kese yani 50.000 sterlin kazandığını anlatmıştı.

Senior : Bu parayı nasıl kazanıyorlar?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Mahkeme harçları ve davacılar-
dan aldıkları rüşvetlerden. Mevkisini satıyor yani hamilik yapıyor,
diğer bir ifadeyle onlar kararlarını satıyorlar.

Senior : Tripoli, irsâ bir şekilde birbirinin yerine geçen beyle-
rin yönetimde olduğu dönemden daha mı iyi yoksa daha mı kötü yö-
netiliyor?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Daha iyi. Bu noktada, şu anda
Sultana başvurma hakkı var ve kötü bir bey Sultan tarafından görev-
den alınabilir. Bu noktada işin daha da kötüsü, beyin yönetimi altın-
da bulunanlarla görev süresinin geçici olduğunu düşünerek hiç il-
gilenmemesi, yalnızca onlardan para almak için baskı yapmayı dü-
şünmesidir. Toplu halde bakıldığında, belki de, ikisi arasında çok az
bir fark vardır.

Kısmen çürümeye başlamış güzel bir evin yanından geçtik.

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Bu ev Jesiarli adında bir Erme-
ni tarafından yaptırılmıştı. Onun bu ihtişamı Türklerin kıskançlığını
celbetti ve müsadere için uygun bir vatandaş olarak dikkatleri üze-
rine çekti. Kendisine karşı hükümeti dolandırdığı yönünde bir suç-
lama yapıldı. Bu suçlama muhtemelen doğrudur. Çünkü hükümetle
iş yapan herkes onu az ya da çok dolandırıyordu. Diğer bir ifadeyle,
vicdanına uygun düşmese de fırsatları ölçüsünde makuldü. Ken-
disi sürgün edildi, malları müsadere edildi ve neredeyse tamamlan-
mış olan bu ev de harabeye döndü.

Senior : Bu ne zaman oldu?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Yaklaşık üç yıl önce. Jesiarli'nin
kendi hatasıydı. Yabancı ülkelerin korumasından yararlanmadan,
eğer zengin olmaya girişiyorsan, bu zenginliğini gizlemenin göre-
vin olduğunu bilmen gerekirdi. Bu ülkeye yönelik itirazlardan en
önemlisi oturacak bir yer almanın zor olduğudur. Satın almanıza
izin verilmiyor, Türkler sadece yıldan yıla izin veriyor. Eğer evini-
zin harabeye dönüşmesine göz yumuyorsanız, belki onu aynı kira-

yı ödeyerek alıkoyabilirsiniz, eğer onun bakımını yapıyorsanız, hatta daha ileriye götürüyorsanız, ev sahibiniz her kira yenileme döneminde kiranızı artırıyor. Pera'daki İngiliz konsolosu Bay Cumberbatch birkaç yıl önce ödediğinden iki kat daha fazla kira ödüyor. Ev sahibi Bay Cumberbatch'ı taşınmaya itebileceğini düşündüğü noktaya kadar kirayı mantıklı bir şekilde yükseltiyor.

Senior : Hatt-ı Hümayun yabancıların ev ve arazi satın alabileceklerini ilan etmişti.

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Doğru. Yalnız bunun detaylarının Sultan ile yabancı hükümetler arasında belirlenmesi kaydıyla. Bu şu anlama geliyor, izne karşılık olarak, kapitülasyonlar nedeniyle şer'iyeye mahkemelerinde yargılanma muafiyetinden ve sadece konsolosluk mahkemelerine tabi olma hakkından feragat edilmesi gerekiyor. Eğer başka bir şey talep edilecekse ben arazi için öyle bir bedel ödemek istemem. Malımı mülkümü belki şahsımı dolandırıcılığa, adaletsizliğe, rüşvete, merhametsiz bir Türk mahkemesine karşı korumasız bırakacak hiçbir şey beni cezbedemez. Sadece kapitülasyonlar Türkiye'de yaşamı dayanılır hatta mümkün kılıyor.

Senior : Her neyse. Arazi sahibi olan bir İngiliz biliyorum. Bay Hanson'un Kandilli'de bir mülkü var.

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Bazı işlemler hileli ve yasal değildir. Bay Hanson veya onun da ötesinde Hanson'un temsilcisi, kendi adını dikkatli bir şekilde dışarıda bırakarak, Hristiyan bir reaya olan Anna'nın kızı Maria'nın adını kullanarak, karısının adına satın almıştır. Lord Stradford'un görev yaptığı dönemde Bay Hanson tamamen güven içindeydi. Ancak bir savaş olduğunda veya daha az enerjik bir büyükelçi veya İngiliz çıkarlarının daha azaldığı durumlarda kendisine mülkünü elinde tutabileceği hususunda fazla şans tanımıyorum. Bu mülk bazı paşalar için uygun olacaktır. Jesiarli'nin, o gösterişli döneminde, insanları odalarında sıcak tutmaya yarayan, közleri tutmak için gümüşten yapılma üçayaklı birkaç güzel mangalı vardı. Büyük bir adam bunları duydu, uşak ve kapıcılarını göndererek bunları Jesiarli'nin evinden kendi evine getirtti.

■ 26 Eylül, Cumartesi

Bay C.D. (Lord Stratford)'yi ziyaret ettim. İstanbul'daki pahalılıktan konuştuk.

Bay C.D. (Lord Stratford) : İnaniyorum ki, Pera'daki bu evin kirası Avrupa'daki birçok şehirden daha yüksek. İki İngiliz bayan bir okul kurdu. Bu çok arzulanan bir işti ve okulları oldukça iyi, ancak başarısı hususunda endişem var. Fakat ev kirası masrafları yüzünden işlerine olan ilgi ve alakalarını kaybediyorlar. Bir taahhütle onlara yardım etmezsek, bırakmak zorunda kalacaklar. Yaklaşık kırk beş civarında yatılı öğrencileri var ve bunların kalabileceği bir ev için yılda 530 sterlin ödüyorlar.

Senior : Ev kiralarının daha düşük ve makul olduğu, ancak Pera'dan biraz daha nahış İstanbul'a taşınmamalarına şaşırdım. Hatt-ı Hümayun Hristiyanların belli bölgelerde oturmalarına yönelik düzenlemeyi kaldırdı.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Hatt-ı Hümayun ölü olarak doğmuş bir metindi ve yabancı hükümetlerin zorlaması olmasa öyle de kalacaktı. Paris Antlaşması'nı imzalayan altı büyük devlet uygulanması konusunda ısrar edebiliyorlar. Hatta İngiltere ve Fransa bu işi takip ederlerse, olabiliyor. İngiltere'nin politikası oldukça iyi niyetli. Sadece, Türkiye'nin refahını hedefliyor. Biz onlardan hiçbir şey talep etmiyoruz. Ticaretimiz kendi başının çaresine bakabilir. Kendimize özel bir imtiyaz talep etmiyoruz. Gerçekten de Osmanlı yönetimi bize hiçbir şey bahsetmedi. Onların her bir Avrupa devleti ile yaptıkları anlaşma “en çok müsaadeye mazhar ülke” esasının üzerine oturan bir şart taşıyor. Onların topraklarının bir inçini bile kabul etmeyiz. Bütün arzumuz, o parçalara bölündüğü zaman, kaçınılmaz bir şekilde onu berbat edecek bir savaşın çıkmasını önlemek veya en azından geciktirmektir. Muhtemelen, hiç bir ülke çıkarlarının olmadığı başka bir ülkeyi adam akıllı asla desteklememiştir.

Fransa için de aynı şeyleri söylemeyi arzu ederdim, ancak onların mevcut politikaları geleneksel politikaları tarafından saptırılıyor. Bizi dışarıda bırakmak için, sahip olmasalar bile en azından orada

nüfuz sahibi olabilmek için Mısır'ı istiyorlar. Suriye'de ev sahibi olmak istiyorlar. Her zaman Dürzîler ile Marunîlerle entrikalar çeviriyorlar. Orada sadece etkilerinin hissedilmesini değil, apaçık bir şekilde adlarının çıkmasını arzuluyorlar. Görünüşe bakılırsa Fransa ve İngiltere aynı hedeflere sahip, onlar Türkiye'nin kendi refahı, hatta var olabilmesi için gerekli reformları yapmasını arzuluyorlar. Ancak bütün arzu ettiğimiz şey bu reformların yapılmasının iyi olacağıdır. Fransa bunların kendi dikte ettirdiği şekilde yapılmasını arzuluyor. İlacı kendisi tarif etmeden ve bileşimini oluşturmada eğer hasta adam kendine gelirse bundan hoşnut olmayacaktır. O ilacı zorla ağzına atacak ve bunu onun yaptığı bilinecek.

Senior : Tuna prensliklerinin birleşmesi için Fransa'nın yaptığı baskının amacı nedir? Bu sadece Rusya'yı memnun etmek için yapılan bir şey mi?

Bay C.D. (Lord Stratford) : Hayır. Rusya'nın arzusunun bilmesinden önce kendisinin birleşmeden yana olduğunun deklare etti.

Senior : Kanaatimce, Avusturya karşı olduğu için, Rusya prensliklerin birleşmesini arzu ediyor.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Bu saiklerden biri, belki de en güçlüsü. Fakat daha da güçlü olanı, Türkiye'yi zayıflatmaya yönelik inancı. Avusturya'ya gelince, prenslikler konusundaki konumu onların ayrı tutulmasının sağlanması, liberal, mantıklı ve müşfik olmasının sağlanması yönünde olduğunu söylemek zorundayım.

Senior Birleşme veya ayrılma durumunda bölge sakinlerinin bu yöndeki çıkarlarının ve arzularının gözden geçirilebileceğine dair Viyana Konferansı protokollerinden birinden alınan bir şartın Paris Antlaşması'nda yer aldığı anlatılmıştı. Bana göre, sorunu çözmede başarılı olunmuş gibi geliyor.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Eflaklılara göre öyle. Onlar, güçlü oldukları sürece, birleşmeyi arzu ediyorlar. Bu onlara vatandaşlıktan daha çok hükümlanlık verecek. Buğdanlılara göre ise haklarını reddetmeyi tehlikeye atmasalar bile, bunun onların arzusu olduğundan şüpheliyim. Onlar kendilerini düşünüyorlar. İçtenlikle inanıyorum ki Buğdanlılar Eflaklılara göre daha medeniler ve onlardan san-

ki yöneticileriymiş gibi çok korkuyorlar. Elbette, ilk bakışta birleşme makul gibi görünüyor. Fakat ilk olarak detayları düzenlemedeki güçlük, ikinci olarak Türkiye'nin birleşik prensliklerin valisi gibi oldukça güçlü bir yönetici üzerindeki otoritesini devam ettirmedeki muhtemel yetersizliği, üçüncü olarak Tuna prenslikleri örneği, eğer gerçekten bağımsızlar ise, diğer bölgelerde de kurulacaktır. Bu nedenle birleşmeye yönelik itirazlarınızın ciddi, oldukça ciddi olması gerekir ki, ciddi bir şekilde gözden geçirildiğinde onların ağır bastığına inanayım. Türkiye bizim güney kıyılarımızın bazı bölümlerine benziyor. Ona karşı güçlü bir akım geldiğinde ve setleri yıkma tehlikesi baş gösterdiğinde, prensliklerin kaybı onun içinde korku verici bir yarık oluşturacaktır.

Biraz sonra C.D.(Lord Stratford)'den ayrıldım, Bay E.F. (Thouvenel³¹) ziyaretimize geldi.

Bay E.F. (Thouvenel) : Doğu sizin üzerinizde hangi izlenimleri uyandırdı?

Senior : Doğu benim için tamamen yeni bir şey değil. Daha önce Mısır'da birkaç ay geçirmiştım.

Bay E.F. (Thouvenel) : Mısır iyi bir örnek değil. Yumuşak başlı, çalışkan Fellah'ın merhametsiz Türk'e üstün olduğu gibi Mısır hükümeti de Müslüman bir hükümete göre daha üstün niteliktedir.

Senior : Sadece dışarıya bakmaya zamanım oldu. Araçlara geçit vermeyen ve yaya olarak güçlükle yürümeye imkân veren sokakları olan bir başkent gördüm; yolları olmayan bir ülke gördüm; Boğaz'ın her bir burnunda Sultanın saraylarını gördüm; insandan daha çok köpeklerin dolaştığı, yerleşilmeyen çok geniş araziler gördüm. Bütün bu görüntüler hükümet veya insanlar için lehte olan şeyler değil.

Bay E.F. (Thouvenel) Eğer şanslı değilseniz? Benim gibi Türklerin arasında iki-üç yıl yaşarsanız, görüşleriniz yine de daha az lehte olurdu. Devlet yönetimi ve dini açıdan Türkiye bir yıkıntı. Ona bütün gücünü, tutarlılığını veren şeyler gitmiş; kalanlar ise un ufak toza dönmüş. Dinlerin en kötü yanı, gelişmeye ve Allah'a inan-

mayanlara duyulan nefrettir; devlet yönetimlerinin en kötü yanı ise şiddeti, haraca kesmeyi, sahteliği, dolandırıcılığı bünyesinde barındırmasıdır. Bu ülkede üstesinden gelinmesi gereken daha fazla hiçbir şey yok. Bizim desteğimiz yalnızca onun bu acı ilaca boyun eğmesini ertelemektir.

Senior : Bunun artık zamanının ı geldiğini düşünüyorsunuz.

Bay E.F. (Thouvenel) : Başka bir çözüm göremiyorum. Türkler asla gelişmeye müsait değil. Onlar değişimden nefret ediyorlar, bu nedenle medeniyetten nefret ediyorlar; Avrupalılardan nefret ediyorlar. Onlardan nefret ediyorlar ve ne önerirlerse ondan korkuyorlar. Hatt-ı Hümayun'da onları tiksindirecek, sinirlendirecek, dehşete düşürecek hiçbir kelime yok. Görünüşte de olsa, sadece onu uygulamaya zorlayabilme dışında hiçbir şey; 400 yıldır reayayı baskı altında tutmaya ve yağmalamaya; sultanlar, paşalar, kadılar ve yeniçeriler tarafından yağmalanmaya ve baskı altında tutulmaya alışmış insanlar için aristokrasi, orta sınıf, kamuoyu, iletişim, gazeteler, hatta bir postahane bile olmadan bütün bu görünür reformların değeri nedir ki?

Senior : Farz edelim ki, Sultan Asya kısmına çekilse, Türkiye'nin Avrupa kısmı kendi kendini idare edebilir mi?

Bay E.F. (Thouvenel) : Tuna prenslikleri ve Sırbistan bunu yapabilir. Fakat Bulgaristan, Rumeli ve Bosna birbirleriyle uyumsuz kesimlerden oluşuyor. Bunlar anarşi ve iç savaş durumuna düşebilirler.

Senior : Onlara Avrupa egemenliği ve yardımcı kuvvet verebiliriz.

Bay E.F. (Thouvenel) : Bu bir ele geçirme olur. Bunun eninde sonunda olacağını tekrar söyleyebilirim.

Diğer bazı misafirler tarafından sözüm kesildi ve Türk karşıtı ağır hakaretlerinin geri kalanını takip edemedim.

■ 27 Eylöl, Pazar

Galata'da yerleşik bir Fransız olan Bay G.H.(Binel) bizimle kahvaltı yaptı. Denizden yüksekliği yaklaşık 1000 ayak olan tepelere doğru yürüdük. Boğaz ayaklarımızın altında uzanıyordu. Manzaramız kuzeye doğru Karadeniz tarafından, güneye doğru ise tepesi ve etrafı karlarla çevrili, Bursa'nın üzerindeki, Marmara'nın diğer tarafından yükselen Bitinya'nın Uludağ'ı ile çevrelenmişti.

Kendisine önceki gün Bay C.D. (Lord Stratford) ve Bay E.F. (Thouvenel) ile yaptığım sohbeti özet bir şekilde anlattım.

Bay G.H. (Binel) : Bay C.D. (Lord Stratford)'nin Türkiye'nin gelişmemesi halinde yok olacağı ve zorlama olmaksızın da onun gelişemeyeceği yönündeki görüşleriyle hemfikirim. Ayrıca, bu basının İngiltere ve Fransa tarafından yapılabileceğine inanıyorum. Daha da ötesi, bu iki büyükelçiliğin arasındaki ziyade iki hükümet arasındaki anlaşma eksiliğidir ki, birlikte hareket etmelerini engelliyor. Bana öyle geliyor ki Bay C.D. (Lord Stratford) gerçeğin sadece bir kısmını anlatıyor. Fransız elçiliğinin kıskanç ve her şeye burnunu soktuğu, her zaman etkilemeye ve hâkimiyet kurmaya çalıştığı doğrudur, fakat bu durum Rusyalı, Avusturyalı ve en çok da İngilizler için geçerlidir. Biz bir kanal açmak istesek İngiltere karşı gelir. Siz bir telgraf hattı kurmak isterseniz, Fransa karşı çıkar. Fransa ve Rusya Tuna prensliklerinin birleşmesini istese, İngiltere ve Avusturya onların ayrı olmaları gerektiğini ileri sürer. Siz Reşid Paşa'yı desteklerseniz, biz Fuad Paşa'yı destekleriz. Rusya Pera'da bir kral için gerekli büyüklükte bir saray inşa etse, aynısını biz ve siz de yaparsınız. Buradaki sarayımızı yıkacağız ve Sultanınki kadar geniş yeni bir tane inşa edeceğiz. Bizim yaptıklarımızı takip ettiğinizden şüphem yok. Sizin etkilemek için kullandığınız rekabet sisteminde, bunu yapmalısınız. Çünkü Türkler için bir ülkenin gücü dışa vuran gösterişi ile değerlendirilir. Kabiliyet, çalışkanlık, kâğıt, mürekkep ve diplomasi pahasına, biz sadece negatif etki yaratırız. Birini diğeri ile etkisiz hâle getirir ve etkimiz, Türkiye'yi yükseltmek yerine daha da aşağıya batırmaya neden olur. Burada bazı büyükelçilerin onu desteklemeyeceği hiçbir budalalık veya adaletsizlik veya bağnazlık yoktur.

Senior : Bay E.F. (Thouvenel)'nin görüşlerine gelirsek.

Bay G.H. (Binel) : Kanaatimce onlar düşüncesiz ve yüzeysel. Düğümü çözme yerine onu kesiyor. O, zapt etme ile parçalara bölmeyi kastediyor. Büyük bir savaş olmadan böyle bir şey nasıl olabilir? İstanbul kimin olacak? E.F. (Thouvenel)'nin planı sadece, İngiltere ve Fransa'nın kısa bir süre önce bunu önlemek için 200.000 kişiyi feda ettiği bir felaket sunmaktır. Onun görüşleri, Nicholas³²'in planının sadece bir tekrarından ibarettir.

Senior : Peki sizin planınız nedir?

Bay G.H. (Binel) : Benim planım diğerleriyle karşılaştırıldığında oldukça basit. Ben Fransa ve İngiltere'nin Hatt-ı Hümayun'daki şartların yerine getirilmesi konusunda ısrarcı olmalarını arzuluyorum, ki bunlar yabancıların Türkiye'de arazi almalarına izin verilmesine imkân tanıyacaktır.

Senior : Fakat Türkler bizim asla yapamayacağımız kapitülasyonlardan feragat etmemizi bir şart olarak ileri süreceklerdir.

Bay G.H. (Binel) : Bu yöndeki bir talebe, Türkler tarafından Avrupalıların güvenle başvurabileceği, hâkimlerin bilgili ve dürüst olacağı mahkemeler kurulur kurulmaz kapitülasyonlardan vazgeçeceğimize dair söz vererek, karşılık verebilirim. Bir Türk bile bu şartın makul olduğunu kabul edecektir, bir Türkün bildiğinden daha fazlasını kimse bilemez, ancak bu şart şu anda yerine getirilemez. Bu esnada Hatt-ı Hümayun'un uygulanması için ısrar etme hakkımız var. Bazı Türk mahkemelerinde olduğu gibi, bu şart vatandaşlarımızı Türk mahkemelerine tabî kılma yönünde vazgeçişimize bağlı kılınarak aldatıcı bir hâle getirilemez.

Senior: Türkleri ihya etmek için Türk toprağı yabancılar tarafından nasıl işlenecek.

Bay G.H. (Binel) : Benim amacım Türkleri ihya etmek değil, reayanın durumunu iyileştirmek. Bulgaristan ve Rumeli'de toprak oldukça verimli ve ucuz. Sadece Fransa ve İngiltere'den değil, Avusturya'nın Slav bölgelerinden, Rusya'dan, belki de Polonya'dan göçmenler buralara akacak. Kapitülasyonlar tarafından korunacak

bu insanlar, bir aristokrasi meydana getirecekler. Türklerden dört kat daha fazla olan Türkiye'nin Avrupa kısmındaki Hristiyanlar onların etrafında toplanacak. Türklerin gücü diğer uluslardan daha çok prestije dayanmaktadır. Bu daha medeni insanların üzerinde kaba insanların egemenliğidir. Dört yüzyıllık baskı Bulgarları, Türklerin kendilerinin doğal yöneticileri olduğunu düşünmelerine yol açtı. Koruma altındaki bu göçmenlerin karşı koyma ve direnmeleri durumunda bu yöneticiyi görelim; onlar da kendi kendilerine direnmeyi düşünmeye başlayacaklardır. Bu durum ittifakların yürürlükte olduğu İstanbul'da görüldü. Rumlar, Fransız askerlerin Türklerin gözünü korkuttuğunu gördü. Başlangıçta hayrete düşmüşlerdi, fakat bu örnek birkaç ay zarfında onlarda pekiştiğinde, onu taklit etmeye başladılar. Eşitlik havasını, daha doğrusu üstün olduklarını varsaydılar ve sonunda Galata ve Pera'da gerçekten Türkleri sindirdiler. Bu durum, eğer göçmenler yeteri kadar çok olursa ve Türklerin baskı ve yolsuzluklarına karşı, olabileceğini düşündüğüm gibi bir direniş esası oluşturabilirlerse, Bulgaristan ve Rumeli'de de olabilir. Avrupa'daki Türkler üretici değil; onlar Hristiyanları yağmalayarak yaşayan asalaklardır. Bu imkânsız hâle hatta güç hâle getirilirse, onlar göç ederler veya ortadan kaybolurlar. Bu yüzden Bulgaristan ve Rumeli'deki iktidarı zapt edilmeksizin kendiliğinden yıkılabilir, fiilen Sırbistan'da ve Tuna prensliklerinde daha önce olduğu gibi."

Senior : Türklerden ayrıldıkları zaman onlara ne öneriyorsunuz?

Bay G.H. (Binel) Sırbistan ve Tuna prenslikleri gibi onları bir krallık veya konfederasyon şeklinde birleştiririm. Onlar, yaklaşık on milyon nüfuslu saygıdeğer bir toplum oluşturabilirler. Elbette Makedonya ve Teselya bir daha asla birbirlerinden ayrılmamak üzere Yunanistan'ı yeniden canlandırmak zorundaydılar. Gerçekten de, kendilerini Yunanistan'a adadılar. Koruyan güçlerin³³ baştan başa Yunanistan için çizdikleri saçma sınır çizgisinin diğer tarafındaki hemşerilerini baskı haricinde hiçbir şey onlardan ayıramaz.

Senior: Bosna'yı ne yapacaksınız.

Bay G.H. (Binel) : Bu, daha zor bir soru. Orada Türkler de Hristiyanlar kadar çoğunlukta. Belki orası kendi mevcut halinde bırakılabilir, ismen Türkiye'ye bağlı olabilir, ancak az bir kontrol gücüyle. Orası, Avrupa'nın yarı medeni köşesinde, küçük bir nüfus olarak kalabilir.

Senior : Sizin politikanız Avrupa kabineleri tarafından açıkça söylenenlerin aksi yönünde. Onların amacı, en azından amaçları olarak duyurdukları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması. Sizin hedefiniz ise onun dağılması.

Bay G.H. (Binel) : Kesinlikle. Fakat hedef olarak belirlediğiniz şeylerin nadiren gerçekleştiğini unutmamalısınız. Herkesin hemfikir olduğu bu akıbet, Türkiye'nin paylaşılması için büyük bir savaşın engellenmesidir. Türk İmparatorluğu'nun zapt edilme ve parçalara ayrılma şeklinde değil de, değişik bölgelerinin bağımsızlıkları sağlanarak, barış içinde dağılmasını arzu ediyorum. Mısır'ı, Tripoli'yi, Tuna prensliklerini, Sırbistan'ı, Rumeli'yi, Bulgaristan'ı, hepsinin başkenti İstanbul olmak üzere, bağımsız ülkeler olarak görmek istiyorum. Suriye de, sizin karşı çıkmanıza rağmen, eskiden olduğu gibi Mısır'la birleşebilir. Hristiyanlar onlara karşı güçlü hale gelene kadar Türkler Anadolu'yu ellerinde tutabilir ve bir daha ayrılmamak üzere Tatarların³⁴ olduğu yere geri dönebilir.

■ 28 Eylül, Pazar

Bay Calvert ile sahil boyunca Tarabya tepeleri ile Büyükdere tepelerini birbirinden ayıran ve Belgrad ormanlarına doğru giden uzun geniş bir vadiye ulaşıncaya kadar yürüdük. Denizden yaklaşık 100 yarda uzaklıktaki girişinde, 13. yüzyılda Godfrey de Bouillon'un altında kampını kurduğunu söylediği büyük bir çınar bulunuyor. Bu ağaç, altı tanesi aynı alçak gövdeden yükselen ve tek bir ağacın dev dalları olarak düşünülebilecek ağaç ile birlikte dokuz büyük ağaçtan oluşuyor. Diğer üç tanesi ise daha çok bir büyük gövdeden ayrılmış, fakat bir şekilde daha sonra birleşmiş; tamamı ise daire şeklinde yaklaşık 60 adımdan oluşuyor. Bu ağaç ilk haçlılardan daha yaşlı olabilir.

Bay Calvert konsolos bir aileye mensup. Erkek kardeşi Çanakkale’de tanınmış İngiliz konsolosu, kendisi Malta’da doğmuş ve hemen hemen ömrünü Avrupa ve Türkiye’nin Asya kısmında geçirmiş. Kendisiyle Türkiye’nin Avrupa’daki değişik etnik nüfusunun hisleri üzerine konuştuk.

Bay Calvert : Onların hepsi istisnasız Rusya’dan nefret ediyorlar ve İngiltere’den destek ve koruma bekliyorlar.

Senior : Ben İngiltere’den ziyade Fransa’nın destek ve korumasını beklediklerini düşünüyorum. Kırım Savaşı sırasında Fransa İngiltere’den daha önemli bir rol oynadı.

Bay Calvert : Fransız ordusunun daha büyük olduğu doğru, ancak Türkler kara ordusundan daha çok donanmayı düşünüyor. Ayrıca, hedeflerden herhangi birine erişmeden önce Fransa’nın savaştan çekilmeye karar vermesi hâlinde bizim savaşa devam edebilme konusundaki tedirginliğimizi de biliyorlardı. Gerçekten de bu hedefler tamamen elde edilemediği zaman savaşa son verebilirler. Eğer biz araya girmeseydik, başlangıçta söz verilen avantajların yarısına, nihaî bir anlaşmayla, onlar teslim olurlardı. Bizim diplomamız Fransız çıkarlarının emanet edildiğinden daha sağlam ve yetenekli eller tarafından yönetilmektedir. Sadece daha enerjik ve daha başarılı değil, aynı zamanda daha tarafsız. Fransızların Latinler üzerindeki himayesi onların Türk politikasının açık ve tutarlı olmasını engelliyor ve bütün Müslüman nüfus ile Hristiyanların onda dokuzunun istek ve önyargılarıyla zıt. Rumların baskın olduğu ve bağımsızlık savaşında kardeşlik bağı ile birleşme için arzunun doğal olarak hissedildiği Tesalya’ya ulaşınca kadar Bulgarlar sadece Ruslardan değil Rumlardan da nefret ediyorlar. Rumelililer de aynı şekilde.

Senior : Tuna prenslikleri, Bosna ve Sırbistan’ın hisleri nedir?

Bay Calvert : Bütün komşulara karşı genel bir nefret. Ruslardan, Avusturyalılardan, Rumlardan ve Türklerden nefret ediyorlar. Bağımsızlık için gerçekten istedikleri şey, nihayet görünürde bir bağımsızlık ile Sırbistan tarafından elde edildi.

Senior : Onlar bağımsız bir konfederasyon oluşturabilirler mi?

Bay Calvert : Konfederasyon değil. Onu kuracak kadar medeni değiller. Birleşik bir eylem için onlara asla güvenemezsin. Dünyanın geri kalanı onları yalnız başına bıraksa, ilkelikten hoşlanan, Avrupa'nın güvenliği için hiçbir şey yapmayarak ve zenginliğine çok az bir katkı yaparak, yarı barbar aristokrasiler olarak kalmayı yeğlerler.

■ 29 Eylül, Salı

Bayan Canning bizi on kürekçi tarafından çekilen büyük elçilik kayığı ile İstanbul'a, çarşıları gezmeye götürdü. Güçlü akıntının yardımıyla, hızlı bir şekilde, Tarabya'dan Galata Köprüsü'ne yaklaşık bir saatte gittik. Biz geçtikçe hisarlardaki muhafızlar silahlarını önde tutarak selam verdiler.

Bitmek tükenmez ıkınma sıkınma ve pazarlıkla üç saatte gül yağları, Viyana'da harem için üretilen ve sadece İstanbul'da satın alınabilen ince yünlüler, sandal ağacından birkaç tespih almayı başardık. Dönüşümüz akıntıya karşı olduğundan doğal olarak daha yavaştı, ancak yine de iyiydi. Bu sırada biz de fantastik mimarinin detaylarını ve teraslı bahçelerin görkemli bitki örtülerini daha iyi gözleme imkânı bulduk.

■ 30 Eylül, Çarşamba

Ahmet Vefik Efendi ile tekrar akşam yemeği yedik. Ancak ilk görüştüğümüz vakitten sonra görevini kaybetmişti. Bazı durumların varlığı hâlinde bir Türk için yemek vermek uygun olmayabilir.

Kendisinin keder içinde ağır bir yenilgiye uğradığı zannediliyor. İstifa etme veya görevden alınma şeklinde değişik söylentilerin olduğunu işitmiştim. Tarafsız kalmaya cesaret ettiğinden, kendisinin bir hâkim olarak görevini sona erdirdiği kabul ediliyor.

Alison'un rehberliğinde, kendisini ziyaret etmek için tepelerin üzerinden Rumelihisarı'na yürüdük. Başkent in on mil yakınında olmasına rağmen burada herhangi bir yol yoktu, nadiren bir patika ile karşılaşılıyor ve hemen hemen ekili bir yer bulunmuyordu. Gözden düşen nazırı, Kaptan Slade'n "Türkiye"sini okurken, sadakate şükreder bir ruh hâli içinde oldukça iyi bir durumda bulduk. Ancak ilk

ubuklarımızı içmeden önce, son vapuru yakalamak için ayrılmak zorunda kaldık.

■ 2 Ekim Cuma

Bu sabah Lord Stradford, Bayan Canning, Hollanda'nın Atina ortaelisinin hanımı Bayan Von Zuylen ile birlikte bykeliliğın kayığı ile Küçüksu ve Göksu'yu görmeye gittik. Lord Stradford kendisiyle bir görüşme yapmak isteyen Hariciye Nazırı Ali Paşa'nın köşküne geçerken, görüşmenin kısa sürmesini beklediğini ifade ederek bizden ayrıldı.

Küçüksu ve Göksu, Kandilli'nin yaklaşık yarım mil yukarısında, eski Anadoluhisarı'nın duvarlarının dibinden Boğaz'a doğru akan bir dere. Ağzında her yana çeyrek mil kadar genişliğinde içinde bir fıskiyeyi çevreleyen çok eski dönemlerden kalma ınar ve dişbudak ağaçlarından bir koruluk var. Sahil boyu İstanbul'un ve Boğaz'ın yüksek sosyete bayanlarını oraya getiren yüzlerce kayıkla dolu. Bunların çoğunluğu halılar ve yastuklarla üzerine ayaklarını diğkatli bir şekilde gizleyerek meldikleri dşeklere kurulmuşlar, meyve, ekmek ve şekerlemeler yiyor, çeşmeden su içiyorlardı. Diğerleri kırmızı fantastik koşum takımlı öküzler, atlar veya daha çok tek bir at tarafından çekilen araçlarda oturuyorlardı. Bu araçlardan bir veya ikisi İngiliz kupa arabası veya üstü açılır kapanır araba, biraz daha fazlası dört kişinin itişe kakışa oturduğu şiddetli bir şekilde sarsılan şehrin aşırı süslü arabaları, birçoğu ise dokuz-on kadın ve çocuğun gruplar hâlinde bir arada olduğu, kemancı veya harp(arp) alanların yürüyerek peşinden gittikleri at arabaları. Hanımların yaşmakları, bir tanesi gözler ve alına, diğeri ise ağız ve çeneye boydan boya çekili iki parça mslinden oluşuyor. Ancak bunlar yüz hatlarını hatta tenin rengini gizleyemeyecek kadar ince. Bana bu ince yaşmak, ittifa güçlerinin işgali sırasında tanıtıldığı, daha önce Avrupa'da giyilenler kadar ince olduğu anlatıldı. Ancak ordular gittiğinde, zaptiye bayanlara bunların iki kat kalınlığa çıkarılmasını emretti ve tek kat mslin takan bütün hanımları karakola aldı. Birçok genç kadın makyajlı, gözkapakları ve kaşları rastık çekili, yüzlerine allık ve beyazlık sürülmüş. Onların güzelliği karşısın-

da çarpılmadım. Ancak, yürüdüklerinde, ayaklarını sürüyerek gitmelerine rağmen, yüksek tabakaya ait nişanlanan kızlarda bir zarafet ve utangaçlık var. Onları, geldiğimizde bulduğumuz gibi, ağaçlar altında gruplar hâlinde bağdaş kurarak oturmuş veya çayırıltaki ayak izleri ile oluşan yolda daireler çizerek araba sürerken, bıraktık.

Lord Stradford'un görüşmesi, dönüşte onu alana kadar sürdü.

■ 3 Ekim Cumartesi

Londra'da uzun yıllar Türk konsolosu olarak görev yapmış bir Ermeni olan Bay Zohrab'ın rehberliğinde otelden bazı arkadaşlarla İstanbul'da çarşılara gittik.

Şam ipekleri, ince yünlüler, terlikler ve tespihler aldık. Alışverişini bitirdiğimizde, kalabalıktan, sivri taşlı kaldırımlardan, koşuşturma ve sıkı pazarlıklardan yorgun bir vaziyette dinlenmek üzere İstanbul'un en rağbette olan restoranına döndük. Restoran altta mutfaka açılan bir odadan oluşuyordu. Ocakçı demir şişlere geçirilmiş küçük kare şeklindeki koyun etlerini çevirdiği küçük mangal kömürü ocağı olan sıcak bir pişirme levhasının önünde duruyordu. Bunlar kebab olarak adlandırılıyordu.

Çökecek gibi duran bir merdivenden bir masa ve yaklaşık bir düzine altları olmayan oturak bulunan yukarıdaki odaya çıktık. Oturup, bir tabak kebab sipariş ettik. Ekmek ve su ile birlikte gelen kebab öylesine güzeldi ki ilk porsiyonu tamamen bitirdikten sonra, bir tane daha derken üçüncüyü yedik, ta ki sanki günün esas yemeğini yiyormuşuz gibi korkmaya başlayınca kadar. Ödediğimiz tutar ise adam başı yaklaşık bir şilindi.

Atmeydanı ile Topkapı Sarayı'nın bir kısmından geçerek vapurun hareket noktasından köprüye geri yürüdük.

Babıali'nin her bir tarafında bulunan geniş oyukların birinde, kaderlerine razı olmuş kelleler vardı. Zohrab Tepedelenli Ali Paşa, oğulları ve torunlarının kellelerini gördüğünü hatırladığını söyledi.

Akşam saat dokuz buçukta, ikinci katta bulunan odam birkaç saniyeliğine şiddetli bir şekilde sallandı. Bu bir depremdi. Boğaz'da olduğumuzdan bu yana bu üçüncü sallantıydı, ancak ben ilk defa hissettim. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

■ 4 Ekim Pazar

Boğaz'ın karşı yakasına geçtim ve Kandilli'de Ede'lerle kahvaltı yaptım. Burada Fransız arkadaşım Bay G.H. (Binel) ile karşılaştım.

Kahvaltıdan sonra Londra'dan eski bir tanıdık olan Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı Küçüksu ve Göksu'ya yakın bir yerde Boğaz'ın kenarında bulunan hoş evinde ziyaret ettim. Kendisi Fransa'da eğitim görmüş ve Fransızca'yı mükemmel konuşuyor. Berlin ve Londra'da ortaelçi olarak bulunmuş, sadrazam Ali Paşa Paris'te konferans-tayken yerine vekâlet etmişti. Neşeli bir şekilde Londra'dan ve Londra'daki insanlardan bahsetti ve Bayan Senior'un eşini ziyaret etmesini rica etti. Kendisiyle son savaştan bahsettik.

Kıbrıslı Mehmet Paşa 300.000 askerin toplandığı bu savaş Türk hükümeti için oldukça maliyetli olmasına rağmen, Türkiye bundan istifade etmiştir ve bunu yapan tek ülkedir. Otuz milyon sterlin, belki daha fazlası İstanbul'da harcanmıştır. Eğer nakil araçlarına sahip olmuş olsaydık, ordulara fiili olarak yapabildiğimiz iki veya üç katını satmış olurduk.

Senior : Nakil araçları ile muhtemelen yolları kastediyorsunuz ekselansları.

Kıbrıslı Mehmet Paşa Kesinlikle. Fransızların bizim için yaptıkları beş mil uzunluğundaki oldukça kısa bir yol haricinde Türkiye'de gerçek anlamda bir yolumuz yok. Sıkıntılarımızdan bir tanesi köylülerin yol yapım masraflarına katılmadaki isteksizlikleri. Kendileri için her şeyin devlet tarafından yapılmasını bekliyorlar. Ancak devlet, devasa büyüklükteki bu işi, geniş, az sayıda insanlı imparatorluğu yollarla kaplasa bile, bunu kötü ve pahalı bir şekilde yapardı.

Senior : Yolları yapmayı düşündüğünde, hükümetin kaldırım-ları yapmayı unutmayacağını ümit ediyorum.

Kıbrıslı Mehmet Paşa : Uzun zamandır kaldırımları yapmayı da düşünüyoruz. Hatta İstanbul'un kaldırım-larının yapılması için bir sözleşme var, bu iş için para ayrıldı, taşlar kesildi ve kullanım için stoklandı, ancak bundan sonra bir şey yapılmadı.

Kendisinden ayrıldıktan sonra G.H.(Binel) ile servi ormanının içinden tepenin üzerinde bulunan köşke doğru yürüdük. Buradan İstanbul üzerinden güneye doğru Marmara Denizi'ni, kuzeye doğru Karadeniz'i sınırlayan son sıradaki tepeleri gördük. Altımızda, çıkma burunlarla su kenarlarından yükselen, arka tarafları servi, kestane, dişbudak, çınar ve fıstık çamı ile kaplanmış saçaklı köşklerle, bir dizi göle dönüşmüş, Cenevre Gölü kadar mavi Boğaz, vardı.

Bay G.H. (Binel) : Sultan Mahmud bu köşkte öldü. Birkaç yıl içinde Hristiyanların ve Müslümanların, hatta Yahudilerin eşit politik haklara sahip olacaklarına dair umudunu açıklamaya cesaret etti. Bebek'teki sarayında kahve içti, Kandilli'ye geçerken hastalandı, bu köşke götürüldü ve geceleyin arsenik zehirlenmesi belirtisiyle öldü.

Tepenin üzerinden Bay Hanson'un denize doğru çıkan tepeliğin üzerinde bulunan evine doğru yürüdük. Üç tarafındaki su hemen altınızda olduğu için bahçesindeki manzara köşkün manzarasına nazaran daha iyiydi. Boğaz hakkında en yetersiz sanı, sadece bir sandaldan görebileceğiniz şeylerdi. Yukarılardan aşağı sıralardaki şeyler için muhteşem bir ön plan görünümüne sahipsiniz. Aşağıya yukarıya baktığınızda, birbiri arkasına uzanan ağaçlarla kaplı burunları ta ki kuzeye doğru Yuşa Tepesi³⁵'ni veya Karadeniz'i yakalayabiliyorsunuz. Güneye doğru bakıldığında ise manzaraya vakar ve tamamlayıcılık veren İstanbul ve Üsküdar'ın minareleri ile kubbelelerini.

Bay Hanson Türkiye'nin kaynaklarından bahsetti.

Bay Hanson : Kaynakları muazzam. Fakat yolların yetersizliği bütün bunları herkese, özellikle toprağı süren veya ailesini beslemek için bunu zorunlu gören köylüleri faydasız hale getiriyor. Son yirmi senedir hükümete yolları yapması için ricada bulunuyoruz.

35 Yazar'ın "Giant's Mountain" olarak zikrettiği yer Yuşa Tepesi'dir. Kitapta yer alan çizimde Tarabya'nın kuzeyinde görünen yer olarak gösterilmiştir. Bu tepe aynı anda hem Karadeniz'in hem de Boğaz'ın görülmesini sağlayan bir konumda olup Boğaz'ın en yüksek tepesidir. Sarraf Sarkis Hovhannesyan 66 ayak uzunluğunda olduğu söylenen mezarın Müslümanlar tarafından Hz. Nuh'un oğlu Yeşua ait olduğuna inanıldığını, oysa mezarın Polideukis tarafından öldürülen iri yapılı ve heybetli bir kral olan Amiko's'a ait olduğunu zikrediyor. Bkz. Sarraf Sarkis Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çev. Elmon Hançer), 3. Baskı, İstanbul, 2006, s.63

Söz veriyorlar, plan yapıyorlar, hatta bu iş için para bile buluyorlar; ancak iş bürokratların eline ulaşır ulaşmaz duruyor. Az bir zaman önce Bursa'dan sahile bir yol yapıldı; Paşa, yolun şöhreti kendilerinde nefret uyandırıcaya kadar, yıllarca bölge halkından vergi almadı. Fakat hiçbir şey yapılmadı.

Senior : Bir şahsa veya şirkete, alınacak geçiş ücretinden geri ödemeler yapılmak suretiyle yol yapmasına izin verilme imkânı yok mu?

Bay Hanson : Bir İngiliz firması bunu yapmayı önerse, Bay Thouvenel, hükümeti, yabancılara ülke içine yeni bir giriş elde etmelerine izin vermenin tehlikeleri konusunda uyarıyor. Eğer bir Fransız bunu yapmayı denese, İngiliz ortaelçisi, o sırada kim görevdeyse, bunu protesto ediyor. Türkler hiçbir şey istemiyor sadece yalnız başlarına bırakılmak ve sessizce yok olmalarına izin verilmesini istiyorlar. Bütün elçilikler onların hareketsizliği için hep birlikte bu durumu suiistimal ediyorlar; ne zaman bir dış işleri görevlisi pratik ve açık bir şey önerse, diğerleri birlikte karşı çıkıyorlar.

Akşamleyin parlak ay ışığı altında aynı yerlerden tekrar yürüdük. Rumelihisarı'nın servilerle çevrili, donuk ve hayal meyal görünen geniş beyaz kuleleri bir barbar tahkimatının hayaletleri gibi, alttaki sarayın ışıkları suda uzun dalgaların çizgileri gibi yansımasıyla oldukça güzel ve ilginçti. Ancak hiçbir şey bir Asya güneşinin parlak renklendirmesini sağlayamaz. Çok yakınımızdaki nesnelerin detaylarını göremez hale geldik; uzaktaki şeyler bulanık ve ayırt edilemez durumdaydı. Bay Ede bize köyden dört-beş mil uzaklıkta bulunan Harami/Eşkiya Dağı³⁶ nı işaret etti.

Bay Ede : Burada, yaklaşık dört yıl önce Kandilli bölgesinin aylarca emniyetini tehdit eden bir grup kurdular, ta ki ittifak kuvvetleri gelinceye kadar. Bunlar yakalanıp yok edildi. O zaman bu yürüyüşü yapamazdık. Gerçekleştirdiğimiz bütün iyileşmeleri ittifak kuvvetlerine borçluyuz ve onlar ayrıldığında, bütün gelişmeler sona erdi. Bizleri, bazı gerçek reformları yapmaya zorlamadan gitmekle vahim bir hata işlediler.

36 Metinde "Robber's Mountain" olarak ifade ediliyor.

Senior : Hatt-ı Hümayun gerçek bir reform değil mi?

Bay Ede : Çöpe atılacak bir belgeden başka bir şey değil! Ona göre hareket etmek bir yana, Türkler onu anlayamazlar bile. Hümayun, her birinin önüne emredici kipli fiillerin konulduğu Fransız özdeyişlerinden bir setin hükümet tarafından Türkçeye çevirisidir. Şu anda bir buçuk yaşında. Bana, herhangi bir etki yaratan tek bir madde gösteremezsiniz.

Senior : En azından o, Türkleri reformlara yapacakları bir itirazdan yoksun bırakıyor. Onlar, İmparatorluğun kanunlarına karşı olduklarını söyleyemezler. Hatt-ı Hümayun genellemelerin yapıldığı bir derleme olabilir; ancak yüksek otorite tarafından tayin edilen iyi bir hükümetin genel kuralları olabilir. Zaman içinde, ondan bazı semereler elde edilebilir.

Bay G.H. (Binel) : Gülhane Hatt-ı Şerifi’nden bir semere elde edilemiyor. Islahat Fermanı da bir açıklamadan biraz daha uzun. İngiltere ve Fransa, bir araya gelerek Türkiye’yi gerçek reformlara zorlamadıkça, sadece Rusya’nın Osmanlıyı buyruğu altına almasını erteliyoruz diye korkuyorum. Rusya’ya bir ders verdiğimizizi söyleyebiliriz. Biz ve onlar bundan faydalandı. Yakında demiryollarına sahip olacak. Messageries ve Avusturya Loydu’na rakip ve onların yerini alacak bir ticari filo maskesi altında, birkaç saat içinde orduyu Odesa’dan Karadeniz’in girişine taşıyacak, Boğaz’ın her iki tarafına da 30.000 asker indirecek, tamamen savunmasız topraklara bataryalar halinde yürütecek ve bir hafta içinde Boğaz ile İstanbul’u elde edecek buharlı deniz kuvvetleri oluşturuyor. Rusya’nın bütün bunları on yıl veya yirmi yıl içinde yapabileceğini söyleyemiyorum; eğer biz Türkiye’nin dağılmaya devam etmesinden zarar görürsek, bu otuz yıl içinde mutlaka olacaktır. Bununla birlikte devlet adamlarımız otuz yıl içinde olacakları umursamayacak kadar yaşlılar. Bu onlara bir sonsuzluk gibi görünüyor ve “bizden sonrası tufan” diyorlar.

Senior : Türkiye’de reformları zorlamayı konuşmak oldukça iyi bir şey, ancak öylesine konuşmak da Hatt-ı Hümayunda’kiler gibi bir genelleme. Bir hükümeti aktif reformlar yapması konusunda nasıl zorlayabilirsiniz? Negatif bir şey yapması konusunda onları zor-

layabilirsiniz; öyle ki, bazı şeyleri yapmalarını yasaklayabilirsiniz, Fakat bir şey yapmaya onları nasıl zorlayabilirsiniz?

Bay G.H. (Binel) : Onları kendi kendilerine bir şeyler yapmaya zorlayamazsınız, fakat diğer insanlar tarafından yapılmasına izin verme konusunda zorlayabilirsiniz. Onlara engel olmayı yasaklayabilirsiniz, yine de onları hareket etmeye zorlayamazsınız. Sadece geçen gün söylediklerimi tekrar edebilirim. Onları her türlü işi ve ticareti engelleyen tekellerin kaldırılması hususunda zorlayabilirsiniz; onları yabancılara arazi alma imkânını sağlayacak Hatt-ı Hümayun'daki şartların hayata geçirilmesi konusunda zorlayabilirsiniz. Onları sadece kendi kendilerine yapmadıkları yolların yapılması için yabancı şirketlere izin verilmesi ve geçiş ücretleri ile geri ödenmesi hususunda zorlayabilirsiniz. Türkiye bir defa Avrupa girişimine, endüstrisine ve sermayesine açıldığında, daha iyi toprak ve iklim şartları ile yeni Amerika olabilir. Anglo-Saksonlar ve Almanlar ülkenin yüzünü bu medeniyetsizlikten kısa sürede kurtaracaklardır. Onlar, medeni ırkları korkutarak, yağmalayarak ve baskı yaparak tutuyorlar. Rumlar ve Slavlar bile, eşit haklarla silahlansalar, onları dışarı sürerler. Eğer, daha enerjik mizaca sahip olan adamların desteği ve bir örneğe sahip olsalar, bu süreç hala daha kolay olabilir.

■ 5 Ekim Pazartesi³⁷

Bay Binel kahvaltıda bize katıldı. Türkiye'deki hukuk sistemin-den konuştuk.

Bay Binel : Yabancılar arasındaki medeni hukuk ve ceza hukukunu ilgilendiren işler özel olarak konsolosluk mahkemelerinde görülür. Davalıyı veya sanığı yargılama hakkı bu mahkemeye aittir.

Türkler ile yabancılar arasındaki medeni hayata ilişkin davalar yabancılar ile Türklerden karma bir şekilde oluşturulan ve "Ticaret" olarak adlandırılan mahkemede çözülür. Burada davalının ait olduğu ülkenin kanunları uygulanır.

37 Kitabın orijinalinde bu tarih "Monday, October 6th" olarak yer almış. Ancak 6 Ekim 1857 Salı gününe denk geliyor. Kitaptaki sıralama takip edildiğinde bu tarihin 5 Ekim Pazartesi yazılacağı yerde yanlışlıkla bu şekilde yazıldığı anlaşılıyor.

Bu mahkemede ne davacı ne de davalı vekili bulunur; fakat yabancılar büyük bir avantaja sahiptir. Kendisi, Türkçe bilgisinin olmadığı varsayılarak, bir dil oğlanı(tercüman) tarafından temsil edilir. Hâkimler kararları üzerinde müzakere ederken dil oğlanı hariç bütün yabancılar mahkemeden çıkarılır. Dil oğlanı hâkimlerin tartışmalarını duyar, onlara iştirak eder ve muhalefet etmeksizin çoğu kez karara etki edebilir.

Türklerle yabancılar arasında işlenen suçlara ait vakalarda mahkeme hakkı suçlunun ait olduğu ülke mahkemesidir. Eğer bir Fransız bir Türkü öldürürse, Türk Hariciye nazırı, kendi zaptiyesi ve hapisanesi olan Fransız elçisine bir nota verir. Elçi suçluyu tutuklar. Konsolos sorgu hâkimidir; diğer bir deyişle, bütün delilleri toplar, onları yazıya döker, yazılı ifadeler ile sanığı Marsilya'ya gönderir; buradan Aix en Provence'a gönderilir. Yazılı ifadeleri okuyacak olan büyük tahkikat heyetinden önce dava konusu araştırılır, hüküm verilir ve Fransa'da uygulamaya konulur.

Eğer bir Türk bir Fransız'ı öldürürse Fransız elçi Türk Hariciye nazırına bir nota gönderir, nazır zaptiyeyle harekete geçirir, suçlu tutuklanır ve Türk kanunlarına göre mahkemesi yapılarak hüküm infaz edilir.

Şu an uğraştığım bir davanın ana hatlarını vererek prosedürleri mümkün olan en iyi şekilde resimleyebilir ve açıklayabilirim.

Cezayirli bir Arap, aynı zamanda Fransız vatandaşı olan Süleyman İstanbul'da iki ticari faaliyetle uğraşıyordu. Bu faaliyetleri birlikte yapıyor ve her iki faaliyet de Türkiye'de saygın bir iş: at ve kaddın taciri. Tunusluların sıklıkla gittiği bir kahvehanede bir Fransız öldürülüyor. Türk polisi bu cinayeti ortaya çıkarmaya gönülsüz veya gücü yetmiyor. Bir Cezayirli olarak Süleyman bütün Tunuslular tarafından tanınıyor ve o, ihtiyatsız bir şekilde katilin kim olduğunu bilen kişinin kaçmasına izin veriyor.

Bay Thouvenel onun için beni gönderdi. Kendisi özel bilgiler vermeye istekli fakat açık bir mahkemede bir Hristiyan'ı öldürmekle suçlanan Müslüman'a karşı tanıklık etmeyi reddediyor. Kendisi hayatının güvende olmayabileceğini söyledi. Thouvenel ısrar etti. Süleyman kendi elçisine itaatsizlik edemezdi, onun tanıklığıyla Tu-

nus Beyi ile yakın akrabalığı olan katil mahkûm edildi. Birkaç gün sonra, mahalle imamının önderliğinde bir ayaktakımı Süleyman'ın evine tecavüz ettiler, ev eşyalarını parçaladılar ve katilin orada bulunduğunu söylerse kendisini öldüreceklerini söylediler.

Süleyman, verilen zarar için mahallenin 1.000 frank ödenmeye zorlanması konusunda Thouvenel'den yardım istedi.

Gaffar adındaki zengin genç bir Türk, Süleyman'ın kadınlarından birine âşıktı. Aralarında münakaşa etmişler ve kadın kendisini bir daha görmek istemediğini söylemişti. Yaklaşık dokuz ay önce bir akşam, Süleyman eve dönerken, evinden çığlıklar duydu ve Gaffar'ın, kadını yakalamak için zorla içeri girmeye çalıştığını gördü. Süleyman'ın geldiğini gören Gaffar yatağanını çekti ve onu öldürmeye teşebbüs etti. Oldukça güçlü olan Süleyman onu zararsız hale getirdi ve mahalle karakoluna sürükleyip götürdü. Karakolun amiri, mahalledeki diğer ikamet edenler gibi, bir Müslüman'a karşı tanıklık eden ve mahallenin cezalandırılmasına neden olan bir adam olması nedeniyle Süleyman'dan nefret ediyordu, olayı bir sarhoş kavgası olarak iplemedi. Süleyman bunun eve zorla girme ve cinayete teşebbüs olduğunda ısrar etti ve delil olarak Gaffar'dan aldığı yatağanı amirin eline verdi.

Amir yatağanı Gaffar'a doğru tutarak "bu sizin yatağanınız mı" diye sordu.

Gaffar yatağanı yakalayıp Süleyman'ın kalbine saplamış ve uzaklaşmış, muhafızlar önlemek için araya girmemiş ve onu gözaltına almamışlar. Birkaç saat sonra Süleyman'ın karısı bana geldi. Bay Thouvenel'e gittim, kendisi Zaptiye Nazırı'na başvurdu ve Gaffar tutuklandı, işlediği cinayet tartışma götürmez bir gerçek olduğu için, mahkûm oldu.

Buraya kadar hikaye basit bir olay, belki Fransa'da değil ama kolayca İspanya'da olabilecek bir vaka gibi. Fakat gerek medenî gerekse ceza mahkemesinde daha sonra olanlar sadece Türkiye'de gerçekleşebilir.

Süleyman geriye sadece bir aylık bir çocuk bıraktı. Malının tamamı dört evin bölünmemiş dörtte bir hissesinden oluşuyordu.

Türkler, Süleyman'ın bir Fransız vatandaşı olması ve İstanbul'da emlak alamayacağı esassından hareket ederek mallarını müsadere etmeye niyetlendiler. Emlakini kendi adına kaydetmeye izin verilmesinden dolayı, bu hakkını kullanmaya hakkı olduğunun kabul edildiği ve evlenmesinden dolayı Fransız vatandaşı olan eşi ve çocuğuna, yani mirasçılara bunu aktarabileceği yolunda cevap verdik. Belki, kanun bizim aleyhimize idi, ancak Bay Thouvenel bizi destekledi ve bir büyükelçi araya girdiğinde Türkler, her zaman yaptıkları gibi, bunu kabul ettiler.

Bunun arkasından, diğer mülk sahiplerinin karşı çıkmalarına karşın evin satılması gerekti. Bölünmemiş sekizde bir parçanın birinin çocuğa ait olduğunu, Fransız olması nedeniyle, bütün haklarının bir Fransız çocuğuna verildiğini söyledik. Ki bu haklardan bir tanesi, eğer bir mülkte küçükte olsa bir hissesi varsa satılacak ve bedelinden hissesine düşen kısım onun yararına yatırıma dönüştürülecekti.

Senior : İşte burada tekrar kanunlarınız bana yanlış gibi görünüyor. Emlak ile ilgili düzenlemeler yerel kanunları takip etmeli.

Bay Binel : Belki de. Fakat biz galip geldik, evler satıldı. Bedelin sekizde biri çocuğun yararına yatırıma dönüştürüldü.

Senior : Gaffar'ın suçunun medeni sonuçları konusunda çok şey öğrendik. Şimdi cezai kısımlarına geçelim. Gaffar'ı adam öldürmekten hüküm giyerek cezaevine koymuştuk.

Bay Binel : Evet o orada. Orada on dokuz yıl üç ay kalabilir. Bu sürenin sonunda asılabilir veya Süleyman'ın çocuğu için kan parası olarak 33.000 kuruş (220 sterlin) ödeyebilir.

Kuran'a göre cinayetten mahkûm olan bir kişi, öldürülen kişinin mirasçılarının seçimine göre asılabilir veya mirasçılara 3.000 dirhem gümüş ödeyebilir. Akan her bir dirhem kana bir dirhem gümüş olması gerektiği varsayılır. Yakın bir zaman önce, kuruşun değeri bugünkünden daha yüksekti ve 3.000 dirhem gümüş 33.000 kuruş olarak belirlenmişti. Ancak, mirasçı bir çocuk ise yirmi yaşına gelinceye kadar bu opsiyonu deklare edemezdi. Süleyman'ın çocuğu hali hazırda dokuz aylık ve Gaffar daha önce söylediğim gibi on

dokuz yıl üç ay hapiste bekleyecek. Ancak, çocuk ölürse, opsiyon öldürenin lehinedir, 220 sterlini ödeyerek kendi kendini serbest bırakılabilir.

Daha önce söylediğim gibi Gaffar zengin. Çocuğu zehirleyebileceğinden veya bir daha geri gelemeyeceği bir yerlere kaçırabileceğinden dolayı sürekli bir endişe içindeyiz. Annesi onu Pera'ya götürdü ve bir Hristiyan evinde kalıyorlar ve hala bu türden şaşırtıcı girişimlerde bulunuluyor.

Senior : Bazı şeyler daha kolaylıkla yapılamaz mı?

Bay Binel : Parayla oldukça kolay. Burada herhangi bir amaç için hizmetleri satın alınamayacak bir köle veya hizmetçi bulunmuyor. Anne kendiliğinden satın alınabilir. O yüzden, Bay Thouvenel Gaffar'a çocuk için 200.000 kuruş (1.500 sterlin) ödemesi durumunda serbest bırakılacağını teklif etti, Gaffar 60.000 kuruş (450 sterlin) önerdi ve konu öylece duruyor.

Senior : Hangi tür bir hapisanede bulunuyor.

Bay Binel : İstanbul'da verilebilecek en iyisi; fakat dehşet verici birisi. Türk zaptiye nazırı Gaffar'ın kaçması durumunda kendisini göz yumma ve rüşvet almayla itham edeceğimizi ve belki de kendisini mahvedeceğimizi biliyor. Bu nedenle onu zincire bağlı tutuyor ve biz de kendisini on beş günde bir veya iki kez güvende olup olmadığını kontrol ediyoruz.

Senior : Peki bu uzlaşma teklifiniz yasal mı?

Bay Binel : Katı bir şekilde yorumlarsanız, tabi ki değil. Ancak bir büyükelçinin önerdiği, özellikle de bir Türkün lehine önerdiği her şey yasalır.

Senior : Türkler, Gaffar'ın teklifi kabul etmeyi reddetmesinden dolayı, bu önerinin lehte bir şey olduğunu düşünmezler.

Bay Binel Gaffar bizi daha iyi şartlara zorlamayı umuyor. Bunların hepsi de yapıldı. Onlar şerefleri ve keyifleri için binleri heba ederler, ancak bir para cezası veya borç ödemedi kaçınmaktan dolayı herhangi bir acı çekmemek için bunu kabul edecekler. Bu adam genç, zengin ve masraflı birisi. Bizim teklifimiz olan 200.000

kuruş ile onun önerdiği 60.000 kuruş arasındaki farka denk gelen en fazla 1.000 sterlin tasarruf etmenin sevinciyle sekiz ay boyunca korkunç kalabalık, havalandırılmayan bir hapisshanede alçak kabadayılar arasında, zincirli bir vaziyette ve farelerle birlikte, kışın donarak, yazın eriyerek kendi kendine acı çekecek.

Türk ceza hukukunun saçmalıkları medeni hukuktakiler ile karşılaştırılmaz. Örneğin, masraflar tamamen davayı kazanan tarafından ödenir.

Senior : Gerçekten hayli fazla mı?

Bay Binel : İhtilaf konusu tutarın yüzde üçü.

Senior : Her zaman ihtilaf konusu tutarın aynı oranına katlanmaları nasıl gerçekleşiyor?

Bay Binel : Çünkü, mahkemede ne avukat, ne savcı, ne prosedür, ne de mahkeme harcı var ve şahitlerin masrafları için de bir şey ödenmiyor. Sen olayı anlatıyorsun, davalı kendisinininkini anlatıyor. Eğer çağırılmışlarsa, şahitler de kendi hesaplarına geliyor. Her zaman mahkemeye rüşvet verdiğin gibi çoğu kez bunlara da rüşvet veriyorsun. Fakat bu tür ödemeler masraf kabilinden sayılmıyor. Masraflar, ihtilaf konusu tutarın yüzde biri mahkemenin sözlü kararlarını yazan ve size gönderen kâtime ödediğiniz tutar ve yüzde ikisi de kararı size getiren mahkeme görevlisine ödediğiniz tutardan oluşuyor. Bu tutarlar muhtemelen, Doğu'daki herkesin herkesten mümkün olan her türlü bahane ile istediği bahşışın yolsuz uzantılarıdır. Mahkeme kararını istediği için bunu davayı kazandıktan koparıyorlar ve mahkeme kararını vermeme tehdidine karşılık bu ödenebilir hale getiriliyor.

Senior : Bu süreci, komşusuna nispet yapmak isteyen bir adamın ondan sadece bir milyon kuruş talep etmesi ve kendisine herhangi bir masraf olmaksızın onu kâtime ve görevliye 30.000 kuruş ödemeye zorlaması takip ediyor.

Bay Binel : Kesinlikle.

Senior : Ayrıca, eğer nefreti yanında para hırsını da tatmin etmeyi arzuluyorsa komşusuna şunu söyleyebilir “Senin aleyhine bir milyon kuruşluk bir dava açmayı düşünüyorum. Bu sana ödeyece-

ğin rüşvetlere ek olarak 30.000 kuruşa mal olacak; bana 20.000 kuruş ver ben de seni rahatsız etmeyeyim”

Bay Binel ve Ede : Bunu gerçekten yapabilir.

Senior : Peki, bir kişi kolayca müsadere edilebiliyorsa, herhangi biri nasıl zengin kalabilir?

Bay Binel ve Ede : Ancak fakir bir adam bu tür bir oyun oynamaya cesaret edemez. Zengin adam onu zehirleyebilir veya öldürmek için dövdürebilir. Bazı işleri yaptırmak için insanlar kolayca bulunabilir. Eğer kendini korumak için bu tür şeyleri satın alan zengin bir adam buna teşebbüs ederse, kamuoyu tarafından dizginlenebilir. Bu tür şeyler olabilir, özellikle Türkler tarafından reayaya karşı yapılabilir; bunda şüphe yok. Fakat hiç kimse, sıklıkla tekrar eder ve yaygın bir şekilde, bunu bir endüstri haline getiremez.

Tarabya’ya dönüşümde Boğaz’a ve şehre tepeden bakan bahçesinin yollarında Zohrab ile birlikte yürüdük.

Senior : Cinayet suçu işleyen bir İngiliz vatandaşı nasıl cezalandırılıyor?

Zohrab : Cezalandırılmıyor. Öldürülen kişi Türk vatandaşı olmadıkça Türkler tarafından onun yargılanmasına izin vermiyoruz, konsolos onu kurtarıyor. Konsolos onu yargılayamıyor ve bazen yapıldığı gibi, suçlu duruşma için Malta’ya gönderilirse, şahitler nadiren gönderilir, eğer onlar da giderse, Maltalı bir jüri onu temize çıkarıyor.

Senior : Umarım, bu tür hadiselerin meydana gelişi nadirdir.

Zohrab : Kesinlikle nadir. Doğu’da, İngiliz koruması altında dolaşan, kabadayılık, dolandırıcılık ve cinayet işleyen Maltalı ve İyonyalı’dan daha kötü bir güruh yoktur.

Zohrab’ın bahçesinden ayrılırken Bay Thouvenel bizle karşılaştı ve elçiliğin oldukça güzel gezinti yollarında dolaştık. Gezinti yolları iki yanı serviler ve çınarlar ile kaplı bir şekilde tepeye doğru uzanıp gidiyor. Karadeniz’e doğru bakan bu yollar, yüksek ve içine dağılmış bulunan fıstık çamlarının dikili olduğu bir koruyla Boğaz’a doğru çıkan geniş ve azametli bir platformla sona eriyor.

Bay Thouvenel : Evi tamir ettim, bahçeyi bir düzene koydum ve ön taraftaki iskeleyi yeniden inşa ettirdim. Bütün bunları sadece 2.000 sterline mal ettim. Eğer bunları işçi istihdam ederek yaptırsaydım 8.000 sterline mal olurdu. Fakat bunları bizim askerlerle yaptım. Fransız askeri Romalılar gibi, geleneksel olarak silah bıraktıktan sonra bahçe bellemeye gider. İş onları sağlıklı tutuyor, haylazlıktan uzak tutuyor hatta hükümet işinde izin verilen günde sekiz saat çalışma bile rahatlıklarına olağanüstü katkıda bulunuyor. Cep harçlıklarının iki kattan fazla artmasını sağlıyor. İş için çok istekliler ve komutanları onları her zaman çalıştırmayı arzu ediyor. Nerede bir Fransız ordusu görseniz orada bayındırlık işlerinin yapıldığını görürsünüz. Burada birkaç yol yaptık. Türkiye'deki yolların en iyisi. Pire'den Atina'ya bir yol yaptık, inanıyorum ki bu yol Yunanistan'daki yolların en iyisi.

■ 6 Ekim Salı

Dün, büyükelçiliğimizde endişeli bir gündü. İngiliz hükümeti Lord Stradford'a, Sultandan Mısır üzerinden Hindistan'a gidecek İngiliz kuvvetlerinin geçişine izin verilmesi için Said Paşa'ya emir vermesini rica etmesi konusunda talimat verildi. Cuma günü Hariciye Nazırı Ali Paşa'yı ziyaretinin konusunun bu olduğundan şüpheleniyorum. Nazırlar rıza gösteriyorlar, ancak Sultanı nadiren gördükleri anlaşılıyor. Böyle bir talimatın verilebileceğine dair bir tavsiye mektubu ve Sultanın imzası için bir iradeyi, sadrazamı bunu yayınlamaya yetkili kılarak Sultana Cumartesi günü gönderdiler. Belgeler kendisine ulaştığında muhtemelen alkollü olduğundan ve dün sabah geç kalktığından iş yapmak için uygun tabiatla değildi.

Bir dil oğlanı iradeyi izlemesi, sadrazama gidişini takip etmesi ve emirnamenin ondan alınması talimatıyla saraya gönderildi. İngiliz posta vapuru, the Osprey, sabah boyunca harekete hazır halde tutuldu. Bununla birlikte iradenin sadrazama ulaşması öğleden sonrayı, onun imzalaması ve dil oğlanının elçiliğe getirmesi akşamı buldu. Kopya edilir edilmez, the Osprey, emirnamenin orijinali ile birlikte İskenderiye'ye doğru yola çıktı.

Öğleden sonra büyükelçiliğin ikindi dil oğlanı Bay Sarell ile Reşid Paşa'ya, Rumelihisarı ile İstinye arasında, Tarabya'ya deniz

yoluyla yaklaşık 6 mil uzaklıkta bulunan sarayına, akşam yemeği-
ne gittik.

Bay Sarell dün büyükelçilikte görevlendirilen dil oğlanıydı. Çu-
buğun ve önceki gün yaşanan gerginliklerin kendisini rahatsız etti-
ğinden şikâyet etti.

Bay Sarell : Sultanın mabeyn memurunu görmek ve işin acili-
yetini bir çubuk içimi süresinde açıklamak durumundaydım. Sultan
ve ardından sadrazamın bulunduğu yerlerde beklerken, ki bir İngiliz
hükümet dairesindeki bekleme odası gibi yalın bir yer değildi. Bir
divan üzerinde ayaklarım altımda oturdum, gelen giden arkadaşla-
rıyla konuştum, onlarla ardı ardına çubuk ve kahve içtim.

Reşid Paşa'nın sarayı bir dizi uzun binalardan, sudan doğru
yükselen iki yüksek kat ve bir bahçe ile tepeye doğru giden yak-
laşık onbeş arklık³⁸ gezinti yolu ve tepede küçük bir saray veya
köşkten oluşuyor. Kendisi kısa, görünüş olarak yaklaşık 60 yaşla-
rında, oldukça yumuşak başlı, nazik, centilmen davranışlara sahip
birisi. Reşid Paşa'ya saat dört buçuk sıralarında vardık, kendisiy-
le bir saat bahçesinde gezindik, o giyinirken biz yarım saat çubuk
içtik ve Türkiye'deki büyük bir adam için olağan yemek saati olan
günbatımı sırasında masaya oturduk. Oğulları, zarif ve genç çocuk-
lar. Birisi iki veya üç, diğeri yirmi yaşında. Bahçede bizimle tanış-
tırıldılar ancak bizimle yemek yemediler. Yemekte on kişiydik. En
önemli misafir, Mekke şerifinin oğlu ve muhtemel varisi Abdul-
lah Paşa'ydı. Yaklaşık otuz yaşlarında, ağırbaşlı, efendi ve yakışık-
lı genç bir adamdı. Kendisine bir şerif olarak neden yeşil sarık tak-
madığını sordum.

Senior : Bazen giyiyorum ancak soyumuz bir nişan takmayı ge-
rektirmeyecek kadar iyi biliniyor.

Kendisi Reşid Paşa'nın sağ tarafında, onun yanı başında ise adı-
nı hatırlayamadığım, vaktinde ulemanın başı yani şeyhülislam ol-
maya heveslenen, büyük ilim irfana sahip bir adam oturuyordu.
Orada adlarını ve özelliklerini duymadığım sarıklı ve kürk paltolu
iki adam vardı. Ben Reşid Paşa'nın soluna oturdum, benim yanımda

Bay Sarell, daha sonra paşanın doktoru, onun yanında da fesli kısık sesle konuşan biri vardı. Reşid Paşa Abdullah’a bir şeyler fısıldadı, ki benim bulguma göre bu bize şarap vermeye izin verebileceği hususundaki bir ricaydı. Böylece Sarell, Ben ve doktor mükemmel bir Bordo şişesine kavuştuk. Daha önce kimse ellememişti. Esas olarak güveç, sebzeler ve mükemmel bir pilavdan oluşan yemek güzeldi. Olağandışı olarak hizmetçilerin sayısal çokluğu, oldukça sessiz ve süzülerek gitmeleri, terliklerinin ince ve zeminin koyu matlığı dışında servis tamamıyla Avrupai idi. Yemeği yedikten ve ellerimizi yıkadıktan sonra koltuk ve sofalar ile boydan boya sarı ipek ile kaplı yüksek bir divanın bulunduğu misafir odasına geçtik. Bu divana Şerif çömelerek oturdu, ayakları kürk paltosu tarafından örtülüydü. Kendisi uzun bir nargile ile şereflendirildi. Geri kalanımız koltuklara oturduk ve çubuklarımızı aldık. Büyük bir gezgin ve bir nevi soytarı gibi görünen bir derviş geldi ve yere oturdu. Hindistan, Mısır, Almanya ve İngiltere’den konuştu, bir yerde de, tekrar tekrar söylediği gibi, Kraliçe Victorya’nın kendisine 400 sterlin hediye ettiğini anlattı.

Konuşma, Şerife kompliman olduğunu düşündüğüm şekilde dini bir içeriğe dönüştü. Esas olarak konuşmalar Türkçe yapıldığı için, sadece genel gidişatı izleyebildim. Önce Kutsal Üçlemeden (Trinity) konuşuldu ve Budist, Brahmanist ve Hıristiyan üçlemleri karşılaştırıldı. Hıristiyan kilisesinin tarihi konusunda fazla bilgisi olmayan Reşid Paşa bana Latin ve Rum kiliseleri arasındaki farkları sordu.

Reşid Paşa : Bu Kutsal Ruh ayin alayı nedir? “Procédant (oluş)” kelimesi ne anlama geliyor?

Fazla bir bilgim olmadığını ve eğer aynı soru bu tür gizemleri bilen entelektüellere sorulursa, muhtemelen onların da “Procession ve Procédant (Baba ve Oğuldan meydana gelen kutsal ruhun oluşumu)” kelimeleri ile teolojik tartışmalarda kullanılan ve ne anlama geldiği bilinmeyen sözcüklerle cevap vereceklerini düşündüğümü söyledim.

Reşid Paşa : Her halükarda bu kelimeler Hıristiyan dünyayı iki düşman kampa bölüyor.

Senior : Aynen Müslüman dünyasını iki düşman kampa bölen, kimin peygamberin meşru temsilcisi sorusunda olduğu gibi.

Reşid Paşa : Kanaatimce, sizler Aryan olduğunuzdan dolayı, Rum ve Latin kiliseleri arasındaki tartışmaları fazla önemsemiyorsunuz.

Senior : Çok azımız. Luther güçlü bir üçlemeciydi.

Reşid Paşa : Onun bir Aryan olduğunu zannediyordum, çünkü bir reformcu genellikle kolaylaştırıcıdır. Vücuda getirenin vücudaya getirilenden önce geldiğini ileri süren Aryan doktrini, ebediyen birlikte olduklarını ileri süren üçlemeci görüşten kesinlikle daha basittir.

Senior : Vehhabiler kolaylaştırıcılar ya da reformcular mıydı?

Reşid Paşa : Bu yaklaşıma göre, onlar bizim çok önemseydiğimiz gelenekleri ıskartaya çıkarttılar. Gerçekten de Müslüman'ın amentüsü basitleştirilmiş olandan daha basittir: Allah birdir ve [Hz.] Muhammed bu ilkeyi açıklamak için ilahi bir şekilde görevlendirilmiştir. [Hz.] Muhammed'in bizim yerel adetlerimiz ve diğerleri ile olan davranışlarımız için emrettiği kurallar ve bizim geleneklerimiz içinde korunanlar ile hala onlar üzerine yapılan tefsirler, bizim dinimizin en çetrefilli tarafıdır. Vehhabiler bunu bir yere kadar yalınlaştırdılar; daha önce söylediğim gibi onlar geleneği reddettiler ve bunlara ilişkin tefsirlere pek fazla önem vermediler.

Senior : Vehhabi reformu ya da aykırı görüşlerinin arkası kesildi mi?

Sohbetimize katılan ve Fransızca konuşan diğer bir kişi “katiyen” diye cevapladı.

Bay X : Hindistan'a kadar yayıldı, Afrika'da taraftarı yok. Kendini her türlü dünyevi zevkten alıkoyan ve eğitimsiz kişiler çilecilik için bir özleme sahip görünebilir. Bu sarayın yakınında bir yerde duran Simeon the Stylite³⁹ ve ondan sonrakilerin yaşamlarını geçirmek için uygun olduğunu düşündükleri bir sütun durur⁴⁰

39 Suriyeli çileci. Rivayete göre kırk yıl boyunca bir sütun üzerinde yaşadığı ve oradan ayrılmadığı söyleniyor

40 Bu benim Türkçeye olan aşinalığımdan kaynaklanan bir hatadır. Sütun Antakya ya-

Sıcak yumuşak bir geceydi ve ay dolunay halindeydi. Saat sekiz ile dokuz arasında kalktık. Paşa nasıl geri döneceğimizi sordu.

Ay ışığının muhteşem görüntüsünü zevkle izleyerek, yürüyerek döneceğimiz şeklinde cevapladık.

Bunun imkânsız olduğunu, bizi otele bir kayıkla veya at sırtında gönderebileceğini söyledi. Ancak yürümeye teşebbüs etmemiz halinde de ya ışısız karanlık yollarda köpekler tarafından hırpalanabileceğimizi göze alarak İstinye ve sahildeki diğer köyler ve kasabalardan geçerek ya da güçlü ekipler ve silahları olanlar dışında geceleri kimsenin geçmeye cesaret edemediği tepeler üzerinden geçmemiz gerektiğini anlattı.

Reşid Paşa : Eğer bu geçeceğiniz yerler sadece Türk nüfustan oluşsaydı, sizler için korku duymama gerek kalmazdı. Ancak Rumlar ve Bulgarlara itimat edilmez.

Sarell ve ben bu konuyu daha önce konuşmuştuk ve kendisi geceleri tepeler üzerinden birkaç defa gittiğini ve asla kimsenin kendisini çevirmediği konusunda bana güvence verdi. Bu nedenle Reşid Paşa'nın atları ile kayığını reddettik ve hiçbir kimse ile karşılaşmadan yürüyerek bir buçuk saatte tepeleri geçtik.

Bay Sarell Bir yerlinin bunu yapması güvenli olmayabilir. Bunlar paralarını kendi üzerlerinde taşıyorlar ve Türk hükümeti bunların güvenliği konusunda kendini bir zahmete sokmuyor. Ancak herkes İngilizlerin yanında çok az para taşıdığını, eğer saldırıya uğrarlarsa İstanbul'daki tüm zaptiyelerin çalışarak hırsızları bulacağını biliyor. Bundan dolayı komşu köylerden hiçbir kimse ne bizi durdurur ve takip eder, ne de bizim burada olduğumuzu bilir. Buna rağmen, her gece aynı saatte böyle bir yürüyüşü yapmazdım. Muhtemelen yolum kesilirdi.

Zohrab'ı Bayan Senior ile çay içerken bulduk. Kendisi yürüyüşümüz için kafasını salladı.

Zohrab : Sık sık bu yoldan geceleri geçirim, ancak her zaman at sırtında ve silahlı bir şekilde. Sizin yerinizde olsam, Paşa'nın kayığı veya atlarını kabul ederdim ya da İstinye'nin köpekleri ile kar-

şlaşmayı yeğlerdim. Risk belki önemsiz, ancak burada bir risk olduğunu inkar etmek imkansız.

■ 7 Ekim, Çarşamba

Fransa büyükelçisi Bay Thouvenel ile akşam yemeği yedik. Yemek daveti oldukça kalabalıktı; davetliler arasında Prens ve Prenses Sturtzo, Yunanistan ortaelçisi Bay Condurreotti ve eşi vardı. Bayan Condurreotti'nin yanına oturdum. Kendisi 27 veya 28 yaşında, Argos'lu ve iki yıl önce buraya gelene kadar daha önce Yunanistan'dan hiç ayrılmamıştı. Bununla birlikte dili kadar görünüş ve davranışlarıyla da dikkat çekici bir Parisli olabilirdi. Yemekten sonra, birkaçı istisna, çubuk içmeye çekildi. Moldovya'dan henüz ayrılmış olan bir Fransızla birlikte oturdum. Buğdanlıların Eflaklılardan daha medeni olduklarını anlattı. Bir aristokrasileri olup olmadığını sordum.

Bay Y : Hayır. Orada irsî şekilde devam eden bir soyluluk yok, irsi bir şekilde mülk sahibi olan birkaç aile var. Voyvoda olarak adlandırılan Boyarlar var, fakat sadece hayattayken. Prens Sturtzo kendisini prens olarak adlandırıyor. Çünkü babası kaymakam veya voyvoda yardımcısıydı, ancak oğlunun diğer herhangi bir mülk sahibinin üstünde bir mevkii olmayacak.

Ruslar ülkeyi işgal ettiklerinde köylüleri serflerin durumuna indirmeye çabaladılar. Onlar, köylülerin yerleştirildikleri köylerden veya arazilerden ayrılmalarını yasakladılar. Arazi sahiplerinin köylüler üzerine baskı kurmalarına yardımcı oldular. Prensliklerdeki birçok köylü arazilerini, büyük mülk sahiplerinden arazilerinde belli bir gün çalışma karşılığında tutabildiler. Ruslar mülk sahiplerine götürü iş yoluyla işçileri zorla çalıştırmayı ve bir insanın bir veya iki haftada yapamayacağı bir işi, bir iş günü gibi istemeyi öğrettiler. İşgal ettiklerinde Türklere ait Ermeni bölgesinde de aynı şeyi yaptılar. Bundan dolayı, bize zulüm ve adaletsizlik olarak görünen şeyler pahasına zengin mülk sahipleri arasında popülarite kazandılar. Fakat onlara öyle gelmiyor. Bir Rus'a göre serflik doğal ve beşeriyetin çoğu için uygun bir durum.

■ 8 Ekim, Perşembe

Saat ona çeyrek kala Tarabya'dan ayrıldık, on birde İstanbul'a vardık, Sultan Ahmed Camii, Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nı ziyaret için dört saat harcadık ve saat üç sularında vapura geri döndük.

Giriş ücreti oldukça fazlaydı. Ferman maliyeti 250 kuruş, giriş ücreti 350 kuruş olmak üzere toplam 600 kuruş veya 4 sterlin. Fermanı alan Bay Sarell ile bize eşlik eden ve giriş ücretlerini ödeyen Bay Zohrab'ın himayesinden memnun olduk. Eğer, bir rehberin eline düşmüş olsaydık, bu gezi bize Lord Carlisle'yla mal olduğu gibi 10 sterline patlardı.

Suyun yanındaki kapıdan Topkapı'ya girdik ve Müslümanların hanımlarına daimi bir manzara için güç yetirebildikleri ve bahçeleri için tercih ettikleri iki yanında fıstık çamları ve servilerin bulunduğu geniş tek yoldan çaprazlama geçtik. Bize açılan ilk bina, Sarayburnu'nun yanında Marmara Denizi'nin üç yanına, Boğaz'a ve Haliç'e bakan Gülhane köşküydü. Esas odalar geniş, ancak büyüklüklerine oranla oldukça alçak ve genişliklerine göre oldukça uzundu; ancak bunlar aşağıdaki şekildeki gibi

üç tarafında bir çift sıra alçak olanı dikdörtgen, yüksek olanı oval pencereci çıkıntısı, oldukça iyi taksim edilmiş, aydınlık ve keyifliydi. Çoğu, yüksek açık ızgaralarla şömineli, ancak sedirler ve saatler haricinde, bir odada altı tane saydığım gibi, oldukça az mobilyalıydı. İki oda, tamamen mermerden hamam olarak ayrılmıştı. Övülen Gülhane Hatt-ı Şerifi bu köşkte imzalandı.

Bu köşkten, esas olarak Fransız resimleri olmak üzere duvarları renkli resimlerle kaplı, yukarıya doğru yürüme mesafesinde daha eski bir saraya veya köşklerin kümелendiği yere doğru uzun bir koridor boyunca gittik. Bunlardan biri sedef ve çinilerle kaplı ve üstün-

den oldukça güzel bir şekilde boyanmış bir kubbe yükseliyor, tamamı yazma küçük bir kitap koleksiyonu bulunuyor. Bu köşkların yakını, hali hazırda ölen Sultanın inzivaya çekilerek sıkıcı bir dulluk hayatına geçen kadınlarının kaldığı harem olarak oluşturulan sıra odalardan oluşuyor.

Yokuşun üzerinde ikamet için ayrılan binaların bulunduğu yerlerden geçerek Hipodromla aynı seviyede olan biri diğerine açılan daire şeklinde üç avlu halinde düzenlemiş Topkapı Sarayı'nın kamusal binalarının olduğu platoya gelineceye kadar tepeyi tırmadık. Deniz tarafından geldiğimizden, Babıâli yoluyla kara tarafında öndeki avludan giriş yapanlara göre sonuncu olan, en içteki avluya girdik.

Burada Peygamberden kalan kutsal emanetlerin bulunduğu cami, eski padişahlara ait giysilerin muhafaza edildiği hazine daire-i, yedi veya sekiz yüz cilt el yazması kitapları içeren ve kütüphane olarak adlandırılan küçük bir bina ve huzura kabul odası olan küçük kare şeklinde diğer bir bina var. Huzura kabul odasındaki tek mobilya Sultanın resmi kabulü esnasında oturduğu Divan şeklinde biçimlendirilmiş yastıkların serildiği, ayakları değerli taşlarla kakmalı geniş kare şeklinde bir karyola.

Bu avlunun ötesinde, ferman alınmaksızın girilebilen daha önce tarif ettiğim iki tane dış avlu var.

Hepsi de çirkin ve elverişsiz, değişik üniformalar içindeki yeniçerilerin balmumundan yapılmış figürlerinin olduğu köşkün odalarını gezerken bir buçuk saat vakit geçirdik. Neticede Topkapı Sarayı gezmek için kayda değer bir yer. Konumu eşsiz. Bahçeler veya daha ziyade seyirlik yerler, uzun yaşlı çamlar ve servileriyle -ki servilerin çoğu 60 veya 70 ayak yüksekliğinde- ve yoğun liman ve şehirden sadece bir duvarla ayrılmalarına karşın bu ağaçların ihmal edilmişliği ve kendi başına bırakılmışlığıyla büyük bir melankoli yaratıyor.

Binalar herhangi bir düzenleme olmaksızın etrafa dağılmış durumda ve birinin diğeri ile ilgisi yok. Biçim ve dekorasyon olarak fantastik; ancak hepsinde özgürlük ve özgünlük havası var. Plan yapanlar ve mimarlar hayal güçleri üzerinde ve masraflarda herhangi

bir kısıtlama olmaksızın, Doğu'ya özgü renkler ve biçimde güzelliğe duyarlı, zevk alarak çalışmış görünüyorlar. Onlar mükemmel dekora dikkat çekecek derece uygun ve etrafına çok güzel korulukların dağıldığı masal saraylarının bir koleksiyonunu yapmışlar.

Topkapı Sarayı'ndan Ayasofya'ya geçtik.

Ayasofya'ya benzeyen gördüğüm yegâne yapılar Türklerin İstanbul'da Sultan Ahmed ve Süleymaniye ile Kahire'de Mehmet Ali'ninki gibi, ona benzeterek inşa ettikleri camiler. Kare şeklinde, merkezi bir kubbeye tepesinin örtüldüğü, doğuya ve batıya doğru her birinin kuzeye ve güneye doğru bir kubbenin hala bir parçası olan daha alçak iki yarı kubbe.

Her bir tarafında yarı kubbeleriyle merkezi kubbe, kilisenin orta kısmı veya koroya mahsus yeri kadar bir alanı kaplıyor. Merkezi kubbenin çapı, kilisenin en dar yerindeki orta kısmın genişliği kadar yani 107 ayak. Yarı kubbelerin altındaki genişlik bana yaklaşık 140 ayak gibi göründü. Uzunluk 260 ayak. Her bir tarafta, sütunlarla desteklenen yaklaşık 55 ayak genişliğinde iki bölüm halinde koridor var.

Sonuç, siz içeriye doğru girdikçe tamamını görmenez.

Bir gotik katedral içeriye girdikçe kademe kademe açılır. Ortayı geçinceye kadar kilisenin haç şeklinde olan iki kanadını görmezsiniz. Kilise korosunun yeri görkemli ve kilisenin orta kısmından daha yüksekte. Onun ötesi, bazen bir dizi daha küçük şapelletin ortasında bulunan, Meryem Ana bölümü. Ayasofya hemen sizin üzerinize dolup taşıyor. Kubbenin yassılığı görünürdeki büyüklüğünü artırıyor, onun alt bölümündeki kubbelerin yüksekliğini artırdığı gibi.

Bir Hristiyan kilisesi olduğu 900 yıl boyunca, onun rengi belki de mimarisi kadar dikkat çekiciydi. Sütunlar somaki, siyenit, yeşil somaki ve diğer renkli mermerlerden; duvarların alçak kısımları da aynı şekilde. Şimdi hepsi ihmal ve kirden dolayı rengi solmuş durumda. Tavanlar ve kemerlerin, sadece geriye kalan bir kısmı, altın ve mozaiklerle kaplı. Bozulan kısımları sarı boyayla tamir edilmiş.

Büyük kubbenin kemer üstü bölümlerindeki mozaiklerine işlenmiş devasa meleklerin kafaları silinerek görüntüleri bozulmuş, ancak diğer bazı Hristiyan mozaiklerinde olduğu gibi, 50 ayak uzunluğundaki geniş kanatları kalmış. Sütunların başları ve sütun baştanlarının süsleri Bizans veya Mısır stilinde. Yunan ve Roma mimarisinde olduğu gibi, taşların yüzeyinden dışarıya çıkıntı yerine içe doğru kazınmış. Bunlar son derece düşsel ve güzel.

Tüm bunlarla birlikte Ayasofya gördüğüm en güzel iç dizayna sahip. Karnak tapınağı veya Panteon kadar görkemli, Floransa'nın Duomo'su kadar müthiş olmasa da zarafet, incelik, uygunluk, hüner, fikir ve yerine getiriliş cesareti açısından hepsinin üzerinde. St. Paul'e göre her yönden uzak ara üstün, hatta benim zevkime göre, St. Peter'den de.

Günü, 17. yüzyılın başlarına ait, İstanbul'un inşa edilen son büyük camisi Sultan Ahmed ile bitirdik. Bu cami, dörtten fazla minaresi olmayan diğer camilerden farklı olarak, oldukça güzel altı minare ile çevrelenmiş. Tavanının düzenlemesi oldukça güzel fakat ana kubbeyi destekleyen 36 ayak çapındaki dört devasa kolon ağır ve Ayasofya'nın mozaik ve altınlarından gelen canlılığa göre beyaz duvarları ve kubbeleri bize biraz donuk göründü.

■ 9 Ekim Cuma

Asya tarafındaki Küçüksu ve Göksu'nun kenarında sevimli köşkününde, Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın eşini ziyaret etmek için, bu sabah kürek çekerek Boğaz'ı karşıdan karşıya geçtik. Paşa bizi suyun kenarındaki kapıdan kabul etti ve şekerleme ile şerbet ikram etti, bu sefer çubuk yoktu. Dört yaşında, tatlı bir çocuk olan en küçük kızı ipekler ve mücevherler içinde geldi, yerel usulle selam verdi, ellerimizi büyük bir zarafet içinde ve sakın bir şekilde öptü. Yaklaşık yarım saat sonra Bayan Senior'ü hareme götürdü; ben bahçede dolaştım, sonra bulduğum yegâne kitap olan Guizot'un Gibbon⁴¹'unu okudum.

41 Edward Gibbon (1737-1834) İngiliz tarihçi ve milletvekilidir. En meşhur eseri Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş tarihidir. Burada yazarın bahsettiği Guizot söz konusu eseri Fransızcaya çeviren François Pierre Guillaume Guizot (1787-1874) adlı Fransız tarihçi ve devlet adamıdır. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın kütüphanesinde Gibbon'un Guizot tarafından Fransızcaya çevrilen tercümesinin bulunduğu anlaşıyor.

Paşa, Bayan Senior ile haremde yaklaşık bir saat kaldı; oldukça uzun, siyah, muhtemelen hadım olan kişi kapıdaydı ve bir ikisi siyahi olan yaklaşık 20 bayan köle kendilerini gösterdiler. Ancak çoğu güzel değildi. Kıbrıslı'nın eşinin kendisine hizmet eden hanımlarından bir tanesi kırk yaşlarında, güzel gözlü, siması hoş, güzel esmer tenliydi; üç dört hafta önce evlenmiş olan kızı ise 17 yaşındaydı. Kız çok güzel siyah gözlere ve saçlara; iyi görünümüne, açık tene ve düzgün bir fiziğe sahipti; korsa giyyordu. Kadınlar şatafatlı ipekliler giymiş, kızın altınla dekore edilmiş, bol miktar altın ve elmas takılmış, fakat makyajsız hatta kınasız. Ne kadınlar ne de köleler peçeliydi.

Kadınlar Doğuya özgü selam yerine, Bayan Senior'la samimi bir şekilde tokalaştılar. Londra hakkında sorular sormaya başladılar. Daha çok onun yani Paşa'nın Londra'daki bekâr hayatıyla, verdiği balolar, ziyaret ettiği bayanlarla ilgili anlattıklarıyla ilgilendiler.

Bayan Senior Paşa'nın tekrar Londra'ya gelmesi dileğinde bulundu. Paşa da aynı temennide bulundu ve bir sonraki gelişinde, ailesini kendisiyle birlikte getireceğini söyledi.

Bayan Senior : Eşiniz İngiliz hanımlarını davet etmeli.

Kıbrıslı Mehmed Paşa : Kesinlikle.

Bayan Senior : Onları ziyaret etmeli

Kıbrıslı Mehmed Paşa : Kesinlikle.

Bayan Senior : Dışarıya peçe takmadan çıkmalı.

Kıbrıslı Mehmed Paşa : Hayır, bu imkansız. Biz birçok adeti-mizi bırakabiliriz, ama peçeyi asla.

Eşi, Paşa'nın bize aktarmadığı bir şeyler söyledi. Kızı iki Türkçe bir de Fransızca şarkıyı güzel bir şekilde söyledi. Bir saat içinde kahveler geldi ve ziyaret sona erdi.

Paşa'nın evinden sonra Küçüksu ve Göksu'ya gittik ve her zamanki kalabalığı gördük; döşek ve yastıkların üzerinde, at arabalarının içinde peçeli ve makyajlı hanımlar ve çocuklar, kasvetli monoton Türk müziği, çayırılığın etrafında sürekli dönen pejmürde arabalar.

Dönüşte Boğaz'ın Asya kıyılarına yakın şekilde kürek çektik. Buralar Boğaz'ın Avrupa kıyısına göre oldukça güzel. Tepeler yüksek, burunlar daha sarp, bitki örtüsü daha gür. Burada Anadoluhisarı'nın yaklaşık bir mil yukarısında Körfez (Kanlıca) adı verilen, üstlerinde taraçalandırılmış yeşil korular, altlarında erguvanı akıntılarıyla saçaklı fantastik köşkleri ile herhangi bir ressamın şimdiye kadar keşfettiği herhangi bir kompozisyonundan daha güzel küçük bir koy var.

Doktor Dickson, Binbaşı Gordon ve Bay Zohrab bizimle birlikte çay içtiler. Elçiliğin doktoru Dickson, bundan önce Tripoli'de kalmış. Kendisine Ahmet Vefik'in İstanbul'da çok az suç işlendiğine dair ifadesini tekrarladım.

Doktor Dickson : Bana kalırsa İstanbul'da çok az suç ortaya çıkarılıyor, ancak bu az suç işlendiğine delil olamaz. Ben Tripoli'de iken, Paşa için çalışan bir ahmak ve ayyaş varken, mahkeme kayıtları orada çok az suç olduğunu gösteriyordu. Paşa'nın ardından, aynı zamanda mükemmel bir insan olan Ömer geldiğinde, kayıtlarda anırsızın bir artış görüldü; gerçek, suçların ortaya çıkarılmasıydı. İnsanların kindarlık ve vahşiliğini ve baskıların zayıflığını düşündüğünüzde, eğer suç yaygın değilse bu mükemmel olurdu. Bir hafta önce, Büyükdere'nin birkaç mil yukarısında Telli Tabya'daki küçük sahil birliğinin yakınında, bir Rum kadın ölü olarak bulundu. Birliğe ait bir asker önceki gece boyunca namevcuttu. Askerin göğsü ve kolları sanki silahsız bir kişiyle uzun uzun mücadele etmiş gibi ısırmalarla kaplıydı. Gece boyunca dışarıda geçirdiği vakit için hesap veremedi. Suçu işlemediğine dair çok ufak bir ihtimal vardı. Fakat serbest bırakılacak: bir reayanın öldürülmesi hiçbir Müslüman'ın umurunda olmaz.

Suçları önleme konusundaki gayretlerinde ciddi olan Ömer Paşa, Tripoli'de ölen her bir cesedin benim tarafımdan muayene edilmesini emretti. Çok sayıda vahşice ölümü teşhis ettim, fakat bunlar için hiç kimse cezalandırılmadı; bazı vakalarda ödenen kan parası istisna tutulursa.

Tripoli'nin ileri gelenlerinden birisinin Tunus'ta biraderi vardı. Biraderi hamile eşini geride bırakarak öldü. Bacanağı kadını

Tripoli'ye gelmeye ikna etti ve kadın onun evinde üç ay kaldıktan sonra öldü. Paşa'nın emri ben görünceye kadar hiçbir cesedin kefenlenmemesi ve mezara konulmaması şeklindeydi. Bunlar yapıldıktan sonra, bir mevta Müslümanlar arasında yaşadığı dönemden daha fazla saygı gösterilen bir nesne haline geliyor. Fakat, bu ceset kefenlenmişti. Ben onun kefenlenmemesini istedim ve kucağında yeni doğmuş bir bebek ve ceset in üzerinde şiddet izleri buldum. Evde hiçbir şey öğrenemedim; fakat komşular üç ay boyunca hemen hemen her gece çığlıklar duyduklarını anlattılar; bacanağın bu süre boyunca kadını öldürmeye çalıştığını ve en sonunda, kadın doğum ağrılarından aciz bir duruma geldiğinde de, bunu gerçekleştirdiğine inanıyorlardı. Bütün bilgileri Paşa'ya rapor ettim. Paşa kızgındı; adam tutuklanmıştı ancak zengin ve güçlüydü. Kısa bir süre sonra serbest bırakıldı ve kardeşinin mallarının sahipliğini üstlenmek üzere Tunus'a gitti.

Müslüman adetlerini ve hukukunu resmeden başka bir hikaye daha anlatacağım. Tripoli'nin en zengin adamlarından biri olan Abdullah Efendi, kendi ahlaki kuralları yönünden oldukça sert bir kişi olarak biliniyordu. Eşi ve en büyük kızı kısa süren bir hastalıktan sonra vefat ettiler. Her ikisinin namuslarından şüphelendiği için Abdullah Efendi'nin onları zehirlediği dedikodusu yayıldı. Hayatta kalan diğer kızı fazlasıyla güzeldi. Aniden onun da öldüğünü duyduk. Cesedi görmeye gittim ve onu kefenlenmiş buldum. Kefenin çıkarılmasını emrettim. Babası oradaydı ve buna itiraz etti; bu nedenle üstteki örtüyü kendi kendime çıkardım. Kızın ellerinin bir iple bağlandığını keşfettim. Peçesini boynundan aldım ve boğulmadan kaynaklanan mor halkayı gördüm. İzlere uyan küçük bir ip yanda duruyordu.

Babasına “kızınız bu iple boğulmuş” diye konuştum.

Kendisi hiçbir cevap vermedi ve ceset üzerindeki incelemelerimi sessizlik içinde seyretti. Evden ayrıldım ve Paşa'ya raporumu sundum. Baba tutuklandı, ancak ulema bunu duyar duymaz kendisinin serbest bırakılmasını emrettiler.

Burada bir genç Türk ile kız arasında yakınlaşma oldu. Baba ulemaya gitmeden önce çocuğu mahkemeye verdi. Ulema çocuğun

kızla evlenmesi yönünde karar verdi. Çocuk fetvayı kabul ederek bu karara uydu veya evlilik kararını açıkladı. Ancak bunu yaptıktan sonra, hemen boşanma kararının hazırlanmasını istedi ve aynı oturma evlenip boşanarak mahkemeden ayrıldı.

Bu, sadece kızın ölümü ile silinebilecek bir ayıptır. Ulema ise, babası bu cezayı verdiğinde onun sadece üzerine düşeni yaptığını ilan etti.

Burada hemen hemen cezalanmayacağından emin olduğun belli suçlar var. Reayanın bir Türk tarafından öldürülmesi, bir Türk'ün veya bir reayanın konsolosluk korumasından yaralanan herhangi biri, örn. Cezayirli, İyonyalı, veya Cebelitarık'tan bir Yahudi tarafından öldürülmesi gibi. Her konsolos kendisinin koruması altında olan herhangi birinin, kabahati ne olursa olsun, cezalandırılmasını onur meselesi olarak görür. Tek istisna, koruma altındaki bir kişinin koruma altındaki diğer bir kişiyi öldürmesidir; himayesindeki kişinin öldürüldüğü konsolos, genellikle bunun öcünü almak için çabalar, oldukça nadir olmasına karşın, bazen başarı elde eder.

Binbaşı Gordon, Türk hükümeti tarafından ceza evlerinin ıslahında görevlendirildiği için burada bulunuyor.

Senior : Kanaatimce, cezaevleri de korkunç olmalı.

Binbaşı Gordon : Elbette. Burada her şey ihmal edilmiş. Cezaevi yapmak bela bir şey, onu sadece ihmal etmelisin. En iyilerinden bir tanesi zindan⁴². İki katta, uzun birer koğu; eğer kanalizasyon sistemi iyi yapılırsa ve havalandırılırsa, 70 kişi koyabiliriz. Havalandırma için nadiren delikler konulmuş; açık lağım bunun bir tarafından akıp gidiyor ve oranın içinde 300 kişi var. Burada gardiyan yok. Güçlü, kuvvetli kabadayı ve zorbaların güçsüz ve hastalar üzerinde hâkimiyeti var. Burası bir hafta içinde bir İngiliz'in öldürülebileceği bir yer.

Senior : Bir Türkü öldürmek ne kadar zaman alıyor?

Binbaşı Gordon : Görünüşe bakılırsa, uzun bir süre. Raporlar, bizim iyi yönetilen ceza evlerindeki kadar düşük bir ölüm yüzdesi gösteriyor.

42 Binbaşı Gordon'un zikrettiği yer Tersane-i Amire'deki zindandır.

Senior : Bir Türk ağırbaşlıdır ve endişe etmez. Açlık, zorbalık, felaket ve eziyetlerin her türünü gayet tabii bir şey olarak karşılar. “Bütün bunlara tahammül edebileceğinin yazgısında olduğunu” söyler. Baskı altında olduğunu düşündüğünde onun kızgınlığından bir İngiliz’in kederlerinin yarısı ortaya çıkar.

Doktor Dickson : Bana kalırsa, Türk’ün kaderciliği onu kötülüğe karşı bizden daha az duyarlı hale getiriyor; ancak sonuçlara güvenmemelisiniz. En az buradakiler kadar kötü olan Tripoli’deki ceza evlerinde ölümlerin yıllık %40 olduğunu biliyorum. Zindandaki ölümlerin Tripoli’dekinden daha az olmadığına bahse girmeye cesaret ederim.

Zohrab : Kiracılarımdan birinin oğulları, iki genç, altı hafta önce, Bay Colnaghi’nin elçilikteki odası soyulduğunda tutuklanmıştı. Ben, bu soygunla ilgili olarak, onların bir şey yaptıklarına inanmıyorum. Ancak suçun işlendiği yerin yakınlarında görülmüşler; başka hiçbir kişi üzerinde şüphe uyanmadı ve zaptiye kesinlikle birilerinin tutuklanmasının gerekli olduğunu düşündü. Elçilik onlara karşı herhangi bir şikâyetle bulunmadı; onları suçlayabilecek herhangi bir delil elde edilemedi. Çocukları serbest bıraktırmak için karakolu sıkıştırdım ve sonunda başardım. Çocuklar 31 gün cezaevinde kaldılar. Dışarıya donuk, zayıf, bitkin ve haşarat ısırıkları ile kaplı bir vaziyette çıktılar.

Senior : Araya girmeseydiniz içeride daha ne kadar kalırlardı?

Zohrab : Hiç kimse bilemez. Belki altı ay, belki bir yıl, belki de cezaevine konulmalarının tam nedeni unutuluncaya kadar.

■ 10 Ekim, Cumartesi

Türk arkadaş, Bay J.K. (Ahmed Vefik Efendi) ile birkaç saat oturdum; İstanbul gazetelerinden birinin editörü olan Fransız Bay Noguez, bize eşlik etti.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Hatt-ı Hümayun’u hazırlayanlar gibi benim de sabrım kalmadı. Reformlarımız üzerinde hızlı bir şekilde ilerliyorduk; fakat şimdi bu aptalca hareket geldi ve belki de ıslahatçıların 20 yıldır yürüttükleri planlarını berbat edecek.

Senior : Hatt-ı Hümayun uygulanamaz bir şey olabilir. Fakat buna nasıl zarar verebilirler?

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi): Kıskançlık yoluyla. Gerçekten, tahrik edici işaretler var. Bursa’da Hatt-ı Hümayun’un bazı ufak maddelerini yürürlüğe sokmayı denedim. Bu hemen bir ayaklanmaya yol açtı. Paris’ten bize gönderdiğiniz insanlar, kurumlarımız hakkında hiçbir şey bilmiyorlar. Örneğin, yabancıların Türkiye’de arazi satın alabileceklerini ilan ediyorlar. Bunu eskiden de olduğu gibi her zaman yapabilirler.

Senior : Bunu bir Türk veya reaya adına almaya mecbur edildiklerini düşünüyorum.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Her bir mülk sahibinin rıza gösterdiği gibi ülkenin kanunları tarafından yönetilmeye rıza gösterirlerse, her zaman kendi adlarına bunları almaları mümkün. Türkiye’de 150 yıldır arazi sahibi olan İngiliz aileler var; fakat ne zaman saçma kapitülasyonlarını kullanmak isterlerse, elbette bizim kanunlarımızı reddettiklerinden dolayı arazi sahibi olmalarına izin veremezdik; şimdi de izin vermemeliyiz. Diğer birçok hususta olduğu gibi Hatt-ı Hümayun bu hususta da bir şeyler yapıyor görüntüsü veriyor ve bir şey yapmıyor.

Eğer kapitülasyonların etkisini görmeyi arzu ediyorsanız, Pera’ya bakın. Burası kapitülasyonların bir yarattığıdır. Yabancı büyükelçiler burada hüküm sürerler. yürüyemeyeceğiniz yollar, plansız birbirine sıkışık vaziyette evler ve en azılı aşağılık diye adlandırılan bir nüfus var. İstanbul’un 600.000 sakini içinde bir suç işleniyorsa, Pera’nın 200.000 sakini içinde 20 suç işleniyor. Geceleri dışarı çıkmak oldukça zor, gündüzleri de çok güvenli değil: Pera’dayken zevk alıyorum. Bize, insanları doğal yöneticilerinin yönetiminden aldığımızda ne kazanıldığını gösteriyor.

Bay Noguez : Geçen hafta ailemizde, bacakta fibula kemiğinin kırılmasıyla ilgili⁴³ trajik bir örnek yaşadık. Kayınvalidem öğlen civarında yalnız başına dışarı çıkmıştı. Çıkışından uzun süre geçti ve

43 Yazarn “Perote feeling” olarak yer verdiği ifadenin İngilizce bir karşılığı bulunmamıştır. Olayın seyrine bakıldığında bir yazım hatasının olması muhtemel görünmektedir. Tıp dilinde “peroneal” kelimesinin karşılığı “bacakta fibula kemiği ile ilgili”dir. Dolayısıyla yazarn “perone feeling” ifadesi yanlışlıkla “perote feeling” şeklinde yazılmış olabilir.

kendisi geri dönmedi. Onu aramaya çıktık ve uzun arayışlardan sonra onu bir Müslüman'ın evinde, ayağı kırılmış baygın bir vaziyette bulduk. *Petits Champs*⁴⁴ 'ın önündeki kalabalık yola çıktığında, Pera civarında oldukça dikkatsiz biçimde kullanılan arabalardan biri tarafından yere düşürülmüş; insanla dolu bir kahvehanenin karşısında bir buçuk saat civarında sokak ortasında herhangi bir yardım almaksızın yatmış; ta ki yakınlardaki fakir evlerden bazı Müslümanlar gelinceye kadar. Onu kaldırıp bir Ermeni hastanesine taşımışlar ancak Ermeniler onu almayı reddetmişler. Bir müddet Pera sokaklarında taşımışlar; hiçbir kimse evinin kapısını açmamış, sonunda kendisini bulduğumuz Müslüman tarafından kabul edilmiş. Kendisi takip eden gün vefat etti.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Bu tür bir olayın İstanbul'da olması mümkün değil. Müslüman arabacılar yayaların olduğu yerlerde oldukça dikkatlidirler ve eğer kayınvalideniz araba tarafından yere düşürülseydi, kazayı gören tüm insanlar ona yardım etmek için oraya akarlardı.

Senior : Pera gibi tiksindirici bir yerde konsolosları ve büyükelçileri oturmaya ikna eden şey nedir?

Bay Noguez : Kendilerinin hükmedebileceği, Türkleri aşağılayabilecekleri bir yerde oturma arzusu.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Konsolosların medeni hukukla ilgili yargılama yetkilerinin genişletilebileceğini duyuyorum. Fakat Avrupa hükümetleri, özellikle İngiltere, onlara daha geniş ceza yargılaması yetkisi vermeyi reddediyor.

Senior : Bunlardan, ceza yargılamasına ilişkin yetki en önemlisi olarak görünüyor. Ceza yargılaması ile ilgili bazı mahkemeler toplumun varlığı için zaruri.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Kapitülasyonlardan faydalananların bir ceza mahkemesinin kısıtlaması altında olduğunu söylemek oldukça zor. Bunlar duruşma için İngiltere'ye gönderildiklerinde delil talebi karşılığında serbest bırakılıyorlar. Fransa'da, jüri hafifletici sebeplerle beraber serbest bırakıyor.

44 Beyoğlu'nda bir pasaj.

Bay Noguez : Artık hafifletici sebepler her mahkumiyette bir unsur. Bir adam annesinin çok uzun yaşadığını düşünüyor; onu bir ambara kapatıyor ve beynine vurarak öldürüyor. Jüri onu “hafifletici koşullar ile” suçlu buluyor. Bu idam cezasının nefret edilen sahte felsefesinin bir sonucu.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : “Bu sentimentalistlere tahammülüm yok. Kaçmasına izin verdikleri her katil için 10 insandan daha fazlasını öldüreceğini bilmek zorundalar. Bunlar, bir hâkimin tarafsız kararı ile suçlunun sakinleşmesinden daha çok, masum insanların açgözlülük ve intikamın mağduru olabilecekleri fikrini taşımalıydılar.

Senior : “Burada duygusallığın bazı izleri görünüyor. Nüfusu-nuza oranla bizle karşılaştırıldığında idam etme sayılarınız daha nadir.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Açıkça ifade edilen idamlar nadir. Fakat aynı sonuca ulaşan bazı kazalar var. Bundan iki yıl önce İzmir’i yıllardır güvensiz hale getiren bazı eşkiyalar ele geçirildiler. Bunlar daha sonra bulundukları hapishanenin altındaki sahilde boğulmuş olarak bulundular. Bize kaçmaya çalışırken öldürüldükleri söylendi. Yine Teselya ayaklanmasının üç lideri mahkûm olarak İstanbul’a giderken yolda koleradan öldüler. Fakat bizde idam cezasının azalmasının en önemli nedeni kan bedeli. Savunulamayacak bir kurum. Bu, cezanın kesinliğini yok ediyor ve bireye veya aileye, uygulansın veya uygulanmasın, açgözlülük veya intikam gibi güçlü olabilecek, bir imtiyazlı merhamet sağlıyor. Fakat amacı övgüye değer. Geçimini sağlayandan aniden mahrum kalan çocuklar ile dula bir tazminat sağlıyor.

Senior : En kötü yanı zengin suçluyu koruyor ve fakir birini ise eziyete mahkum ediyor gibi görünmesi.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Hayır. Herkesi eşit bir şekilde koruyor. Eğer bir mahkûm tazminatı ödeyemezse, yakınları veya komşuları onun için bu parayı topluyorlar. Kendisi bunun taksitler halinde ödenmesini teklif edebilir. Kabul edildiğinde gerçekleşen şey mahkûmun idamdan kurtulmasıdır. Fakat cezalandırmadan kurtulacağını düşünmesi bir hatadan ibarettir. Mahkeme onun ka-

fasını kesemeyebilir, fakat suçun şiddetine göre onu 5, 10 hatta 20 yıl hapse mahkûm edebilir. Bu her zaman gerçekleşmez, çünkü gerçekten, mahkûm etmek maliyetli ve bizim hapishanelerimiz yetersiz. Bir adam yerine ihtiyaç olabilir. Dolayısıyla, bir kişi unutulmadıkça, o bir veya iki yıldan daha fazlası için nadiren mahkûm edilir.”

Journal de Constantinople gazetesi getirildi.

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Paşa'nın ... paşası olarak atanmasının duyurulduğunun farkındayım. Birkaç ay önce onun asılabileceğini önermiştim.

Senior: Darağacına gitmek veya “paşalık” a tayin olmak için talepleri neler?

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Birkaç yıldırpaşası idi. Oraya giderken hiçbir şeyi yoktu, muazzam bir servet ile geri döndü. Bölgenin şikâyetleri ile ilgili olarak Adliye Konseyine gitmeden önce bunlara cevap vermesi istendi. Bana her türlü malı mülkü varmış gibi görüldüğünden; suçlanabileceği ve cezalandırılabilceği yönünde oy kullandım. Fakat üyelerin büyük çoğunluğu eski paşalar ve paşalık bekleyenlerdi. Normal imtiyazlarını sadece aşırı kullandığı için bir paşayı cezalandırarak kötü bir örnek oluşturmak istemediler. Dolayısıyla onu akladılar. Şimdi idare etmesi için gönderiyorlar.

Senior : Önemli bir eyalet mi?

Bay J.K (Ahmed Vefik Efendi) : Oldukça önemli. Başkent in yakınında ve oldukça fazla heyecan duyabileceği bir bölge. Ancak bir adam kötüyse onu evde tutamazsınız ve çok sayıda arkadaşı ve bağlı olduğu kişiler varsa onu asamazsınız; o bir bölgeye idareci olarak gönderilir. Bununla birlikte, akıllı bir adam; servetini yaptı. Belki, bunların bir kısmını rüşvet olarak harcayacak. Hala büyük bir miktar duruyor.da para sahibi olmak için,da itibar elde etmeyi deneyebilir.

■ 10 Ekim, Cumartesi

İngiliz Bay L.M.(Lord Strangford), Macar Bay N.O. (Albay Eber) ve İngiliz konsolosluk mahkemesinin yeni hakimi Bay Hornby bizimle birlikte çay içtiler.

Kendileriyle İstanbul'un İngilizler ve Fransızlar tarafından istila edilmesiyle Türkler üzerinde oluşturulan izlenimler üzerine konuştuk.

Bay N.O. (Albay Eber) : Durum daha çok İngilizlerin lehineydi.

Senior : Buna oldukça şaşırdım. Fransızlar genel olarak bize göre yabancı nüfusun gönlünü almada daha başarılılar. Roma'daki Fransız birlikleri oldukça nefret uyandırıcı bir görev icra etmelerine rağmen bireysel olarak popülerler.

Bay N.O. (Albay Eber) : Papalığın zorbalığını askeri disiplin içinde desteklemelerine karşın, Romalılar, Fransız askerlerini, kalplerinde onlardan nefret ettikleri ve kendi kendilerine yaptıkları gibi onları küçümstediklerini biliyorlar. Romalılar ve Fransızlar aynı ırk, aynı inanca sahipler, medeniyet olarak birbirlerinden çok az farklılaşıyorlar. Ancak Fransızlar buraya mağrur, baskın bir ırk edasıyla girdiler. Kendilerini beğenmenin ötesinde, kendi kendilerine oldukları gibi ve başka her şeyden kendilerini farklı tuttular; önemli ve önemsiz şeylerde, davranışlarda, geleneklerde, hissiyatlarda, ahlaki değerlerde, hatta zihniyette bile. Bir Türkün yaptığı, söylediği veya yapmayı göz ardı ettiği, hatta düşünmesiyle belli ettiği her şey, Fransızdaki hor görme ve tiksindirmeyi kışkırtıyor.

Senior : Bir İngilizin yaptığı gibi.

Bay N.O. (Albay Eber) : Fakat bir İngiliz küçümsemesini daha iyi gizler; Fransızlar üstünlüklerini ve farklılıklarını açık bir şekilde teşhir ediyorlardı. Mezarlığın birinde orkestra ve müzik ekibi kuruldu; camilere kirli ayakları ile girdiler; İstanbul sokaklarında sarhoş gezdiler. Türkler arasında, bir hamal veya taşıyıcıya, kocaman bir yük altında, başı önde hızla ilerlerken asla dokunulmaz. Herkes ona yol açar; dokunduklarında onu devireceklerini ve eğer yıkılırsa güç bela ayağa kalkabileceğini bilirler. Fransızlar onu itip kakmaktan zevk alıyorlardı. Onlar insanları sopayla dövdüler, köpekleri taşladılar, sokaklardaki isimleri ve kapılardaki numaraları kazıdılar. Sözü kısası Türklerin reayayı tehdit ettiği gibi onlar da aynı şekilde Türkleri tehdit ettiler. İngilizler daha az avantaja sahipti. Adamları daha iyi bir disiplin altındaydı, üstleri daha yüksek sınıflardan

geliyordu, soğukkanlılıkları ve ağırbaşlılıkları Türkler gibiydi; her bir Avrupalıda mutlaka olduğu gibi, Türkleri hor görme için yoğun hislere sahip olmalarına karşın, her zaman doğru olanı yapmak için; bunların yapılmasının gerekli olduğunu düşünmediler. Kendi yollarına gitmelerine izin verdiler ve belki de daha da önemli olan şey, çok paraya sahiptiler ve onu serbestçe harcadılar. İngilizlerin iyi, Fransızların ise oldukça kötü bir izlenim bıraktıkları kesin.

Bay Hornby konsolosluk mahkemesindeki yeni hâkimlik görevine başlamak için bu sabah İngiltere'den gelmişti.

Senior : Size daha fazla ceza yargılaması hakkı verildi mi?

Bay Hornby Fazla değil. Bu istek kabul edildi ancak Bay Hammond'un tereddütleri var.

Senior : Türklerin yargılaması nasıl bir şey?

Bay L.M. (Lord Strangford) : Çok resmi değil. Herkes onun bir parçası olma hakkına sahip olduğunu düşünüyor. “Kadı”nın en büyük hedefi, mahkûmun itirafını elde edebilmek.

Davalarda, bizde olduğundan daha teknik bir şekilde kadı, kurallarla tuzağa düşürülmeye çalışılıyor. Birçok davada iki şahit veya bir itiraf gerekli. Eğer kadı mahkûmun suçlu veya suçsuz veya davacı veya davalının kabahatli olduğunu açık bir şekilde görüyorsa, ancak teknik deliller yetersiz ise, kendisi bize oldukça garip gelen bir şekilde bu delillerle ayartılmaya çalışılıyor.

“..... Zabit’inin mahkemedeki duruşmasında hazır bulunan arkadaşlarımdan birinin şaşkınlığını hatırlıyorum. Kadı, büyük bir güler yüzlülükle, bunun kendisine bir zarar getirmeyeceği hususunda güvence vererek, mahkûmu itirafta bulunmaya teşvik etti. Kavaslar onu arkada tutarak sırtını sıvazladılar, açık kalplilikle ve birçok kişi tarafından bilinen ve suç ortaklarının itirafta bulundukları gibi bildiklerini gizleme yoluna giderek davasına zarar vermeme konusunda, ona onun gerçek arkadaşlarıymış gibi tavsiyede bulundular. Affetme ve hemen serbest bırakma vaatleri sürekli tekrarlandı. Sonunda mahkûm, vaat edilenlerin kendisine yazılı olarak verilmesi durumunda bir şey anlatacağını söyledi. Zabit’in kâtibi bağışlanma vaadini yazdı, Zabit mührünü vurdu ve mürekkep sürül-

dü. Bundan sonra, mahkûm belirli bazı kişilerle birlikte suçu işlediğini kabul etti.

Arkadaşım Zabit’e “Özür dilerim bu adamın tekrar dışarıya gitmesine izin veriyorsunuz. Onu itirafı olmaksızın mahkûm edebilirsiniz diye düşünüyorum” dedi.

“Sabahleyin onun kafasını kesebiliriz” dedi Zabit. “Benim af kâğıdımın, onun itirafını alma dışında bir işe yaradığını mı düşünüyorsunuz? Bunu her zaman yaparız ve bu davada kesinlikle gerekli bir şeydi; çünkü mahkûmun bize verdiği dışında olay hakkında hiçbir bilgimiz yoktu.”

İşin en güzel tarafı, bu numaranın her zaman tekrarlanması ve başarıya ulaşması. Burada ardında hiç iz bırakmadan, her suçlu tuzığa düşüyor. O korkutuluyor, kafası karıştırılıyor ve suçu için delillerin bulunduğu inaniyor, itirafın kendisine bir şans verebileceğini düşünüyor, hiçbir zaman af vaadinde bulunmayan kadı da bu sefer bunu yapacak, etrafındakilerin ricaları ile yorgun düşüyor, itiraf ta bulunuyor ve cezası infaz ediliyor.

Bay Hornby : Bir itiraf elde edilemediği zaman, delil bulmak oldukça kolay. Birkaç ay önce, buradan henüz ayrılmadan, bir mola veya Anadolu’da önemli mahkemelerden birinin kadısı ile konuşuyordum. Kendisi “mahkememde Sultanın askerlerinden herhangi biri gibi oldukça iyi talim yaptırılmış bir grup şahit var” dedi. Bu mutad bir meslek. Gün be gün, aynı adamların mahkemeye geldiklerini ve davacının iddia ettiği gibi, paranın davalıya verildiğini gördüklerine veya davalının parayı davacıya geri ödediğini gördüklerine; veya A.B.’nin C.D. ye saldırdığını gördüklerine ya da A.B.’yi çok yakın zamanda İzmir’de, Kuşadası’nda C.D.’yi dövmekten dolayı suçlandığını gördüklerine dair yemin ettiklerini işitiyorum. Kısaca, diğer grubun onlardan görmesini istedikleri her şeyi görüyorlar. Elbette onların söyledikleri hiçbir söze inanmıyorum; ancak tanıklıkları yararlı oluyor; onlar olmadan bu işleri sürdürebileceğimizden emin değilim. Ahlaki deliller tamam, fakat teknik deliller yetersiz kaldığında, bunları temin ediyorlar. Beni, suçlu olacağını bildiğim bir adamı mahkûm etmeye muktedir oluyorlar, fakat suçluya karşı bunlar olmaksızın burada sadece ikinci dereceden delil-

ler olabiliyor. Beni, asla ona geri vermediğini bildiğim parayı davasının geri verdiği yönünde karar vermem yönünde iknaya çalışıyorlar.” Gerçekten bu profesyonel şahitlerin tanıklıkları bir hile-i şeriyeye. Bu durum mahkemeye bir çeşit medeni olmayan adil bir yargılama hakkı vermenin kaba bir yolu.

Bay L.M. (Lord Strangford) : Bunun mahkemeye en yüksek rüşveti veren lehine karar vermeyi sağlama gibi bazı ilave avantajları var.

Yunan krallığı hakkında konuştuk.

Bay L.M. (Lord Strangford) : Yunanistan sınırı, eğer bu tür bir krallık yaratılacaksa Teselya’yı Makedonya’dan ayıran, modern Indge Karasu, yani Haliacmon⁴⁵ nehri olmalı. Şimdiki sınır olan Othrys Dağı, yerleşik halkı hissiyat ve ırk yönünden Rumlar olan Teselya’yı dışarıda bırakıyor. Diğer taraftan, Yunan Makedonyasını içermesi, saçma olabilir. Makedonyalılar Bulgar. Bunlar Rumlardan nefret ediyor ve Teselya’nın Türkiye’ye verdiğinden daha fazla sıkıntıyı Yunanistan’a verebilirler.

Bay N.O. (Albay Eber) : Teselyalıların anti-Türk hissiyatları fazlasıyla abartılıyor veya fazlasıyla körükleniyor. Savaşın başındaki Teselyalı asiler Yunanistanlı göçmenlerdi. Bunların gerçek amacı sığır ve koyunları çalmak ve büyük bir yağma yapmaktı. Sınırdaki Türk birlikleri ilerledi, Otho⁴⁶ açgözlü ve zayıf kalmaya devam etti. Şu anda Teselya’nın Yunanistan’a verilmesiyle daha iyi şeyler gerçekleşeceğinden emin değilim.

Bay L.M. (Lord Strangford) : Rumların Teselyalılarla bir araya gelme konusundaki istek, aynı ırk ve mezhepteki biraderlerine karşı yanıp tutuşmaları, gerçekten hararetli bir istek; yeni bir ülkenin sömürücüleri olarak valileri, vali yardımcıları, polis karakolları, gümrükler ve diğer yurtseverliğe uygun olan değerinde manevra alanlarına Rum bürokrasinin can atması.

Bay N.O. (Albay Eber) : Rum olmak için oldukça istekli olan Teselyalıları bunu kolayca yapabilirler. Yunanistan toprağının yakla-

45 Yunanistan’ın en uzun nehri, bugünkü adı *Aliákmonas*

46 Yunan kralı

şık üçte biri hükümete ait. Hükümet buraları ucuz bir şekilde kiraya verebilir; burada verimli zapt edilmemiş oldukça geniş araziler var. Teselyalılar sadece sınırı geçip oraların üzerine yerleşecekler; fakat daha fazlasını yapmayacaklar. Diğer taraftan Yunanistan'dan Teselya'ya göç oldukça fazla. Bazı açılardan Türk karakterinin hataları, bilgisizlikleri, dikkatsizlikleri ve hoşgörüsüzlükleri reyanın lehine. Türkler onların arasında yaşamaktan hoşlanmıyor, kendileri ovaları tutuyorlar ve dağlar arasındaki büyük Rum köylerinin kendi işlerini yönetmelerine izin veriyorlar ve hiçbir Türk görmeden öşür ve haraçlarını paylaşıyor ve topluyorlar. Türkler, Hristiyan'ı fazlasıyla bunaltarak hakir görüyorlar, hatta neyi ödemeye söz vermişse onu ödemeye zorluyorlar. Yunan hükümeti rahat vermeme ve zorla alma konusunda usta. Ayaklanma sırasında Teselya'daydım, asiler arasında ne cesaret ne de heves vardı. Onların bir düzinesi yalnız bir Türkten kaçıyorlardı. Onların gerçek amacı sakinleri yağmalamak ve Kraliçeden maaş almak olarak görünüyor.

■ 11 Ekim, Pazar

Dün, diplomasi dünyasını hayrete düşüren bir olay yaşandı.

Bay Thouvenel Türk nazırlara akşam yemeği verdi.

Fuad Paşa hariç herkes oradaydı. Fuad Paşa hastalığını mazeret göstererek kendisinin mazur görülmesini istedi.

Sultan bu günü, Reşid Paşa'yı ziyaret etmek için seçmişti. Büyük bir resmi seremoni içinde öğleden sonra saltanat kayığı ile gitti, bahçesinde Reşid Paşa ile yürüdü, onunla yemek yedi, sözün kısası sekiz-dokuz saatini onunla geçirdi ve geceye kadar dönmedi.

Bu ziyaret, Sultanın şimdiye kadar, damatların dahil edilmediği, sadece kız kardeşleri, kızları ve haremiyle birlikte yaptığı yegâne ziyaretti. Nazırlar, Bay Thouvenel'e giderken, Sultanın Reşid Paşa'nın kapısı önünde demirli kayığının yanından geçtiler. Ziyaretin onlara ulaşan ilk izleniminin bu olduğu söylendi. Muhtemelen, Fuad Paşa bunu biliyordu ve bu yüzden kendisinin mazur görülmesini istemişti.

Bu ülkede politik değişiklikler genellikle ansızın oluyor. Bir nazır, Sultanın iltimasından hoşnut olduğuna kendiliğinden inanıyor-

sa ve imparatorluk kavaslarından bir ihbarname alıyorsa görevinden ayrı kalıyor. Sıklıkla görevden alınma nedenini bilme imkânları olmuyor. Bazen haremdeki bir dedikodu sayesinde bunu izleyebiliyorlar; bazen taleplerine direnç gösterdikleri bir büyükelçinin intikamından, bazen efendilerinin sarhoş haldeki bir kaprisinden kaynaklanabiliyor. Birçok insan ben ayrılmadan önce Reşid Paşa'nın tekrar sadrazam olacağını anlatıyor. Onlar, Sultanın onu yeniden atamak için sadece yeni ayın uğuru için beklediğini söylüyor.

■ 12 Ekim, Pazartesi

Kahvaltıdan önce, uzun süredir Levant'ta ikamet eden İngiliz Bay P.Q. (Alison) ile uzun ve derin bir vadinin girişinde birbirine sokulmuş eski Türk, Rum ve Ermeni köyü Yeniköy'e yürüyüş yaptık. Tepenin yanında, üstte, önünde bir lambanın aydınlattığı küçük bir mağara içinde kutsal bir su var. Muhtemelen büyü ve adak sunma amacıyla çatının etrafına saç lüleleri ve küçük beyaz parçalı çaputlar çivilenmiş. Son yirmi veya otuz yıldır sadece gayri Müslimlerin boyamasına izin verilen tek renk olan kirli kırmızı veya gri renk ile boyanmış birkaç büyük ev var. Tarabya'dan daha temiz bir köy. Sokaklar çok da kötü görünmeyen bir şekilde kaldırımla döşenmiş. Tepelere doğru giden yollar daha tahammül edilebilir seviyede. Devasa ceviz ağaçları ve fıstık çamları ile gölgelenmiş pitoresk kahvehaneler arasından rüzgar esiyor. Bana Pazar günleri çevre sakinlerinin, en güzel giysileri ile gruplar halinde bu kahvehanelerde toplandığı ve ağaçlar altında kendi aralarında doğaçlama konuşmaların yapıldığı meclisler halinde aile partileri düzenledikleri söylenirdi. Dönüşümüzde, Galata'da yerleşik İngiliz tüccar Bay W. (Alison) bize katıldı.

Bay W. (Alison) : Türkiye iki maksat için varlığını sürdürüyor. İlk olarak, yemlikteki köpek gibi davranma ve hâlihazırda kendi kendine yönetemediği veya koruyamaya muktedir olamadığı ülkeyi herhangi bir Hristiyan gücün ele geçirmesini engelleme. İkincisi ise, yağmalarıyla büyük servetler yapan 30-40 paşa, 50-60 banker ve murabahacının faydası için. Burası soygunlar ülkesi. Bütün bu saraylar, teraslı bahçeler, daha kötü bir şeyin meyvesi olmadığı sürece bu soygunun meyveleri. Oldukça saygıdeğer bütün devlet

adamları birer aracı. Reşid Paşa, farklı vezirlik dönemlerinde kamu arazilerinden büyükçe bölümleri düşük bir fiyatla kendine sattı. Baltalimanı'nda büyük bir saray inşa ettirdi ve bunu kendi oğlu ile evlenen kızına hediye eden Sultana 200.000 sterline sattı..

Senior : Zengin olmalı.

Bay W. (Alison) : Sultandan elli bin veya altmış bin sterlinlik bir hediye ile avunan ve 5-6 yılını endişe içinde geçiren bir adama zengin diyemezsin. Fakat onun görünüşe bakılırsa harcamalarına eşit olmamakla birlikte yüklü bir geliri var. Genel olarak bir adam burada kendi servetini yapar; bunu tasarruf ederek veya yatırım yaparak değil fakat borçlanarak. Elleri her zaman sarayın içinde olan büyük Ermeni bankerler ilerlemeye uygun genç adamları gözetlerler; bunlar iyi yetenekleri, adamları, bağlantıları olan ancak fazla bilinçli olmayan genç adamlardır. Bu özellikleri taşıyan bir kişiye bankerler gösterişe, rüşvete ve Türkiye'de güce götüren diğer yollara harcaması için 10.000 veya 20.000 sterlin ödünç verirler. Bunlar küçük tutarlı faizi ödeyebilmek için mücadele ederken, bir makam, bir ilişki veya bir tekel elde eder etmez, %10, 15, 25 faiz ödemeye başlarlar. Bu süreç içinde, onun koruyucusu olan banker, hamileri bahşiş istediğinde, bir suçlama olduğunda, satın alınması gereken şahit olduğunda veya kadıya rüşvet vermek gerektiğinde ona avans para verirler ve kredi için sadece tefeci faizi ile geri ödemesini istemezler; ayrıca himayelerini veya bunların tasarrufundaki hırsızlıkları da isterler.

Prenslükler hakkında konuştuk.

Bay P.Q. (Alison) : Avusturya, birleşmelerinin karşısında olmakla haklı. Burada genç bir Eflak ve onları biraz daha güçlendirerek sadece devrim ve kargaşalığın fesat yuvası olmasını isteyen demokratik ve sosyalist bir genç Moldovya(Buğdan) var. Eğer bir çoğunluk veya birleşik bölgelerin ulusal kongresinde dikkate değer bir azınlık elde edebilirlerse, bu gücü elde edebilirler. Kurulacak bir meclis Türkiye'nin kontrolü dışında serbest olacaktır.. Nefret edilen aristokrasisinde,Avusturya'nın Slav nüfusu, yayılan sosyalist fikirlerle sahip olarak birbirlerini destekleyip anlayabilirler. Tuna'nın aşağısındaki bölgeler Avusturya'nın diğer bir Lombardiyası olabilir.

Senior : Bu saikler Rusya'nın birleşmeden korku duymasına yol açabilir.

Bay P.Q. (Alison) : Belki de herhangi bir şeyden korkmayacak kadar güçlüdür. Belki de Prensliklerin başa çıkılmaz olmasını ümit ediyor ve barış içinde tutabilmek amacıyla oraya girmek için baha ne arıyor.

Senior : Onları ne yapılabilirsiniz?

Bay P.Q. (Alison) Öncelikle onları Avusturya'ya verirdim. Eninde sonunda onlar Avusturya veya Rusya'ya ait olmak zorundalar. Türkiye onları yönetemez. Onlar bağımsız olabilecek ölçüde medeniyete ve güce sahip değiller. Avusturya onları Rusya'ya karşı tutabilir. Onun çıkarları doğal olarak İngiltere'ninkilerle aynı. Batı Avrupa'ya göre, Avusturya barışçı ve saldırgan bir güç değil. Onu çok fazla güçlendiremeyiz.

Bay W. (Alison) : Türkiye'nin bütünlüğüne gelince, sürekli bir uzlaşma gibi, bu imkânsız. Hatt-ı Hümayunlarla ona belli bir dozda ilaç vermiş olabiliriz, ancak o ilaç aşamasını geçmiş, hiç bir ilaç bu ölüyü kılmıdatamaz. Bir cesetten daha kötü durumda; o parçalara ayrılmakta olan bir ceset konumunda.

Senior : Bana oldukça vahim gelen bu plana karşı bir itiraz var. Prensliklerde Avusturyalılardan nefret ediliyor. Onların idaresi Türkiye veya Rusya'dan daha kötü. Gelirlerinin ötesinde bir masrafla, silah zoruyla, Venedik'i tutabildikleri gibi bunları da tutabilirler. Avusturya onları reddetse iyi olur.

Bay P.Q. (Alison) : Avusturyalılardan nefret ettikleri doğru. Ancak onları yönetmek Avusturya'ya gelirinden daha fazla bir maliyet doğurmayacaktır. Onlar herhangi bir yönetici önünde eğilebilecekleri bir liderden ve uyumdan yoksun, Moldovalılar, Rumenler, Sırlar ve Hırvatlardan oluşan karma perişan bir nüfus. Onlar koyun. Her kim sahibi ise onların tüylerini kırkacak ve biz onları tutacak kuvvette bir yönetime güvenebilmeliyiz; fakat tehlikeli olacak derece güçlü olmamalı.

Senior : Uzun yıllardır bu ülkede yaşıyorsunuz. Onların kapasitelerini ve yetersizliklerini biliyorsunuz ve dağılmakta olan bir ülke

durumunda olduğunu söylüyorsunuz. Bu dağılmanın durdurulabilmesi için herhangi bir çare önerebiliyor musunuz?

Bay W. (Alison) : Dağılmayı tamamen durdurabilecek bir çare önerebilirim. Prensliklerin, Sırbistan'ın, Mısır'ın, belki Teselya'nın Türkiye ile devamlı bir birlikteliği için herhangi bir tedbir önere-mem, ancak karışıklığın daha fazla yayılmadan önlenileceği konusunda bazı çareler olabileceğini düşünüyorum.

Senior : Kendinizi Sultanın yerine koyun, bu amaç için hangi önlemleri alırdınız?

Bay W. (Alison) : İlk önce yapacağım şey, bütün büyükelçile-rin gönderilmesi olacaktır. Yabancılar tarafından, ki bunlar dürüst ve iyi niyetli olsalar bile hata yapabilir veya namussuz, bencil ve kötü huylu olup bilinçli olarak kötülük yapabilir; sürekli olarak yönetimi-ne müdahale edilen hiçbir ülke gelişemez. Basit bir örnek olarak, di-ğerleri içinde en çok ihtiyaç duyulan, yolları ele alalım. Lord Strad-ford Trabzon'dan Fırat'a (*Euphrates*) doğru bir yol yapılması için Türkleri ikna etmekte oldukça zorlandı.

Senior : Bu, yabancı müdahalesinin kötü örneklerinden sadece biri değildi herhalde.

Bay W. (Alison) : Hayır. Lord Stratford gerçekten Türkiye'nin gelişmesini arzuluyor; ancak o, bütün kurallar için bir istisna. Haklı olarak Ruslar, bu yolun Türkiye'nin İran'la olan ticaretini Tiflis ve Gürcistan yoluyla mevcut rotasını değiştirebileceğini hissettiler; do-layısıyla bunu engellemeye azmettiler. Onlar Paşayı elde ede-rek işi idare etmesi için Trabzon'a gönderdiler ve eğer bu yol yapı-mını durdurabilirse onu koruyacaklarını bildirdiler. Paşa iki veya üç yıl oradaydı; iki veya üç milden daha fazla olmayan yolun yapımı-nı gözetti, bütün paraları cebine indirdi ve yol unutulduğunda geri döndü. Başka her şeyde olduğu gibi. Her sadrazamın yabancı des-tekçileri ve muhalifleri var. Destekçileri, Paşanın yönetiminin kendi önemsiz çıkar, kibir veya düşmanlıklarına uygun bir yönetime dö-nüşmesi için çabalyor; muhalifleri ise onun yönetiminin bir başa-rısızlığa dönüşmesi için gayret ediyor. Onlar, bazen başarılı bir şe-kilde, alınan tüm önlemlerin sonuçsuz kalması, hatta zararlı olma-sı için çabalyorlar. Tekrar ediyorum, sıklıkla rahat verilmeyen, mu-

sallat olunan, kafası bulandırılan; bazen taciz edilen, bazen aldatılan ve neredeyse her zaman yanlış yoldan götürülen hangi ülke ilereleyebilir.

Senior: Sonraki adımınız ne olabilir?

Bay W. (Alison) : Takip eden adım, kapitülasyonları kaldırmak olabilir. Türk hukukundan kapitülasyonlar çıkarılırsa, konsolosluk koruması altında dolandırıcılık, soygun ve cinayetten muaf olan İyonyalılar, Maltalılar, Cezayirli ve Hırvatlardan oluşan bir grup kendi yarı barbar ülkelerini reddederler. Bir Maltalı dört gün önce Büyükdere’de bir adamı öldürdü. Yaptığı işin sonuçlarından çok fazla endişe duymadı, cinayet sonrakı bir saat içinde İngiliz konsolosunun ofisinde işlerini yapıyordu. Başına gelebilecek en kötü şeyin, Maltalı bir jüri tarafından aklanmak üzere Malta’ya gönderileceğini biliyor. Eğer komşusunun sığırı yolunu şaşıarak bir İngilizin üzüm bağına girse, o hemen dosdoğru Lord Stratford’a koşuyor. “Burada oldukça iyi bir iş var. Bu kahrolası Türkler için kanlarımızı akıtıyoruz, onlar öküzlerini bizim asmalarımızın arasına sürüyor; bin sterlin tutarında bana zarar verdiler” diyor. Lord Stratford Hariciye Nazırına şikâyetinde bulunuyor. Nazır, sığırları suçlu olanı bulamıyor veya bunun çitlerini iyi durumda tutmayanın İngiliz’in hatası olduğunu söylüyor veya bin sterlin yerine zararı 5 şilin olarak takdir ediyor. Bunu “mavi kitab”a kaydedilen bir yazışma takip ediyor ve nihai sonuç olarak, yarım düzine asma için köy 100 sterlin ödemeye zorlanıyor. Elbette, Türkler bu imtiyazlı davetsiz misafiri uzak tutmaya çalışıyorlar. Bir yabancıya arazi satan herhangi bir kişi komşuları tarafından, görüşlerine yabancı, kanunlarının üzerinde dava eden zorba birisini aralarına getirdiği için komşuları tarafından dışlanıyor. Eğer kapitülasyonlar kaldırılırsa, eğer her bir Avrupalı devlet tarafından yararlanılan hakları geri alırlarsa, eğer topraklarında yerleşmiş herkes onun kanunlarına tabi olursa, hem hükümet hem de insanlar yabancıları çekmeye gayret edebilirler.

Senior : Yabancılar gelirse, Türk mahkemelerinin çürümüşlüğüne ve adaletsizliğine kendilerini bırakabilirler mi?

Bay W. (Alison) : Gelirler. Türkiye’nin toprakları ve iklimi oldukça güzel ve arazi uygun fiyatlarla elde edilebilir; Türkler tarafın-

dan şu anda göçe karşı çıkarılan engeller ortadan kaldırılır kaldırılmaz, göçmenler büyük kalabalıklar halinde buraya akacaktır. Onlar sermayeleri için isteniyor, onlar çalışkanlıkları için isteniyor, onlar becerileri için isteniyor, hatta onlar bedensel hizmetleri için isteniyor. Türkiye'nin her yerinde nüfus az, adeta terk edilmiş verimli ve sağlam zinde bölgeler var.

Senior : Fakat bir Müslümanın kine karşı yemini kabul edilmeden bir ülkeye hangi Hristiyan yerleşecek? Orada mala ve cana karşı ne tür bir güvence var olabilecek?

Bay P.Q. (Alison) Hatt-ı Hümayun Hristiyan ve Müslümanın yemini arasındaki herhangi bir farklılığı yasaklıyor. Hatt-ı Hümayun'daki bu şarta riayet edilmesi konusunda ısrarlı olabiliriz, olmak zorundayız.

Senior : Bir sonraki adımınız ne olacak?

Bay W. (Alison) : Bunların yeterli olacağına inanıyorum. Yabancı göçle hayat bulan ve yabancı müdahalesinden kurtulan bir Türkiye'nin kendi kendini geliştireceğine inanıyorum.

Bay P.Q. (Alison) : Önlemlerinizin uygulanamaz olduğunun farkında olmalısınız. Hristiyan güçler ne büyükelçilerinin gönderilmesine ne de kapitülasyonların kaldırılmasına izin vermezler. Daha uygulanabilir bir şeyler önerebilir misiniz?

Bay W. (Alison) : Ne daha fazla bir şey öneriyorum, ne de Türkiye diplomatlar ve kapitülasyonlar altında oldukça önerdiklerimin gerçekten uygulanacağına inanıyorum.

Senior : Sonuç ne olabilir?

Bay W. (Alison) : Yani, bundan daha fazlasının gerçekleşeceğini önceden bilemem. Ne zaman ve nasıl olacağını önceden söyleyememe rağmen eğer Türkiye şu an gittiği gibi giderse, parçalara ayrılacak. Demiryolları yıkımı hızlandıracak. Başta İngilizler olmak üzere, onlar, tutmaları için toprağı yabancılara verecekler. Muhtemelen onlar rahatsız edilecek ve aldatılacaklar, kesin olarak onlar rahatsız edecek ve aldatacaklar. Gittikçe artan bir şekilde mavi kitaplar⁴⁷ olacak ve uygun bir zaman geldiğinde ülkeyi almaya zorlanacağız.

47 Diplomatik şikayet anlamında.

Senior : Onu ne biz ne de Fransa alacak. Uzaktan bağımlı bir ülke olarak, bu olsa bile, onu tutmaya değmeyebilir. O ancak Rusya veya Avusturya gibi komşu bir ülke tarafından zapt edilebilir. Beserabya'yı oldukça iyi bir şekilde asimile eden Rusya, Moldovya, Eflak, Bulgaristan, belki de Rumeli'yi içine alabilir ve sindirebilir. Eğer çok aptal ve merhametsiz bir sahibe değilse; Avusturya da aynı şekilde Sırbistan, Bosna ve Arnavutluk' u. Elbette Fransa da Tripoli Libya, Tunus ve Cezayir'i toplayacak.

Bay W. (Alison) : Biz Mısır'ı alsak iyi olur.

Senior : Ben sizin gibi düşünmüyorum. Biz bölmeye taraf partilerden olamayız ve ancak bir bölme olacaksa Mısır'ı alabiliriz. Daha iyisini yapacağımızı ümit ediyorum. Mısır'ı bağımsız bir krallık veya ortak koruma altında büyük güçlerin bir sömürgeci yapabiliriz.

■ 14 Ekim, Çarşamba

Elçilikte yemek yedik ve Bay ve Bayan Hornby ile Fenerli Prens Kurradgee ile tanıştık.

Bayan Hornby Türk hanımefendilerinden bahsetti.

Bayan Hornby Rumelihisarı'nın yakınında ikamet ederken iki paşanın eşi beni ziyarete geldi. İki tane köle kız ve dadı gibi hareket eden yaşlı bir zenci kadın ile birlikte hazır bulundular. Çubuklarını tüttürdükten sonra, bütün elbiselerimi çevirdiler ve odanın her bir noktasını kontrol ettiler; içlerinden biri “şimdi adamlarınızı görmek istiyoruz, üç kişi olduğunuzu duydum” dedi. Bu doğruydü; orada kocam, Bay Mansfield ve kuzenim vardı. “Onlardan sadece biri evde ve biri de bahçede” diye cevapladım. Yakışıklı olan benim kuzenimdi. Kadınlardan biri “Onu gönderin” dedi. Yaşlı dadı sanki ona yiyecekmiş gibi baktı. İtiraz ettim. “Kocalarınızın bu duruma izin vermediğini biliyorsunuz ve yaşlı kadının bu durumu onlara rapor edeceğinden eminim.” dedim. O ısrar etti ve ben karşı çıktım. Sinirlendi, bana arkasını döndü, piyanoya oturdu ve şiddetli bir şekilde ona vurdu; kısaca, hırs içinde şımarık çocuklar gibi davranmaya başladı. Sonunda “onları görünceye kadar bir yere gitmeyeceğini, hatta bütün gece burada kalacağını” söyledi. Örtülerini giymele-

ri, yandaki odaya gitmelerini, kapının açık bırakılacağını ve oradan gizlice bakabileceklerini teklif ettim. Bu öneri kabul edildi.

Sonra eşime gittim, bu durumdan sıkılıyormuş gibi yaparak geldi ve mendiliyle yüzünü kapattı. Onlar mendilini çekmesini arzu ediyorlardı. Eğer onları durdurmasaydım, yaptığımız anlaşmayı bozarak odaya onun yanına gideceklerdi. Ona gözlerini dikerek yarım saat baktılar ve onu uzaklaştırmasaydım bu durumun birkaç saat süreceğini düşünüyordum.

Ailesi birden bire yoksullaşan genç Ermeni arkadaşım mükemmel bir müzisyendi. Dersler veriyordu. Bazı paşaların hanımları onu tutuyorlardı. Hanımlar kapalı bir şekilde, hadımlarla birlikte derslere katılıyordu. Dersler uzadığı zaman, hadımlar yoruluyor, yan odaya gidip divan üzerinde uyuyorlardı. Bunun üzerine hanımlar örtülerini çıkarıyorlar ve evli ve çocuklu, bir dedikoduya malzeme veya gerçekten tehlikeli olacak aşk işleri konusunda fazla arzusu olmayan bu adama takılarak kendi kendilerine eğleniyorlardı. İçlerinden biri ona bir gül vermişti. O ona “domuz, sen bunun ne anlama geldiğini biliyor musun? Bunun anlamı seni seviyorum, domuz” diye konuşmuştu. “Domuz, sen bize bakmıyorsun. Bizi güzel bulmuyor musun?” diye başka bir şey daha söylemiş. Bazıları oradayken müzisyen onlara mümkün olabildiğinde az, korkarak ve titreyerek bakarak oldukça güzel olduklarını söylemiş. Haremde bir reaya hiçbir şey yapamaz; eğer hadımlar uyanırsa, o bir daha asla duyamayabilir.

Prens, sevimli genç bir adam.

Prens Kurradgee : Şu anda eski Fenerli asaletine sahip sadece üç aile kaldı; onlar etkilerini kaybetti ve sermayeleri kalmadı.

■ 16 Ekim, Cuma

Bugün beni İstanbul’a götürecek bir kayıkla anlaştım. Fakat, Fransız elçiliğinin “su partisi”, benim, ayartılmaya müsait bulduğum kayıkçıları ayartacaklarını düşündüğümünden Tarabya’da kaldım ve Bay N.O. (Albay Eber) ile uzun bir yürüyüş yaptım.

Kendisi yakın zamanda Prenslikleri ziyaret etmişti ve bana onlar üzerine bir ders verdi.

Senior : Medeniyet seviyeleri nedir?

Bay N.O. (Albay Eber) : Eğer medeniyetten kastınız zarif Avrupa mobilyaları ile döşenmiş Avrupa evleri, güzel Fransız mutfağı ve şarapları, yıllık 1.000 sterlinlik düzeyde giyinen hanımefendiler ve Parislilerin dış görünüşleri ise, bunu her iki bölgede üst düzey sınıflar arasında bulabilirsiniz. Ayrıca köylüleri, kıtanın büyük bölümündeki alt düzeydekilerden daha iyi durumda bulabilirsiniz. Benim arkadaşlarımdan birinin arazisi üzerinde bulunan üç yüz köylü ailesinin serveti birkaç ay önce belirlendi. Aile başına ortalama 60 sterline sahip oldukları tespit edildi. Eğer medeniyetten kastınız, bilgi, akıllılık, sağlam prensipler, kısaca, medeni insanların yüksek vasıfları ise, bunları onlarda çok az bulacaksınız. Köylüler ve küçük mülk sahipleri para sahibi olma ve onu büyük bir zevkle harcama dışında hiçbir şeyi umursamıyor ve bilmiyorlar. Kasabalılar daha fazla politik hissiyata sahip ve bu hissiyat da genelde muğlak, sosyalist ve demokratik. Bir çoğu devlet görevlisi olan büyük mülk sahiplerinin yaşlanmış kısmı yozlaşmış durumda, fakat daha akıllı ve deneyimli. Onlar Avusturya ve Rusya yönetiminin kötülüklerini biliyorlar ve Türkiye'nin tamamen sözde ve ılımlı egemenliği altında gerçek bir bağımsızlığı arzuluyorlar.

Büyük mülk sahiplerinin genç kısmı, ülkeleri hakkında onun istekleri ve gücü hakkında hiç bir şey bilmeyen, teorisyenler ve bağımsızlık için, Sırbistan'la federasyon için, belki de Bulgaristan'la, seçilmiş bir başkan için, tek bir meclis, kiliseye ait mallarına el konulması ve her türlü sert plan için istekliler. Politik düşüncelere sahip olduğu söylenebilecek yegâne kişiler büyük mülk sahipleri ve kasabalılar; bunlar birçok konu hakkında bölünmüş olmalarına karşın bir şey üzerinde müttetikler. Onların hepsi bölgelerin birleşmesini arzu ediyor. Savaş sırasında, Türkiye Prensliklerde popülerdi. Bütün gruplar, bu bağımsızlığı farklı bir şekilde kullanmaya niyetli olsalar da, gerçek bağımsızlığı arzu ediyorlardı. Hepsi, Türklerin yönetimi altındaki bir durumda bu bağımsızlığın daha kolay elde edilebileceğine inanıyorlardı.

Ne zaman Rusların geri çekilmesi belirli ölçüde bunları serbest hale getirdi, Türklerle işbirliğine yönelik bir güç yetiştirmeleri öne-

rildi. Ayrıca arzu etmeleri durumunda valilerinin yabancı olabileceği konusunda anlaşmaya varıldı. Voyvodalarının yönetimi altında eziyet görüyorlardı; yöneticinin yerel hiziplerden olmaması konusunda istekliydiler; bazıları eğer valilerinin herhangi bir Avrupalı devletle bağlantılı olması halinde, onun önemli ilişkilerinin Türkiye'nin hak iddialarına karşı belki de kendilerini destekleyebileceklerini düşünüyordu ve Türkiye'nin egemenliğinin mümkün olabildiği ölçüde görünürde olmasını hepsi arzuluyordu.

Türkiye'nin iyi bir oyunu vardı ancak o bunu bozdu. Eğer Türkiye her zaman birliğe karşı çıksaydı, bunu ona dayatmak oldukça güç olurdu. Bunun, onun en iyi politikası olduğunu söylemiyorum, ancak bu anlaşılabilir ve istenilen sonucu veren bir şey olabildi. Ancak o Viyana, daha sonra ise Paris'te Prensliklerin birleşme yönündeki arzularının göz önünde tutulacağını ilan ederek, bir protokole, razı oldu. Eğer bölgeler ayrı kalmak isterlerse, bu olmalı, fakat birleşmeyi arzu ettikleri öğrenilir öğrenilmez, onun savunduğu noktalar çürüyecek.

Birleşmeye razı olarak, popülaritesini korumak ve egemenliği için en avantajlı koşulları sağlamaya yönelik daha sonra yapması gereken şey, özellikle Avrupalı güçlerce desteklenmeyen, yerel bir prensi gerçekten aday göstermekti. Bunu yapmak yerine, o hiç birleşme olmayacağına ve protokolün etkisini oldukça geç fark ederek, en azından Moldovya'da birleşme karşıtı bir divan seçimiyle zorlama yapmaya karar verdi. Yürürlüğe giren bu emirler kaymakam veya vali vekiline gönderildi ve Doğu'daki yarı barbarlar arasında olması beklenildiği şekilde cebren ve hile ile uygulamaya konuldu. Diğer taraftan, birlikçi bir meclis kurmak için emirler alan Laşi'deki Fransız konsolos, ülkenin en vahşi adamlarını kendi adına rüşvet yedirme ve kabadayılık yapmaları için satın aldı.

Senior : Bu olayda Fransa'nın çıkarı nedir?

Bay N.O. (Albay Eber) : Öncelikle, yalnızca popüler ve liberal görünme arzusu. İmparator Prenslikler halkının birleşme taraftarı olduğunu gördü ve onları memnun etmeyi arzu etti. Kendi evindeki rağbet edilmeme derecesi ne olursa olsun, liberal parti tarafından en azından dışarıda bağışlanacağını ümit ediyor. Mücadelenin cid-

di bir hal almasının ve Avrupa'nın dikkatini celp etmesinin ardından, burada zafer arzusu olabilir, belki Rusya'yı hoşnut etmek olabilir, İstanbul'da ise Lord Stratford'a karşı bir noktada Thouvenel hesabına yarar bir istek ve belki de Reşid üzerinde İngiliz etkisini yok etme amacı olabilir.

Avusturya'nın davranışlarına rehberlik eden saikler ise aşîkar. O prensliklerin birleşmesinin öncü bir harekete ve Hırvatistan ile diğer Slav tebaasını cezp ederek bir federasyonun nüvesine dönüşmesinden korkuyor. Avusturya tarafından birleşmeye yapılan bu karşı çıkış elbette Sardinya tarafından da destekleniyor. Benim düşünceme göre İngiltere tarafsız kalmalıydı. Bunun yerine o Türkiye ve Avusturya'nın tarafında yer aldı.

Rusya'nın temsilcileri bu durumun Fransa ve İngiltere arasında anlaşmazlık yaratmak ve kendi lehlerine Prensliklerde popülarite kazanmak için fırsat sağladığını gördüler. Bundan dolayı onlar birleşme taraftarı oldular.

Akıllı bir Rus diplomat bana "Prensliklerde kazandığımız şeylerle Beserabya ve Kırım'da uğradığımız bütün kayıpları telafi ettik. Düşmanlarımız sayesinde onları dostlarımız yaptık." dedi. Gerçekten Rusya, tek başına, kârlı çıktı. İngiltere popüler olmayan partiyi destekledi ve kaybetti; Fransa liberal taraftaydı ve başarılı oldu, ancak bu en yakın dostu İngiltere'nin yanlış anlaması ve Türkiye'nin nefretini kazanma pahasına gerçekleşti. Thouvenel'in Reşid Paşa'nın gönderilmesini zorlaması yönündeki davranışı, hafif kaygı hariç, şu anda Fransa adına bir etki uyandırmak için oldukça vahim. Her Türk öfkeli, her Türk Reşid Paşa'nın imparatorluk içindeki en vatansever adamlardan biri ve yetenekli olduğunu biliyor; Türkiye'nin çıkarlarını savunduğu ve yabancıları ilgilendirmeyen bir olayda bir yabancıнын dikte etmesi nedeniyle görevini kaybetmesi bir hakarettir, küçük düşürmedir, affedilemeyecek bir haksızlıktır.

Senior : Peki şu anda ne yapılmalı?

Bay N.O. (Albay Eber) : Oyun öyle bir bozuldu ki, bir şey söylemek oldukça güç. Protokol şartları ile tutarlı bir şekilde, birleşmenin reddedileceğini düşünmüyorum. Fakat Türkiye, İngiltere ve Avusturya valinin yerli olmasını isteyebilir. Rusya ve Sardinya el-

bette valinin bir yabancı olmasını destekleyecek, yerli birinin desteklenmesi konusuna Fransa ikna edilebilir ve bu protokol tarafından dokunulmayan bir konu olur; Türkiye, sadece danışılan biri olmayıp aynı zamanda baskın bir oy hakkıyla oldukça adil bir hakka sahip olur. Bu konunun şöyle böyle ayarlanacağı hususunda büyük ümitlerim var.

Doktor Dickson bizimle çay içti.

Telli Tabya yakınlarındaki cinayetle ilgili daha fazla bir şey duyup duymadığını sordum.

Doktor Dickson : Evet. İki çocuk, çığlıklar duydukları, cesedin bulunduğu alanda bir adamın kadınla boğuştuğunu uzaktan gördükleri ve bu adamın bir asker gibi giyinmiş olduğu konusunda yeminli ifade vermişler. Ancak katilin serbest bırakıldığı belli. Dün, Telli Tabya ve Büyükdere'nin içinde bulunduğu bölgeden yetkili paşa Büyükdere'ye geldi ve subaşı veya o bölgenin zaptiye karakolunun başını çağırdı ve kadının katilinin tutuklanabilmesi için Telli Tabya'nın yakınındaki köylere kadar kendisine eşlik edilmesini istedi. Subaşı “kadının katili zaten içeride, ben bizzat oraya koydum” dedi. Paşa “Asker demek istiyorsunuz. Fakat o katil değil. Kadının bir reaya tarafından öldürüldüğünü biliyoruz.” dedi. Subaşı “kadın bir asker tarafından öldürüldü. Sizin emriniz altında değilim ve bazı suçsuz insanları tutuklamak amacıyla sizinle gelemeyeceğim” dedi. Dolayısıyla paşa sadece kendi askerleri ile gitti. Neticenin ne olduğunu duymadım ancak birkaç fakir Rum'un yakalandığı ve asıldığı veya cezaevine gönderildiği ve askerin serbest bırakıldığı konusunda şüphem yok.

■ 15 Ekim, Perşembe

Bay C.D. (Lord Stratford)'ye uğradım. Sultan hakkında konuştum.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Sultan bir Türk için oldukça dostane, nazik ve duyarlı bir insan. Fazla miktarda içtiğine dair hikâyeler doğru olabilir veya olmayabilir. Bunları teyit eden hiçbir şey bilmiyorum.

En önemli adamları Reşid. Bir ülke insanına göre üst düzeyde olmasına rağmen o kalben ve zihnen bir Avrupalının enerjisini ve sürekliliğini istiyor. Bildiğim en duyarlı Türk Edhem Paşa.

Onu iki yıl önce Kahire’de, ilk kez dış işleri nazırı iken, sonradan da, halen bulunduğu Kahire’nin yöneticisi olarak tanıdım. Kendisi bir yeniçeri; koluna dövme olarak yapılmış ve hangi bölüğe ait olduğunu gösteren bir balık var.

Kendisi seyahat etmiş. Avrupalı fikirler hakkında fazla bilgi olmaksızın kendisinin güzel bir algılaması var ve dünya ile ilgili birçok konuya değiniyor.

Şimdi dahi, cesaret ve güçlü bir istekle bu algıya sahip bir insan Türkiye’yi kurtarabilir. Sultan, Çar dahil dünyanın en uyumlu insanı, her ikisinin politik prestijleri olduğu gibi dini prestijlere de sahipler. Fakat Sultanın üstünlüğü Çara göre daha dini olarak algılanması. Emrettiği her şeye, müezzinlerin minarelerden Hristiyanlığa savaş ilan ettiği gibi, uyuluyor. Ben, onun da reform gerekliliğini hissettiğini düşünüyorum. Bu ailesinin bir geleneği haline geldi. Atalarının her ikisi de reformcuydu.

Senior : Ancak her ikisi de reformun kurbanı oldu.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Mahmud değil.

Senior : Muhafazakar Türk gurubu tarafından zehirlenmedi mi?

Bay C.D. (Lord Stratford) : Öyle olduğunu düşünmüyorum. Onun her türlü şeyin aşırısından öldüğüne inanıyorum. Her yabancı olduğu gibi ülkenin barbarlığından dem vuruyorsunuz. Hatta benim zamanımda bile medeniyette önemli ilerlemeler kaydetti. On yıl önce, kim, bir Sultanın herkese inandığı dine göre ibadet etme özgürlüğünü garanti edebileceğini, sadece tolerans değil hatta din değişikliği durumuna yetki veren bir garanti olduğunu söyleyebileceğini düşünürdü. Şimdi bu Hatt-ı Hümayun’un 3. maddesinin bir sonucu. Kısa bir süre önce bu maddenin gücünü test eden bir vaka yaşandı. Bir Türk erkekle kadın Hristiyanlığa döndü. Ulemaya danışıldı ve Hatt-ı Hümayun’un 3. maddesine göre erkek ile kadının bu şekilde Hristiyan olmaları kabul edildi. Sakinleri Müslüman bir çok köy hatta bölgedeki insanların korkudan uzak bir şekilde şimdi

Hristiyanlığa döndüklerini düşünüyorum. Hatt-ı Hümayun yayınlanana kadar bu idamlık bir suçtu.

Bir Hristiyan mezhebinden diğerine dönüş nadir. Şu anda Toskana'da ve Avrupa'nın bazı yerlerinde var diye biliyorum. Türkler bazı Roma Katoliklerinden daha toleranslı durumdalar.

Senior : Devletin üst kademesindekilerden ne işitiyorsunuz?

Bay C.D. (Lord Stratford) : Çok az şey. O, Kuran'ı kalp yoluyla bildiğine yani öğretildiğine inanıyor. Sultanın ailesinin eski politikasını gevşettiği söyleniyor ve dış dünya ile çok az iletişimine imkân tanınıyor. Bunu kırabilse, onun, İngiltere ve Fransa gibi, ülke dışına gönderilebileceğini düşünüyorum. Burada onun varlığı kendi izni olmaksızın bile, isterse, her türlü dedikodu ağının merkezi olur ki, bu oldukça tehlikeli olabilir. Daha önce söylediğim gibi Sultan oldukça uyumlu olmasına rağmen güven içinde değil. Kendisi ne sarayındaki veya İstanbul'daki bir ihtilalden; ne de Yunan veya Slav isyanından güvende değil.

Yaklaşık üç yıl önce İstanbul camilerine bağlı medrese ve okullarda, birkaç bin civarındaki öğrenci arasında bir isyan vardı. Onların önce Mehmed Ali daha sonra Serasker tarafından ayartıldığına inanıyorlardı. Yaklaşık iki gün sürdü. Nazırlar alarma geçti ancak gerçekte hiçbir şey yapmadılar. Sultan kendi kendine hareket etmek durumunda kaldı. Kendisi Seraskere gitti ve nazırlarına onu karşılamalarını söyledi. İsyancıları durdurmalarını ikinci kez emretti. Yaklaşık 800 tanesi gözaltına alındı ve Kandiye'ye gönderildi ve isyan bastırıldı. Ancak biraz daha uzun bir kararsızlık durumunda oldukça ciddi bir hale dönüşebilecekti.

Nicholas, beceriksizlik ve bunu amaçlamakla suçlandı. Ancak, o nadiren özgür bir kişi idi. O kendi pozisyonunun dikkate alınmasını istedi. Türkiye, Avusturya ve Fransa tarafından baskıya alındı. Az sayıdaki yoksul Latin, Fransa sayesinde Rumlar üzerinde bir avantaj elde etti. Ruslar mırıldanmaya başladılar. Sessiz kalırlarsa prestijlerini kaybedeceklerdi. Türkler de reformlara başladılar. Kendi kendilerine güçlenmeden onları bir birine vurdurmak gerekli idi. Rusya savaşı beklemiyordu. Kendi gücünü abartıyor Türkiye'ninkini ise daha düşük gösteriyor ve onun direncine asla inanmıyordu.

Senior : Genel olarak Avrupa’da Türklerin Viyana notasını reddetmesinin Lord Stratford’un işi olduğu düşünülüyor. Kendisinin notanın Türkiye aleyhine kabul edilemez bir şey olduğuna işaret ettiği zannediliyor.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Bu bir hata. Lord Stratford’un açıklamaları Viyana notasının lehinde. O bunları Reşid’e gösterdi ancak hiçbir fikir vermedi. Üç veya dört günlük bir aradan sonra Reşid nota hakkındaki kabul edilemez görüşünü ifade etti ve onu imzalamayabileceğini söyledi. Lord Stratford’un onun itirazlarını gidermek için girişimde bulunacağını ve dürüst bir adam olarak bunu yapabileceğine inanmıyorum, gerçekten sağlam delillere dayalıları ve Rusya Türklerin yaptığı gibi notayı kabul edip onu öyle gösterdiler. Ancak Lord Stratford onlara öneride bulunmadı.

Prenslüklerden konuştuk.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Beklendiği gibi, meselelerin Paris Kongresi’nde, sessiz bir şekilde geçmeyebileceğinden endişe ediyorum. Avusturya ve Türkiye birleşmeye şiddetli ve saplantılı bir şekilde karşılar; Fransa burada açıklayamayacağım nedenlerden dolayı şiddetli bir şekilde birleşme taraftarı. Thouvenel’in eğer seçimler geçersiz sayılmazsa bayrağını vurmakla tehdit ettiği bana anlatıldığında, bu duruma inanasım gelmedi. Tehdit, herhangi bir çıkarın veya Fransa’nın soruna dâhil olduğu herhangi bir çıkarın gölgesinin ötesinde görünüyordu.

■ 17 Ekim, Cumartesi

Baron Marochetti Üsküdar anıtının yerini incelemek için İstanbul’daydı. Anıttan ve onun temelinden gayet memnundu. Kendisi geçen gece Tarabya’da kaldı. Bugün kendisi bana, yanında iki gün geçireceğim Osmanlı Bankası’nın iki yöneticisinden biri olan Bay Lafontaine’nin ofisine, İstanbul’a kadar eşlik etti. Oraya vardığımızda bankadan oldukça iyi görümlü, kılıcı olan bir Türk kavas aldık. Muhteşem Süleyman’ın Camisi Süleymaniye’ye doğru yürüdük. Yolumuz üzerinde giderken Çemberlitaş’ı geçtik. Çemberlitaş Türklerin etrafında ateş yakarak erittikleri pirinçle kaplanmış sert taştan yapılma bir sütun. Sultan Mahmud ve ailesinin mezarları be-

yaz mermerli bir kubbenin altında yer alıyor. Doğuda bütün kamu-sal anıtlarda olduğu gibi bir sebille birleştirilmiş. Bu sebillen her zaman kapalı. Sebillen, tabandan başlayarak hafifçe bükölerek yukarıya doğru yükselen mermer duvarlar tarafından desteklenen bir kubbeli tavan ile kapatılıyor. Işık, piriñ çubuklu pencerelerden geliyor. Pencerelerin önündeki piriñ kupalar her zaman suyla dolu.

Ortasında çeşme yer alan kubbeli birbirine bitişik yapılarla çevrili Süleymaniye'nin ön bahçesi veya harem, şu anda Türklerin savaş sonunda oraya attığı süvari aletleri, eski eyer takımları ve at şiltelerinin bir çöplüğü halinde. Bunlar hala atılmamış. Bundan dolayı halka kapalı. Sadece cami içinde bulunan pencereden mükemmel mermer kolonlarına bakabildik.

243 ayağı 229 ayak ölçülerinde olan Ayasofya'dan 220 ayağı 234 ayak ölçülerini ile biraz daha küçük olan cami neredeyse bir kare şeklinde. Cami, Salisbury katedralinin alanından biraz daha az bir alanı yani 52.118 ayak karelik⁴⁸ bir alanı kaplıyordu. Merkez kubbesinin çapının büyüklüğü Ayasofya ile aynı olduğu söylenebilir. Fakat 20 ayak daha yüksek. Benim bakışına göre farklılık hissedilmiyordu. Ayasofya'nın koridorlarına ışık verilmesine yardımcı olan daha küçük yarı kubbeler burada aranıyor.

Koridorların olduğu yerler her birinin üzerinde beş, on tane küçük kubbe ile aydınlanıyor ki bu belki de daha iyi bir düzenleme. Her biri zeminde oturan insanları çevreleyen daireden oluşan üç adet toplanma yeri var. Kürsüde oturan molla daha fazla animasyona sahip bir şekilde caminin tüm genişliğini içine alacak bir vaziyette ibadet yapabiliyor. Bu nedenle etrafında yürüyemedik. Oldukça güzel olduğu söylenen bahçeye doğru olan pencerelerin vitraylarını inceleyemedik. Hatta büyük kubbenin geri kenarlarındaki kemerleri destekleyen köşelerde dört ayak ile birlikte 60 ayak yüksekliğindeki büyük sütunlara yaklaşamadık bile. Hasar görmeden önce dünyanın en güzel iç dizaynına sahip olan Ayasofya'nın dekorasyonları aranıyor. Süslemeler esas olarak mavi ve beyaz, fakat şekil ve bölümlenme olarak Süleymaniye ile Ayasofya'nın birbirine oldukça yakın olduğunu düşünüyorum.

Şehir, Haliç ve Boğaz'a hükmeden İstanbul'un en yüksek platolarının biri boyunca yer alan terasta bir müddet yürüdükten sonra, bahçenin zemininden veya caminin mezarlığından oktagon al bir zeminden yükselen oldukça güzel bölümlendirilmiş bir kubbe bizi kendisine doğru çekti. Bu kubbenin Muhteşem Süleyman, caminin kurucusu, eşi Hürrem ve çocukken öldürüldüğü söylenen beş altı çocuğun mezarlarını kapattığını keşfettik.

İç mekân, esas olarak kırmızı ve yeşil değişik renkli mermer kolonlar tarafından desteklenen sekiz ayak kemerinden yükselen bir kubbeden oluşuyor. Duvarlar porselenle kaplanmış, zaman zaman koyu Arap harfleri ile tēzhip edilmiş bazen arabesk, bazen çiçekler veya çiçeklerden oluşan şekillerle süslenmiş. Kubbe, genişliğine göre daha yüksek bölümünde kırmızının baskın olduğu karışık şekillerle süslenmiş bölümlendirmenin güzelliği, zenginliği ve renklerin harmonizasyonu elbette tariftan uzak. Fakat bunlar Marochetti'yi binadan güçlölkle uzaklaştıracak öyle güzel şeyler ki. Orada belki bir buçuk saat kaldık. Eğer muhafızların sabırsızlığı olmasaydı daha uzun süre kalabilirdik. İstanbul'daki bütün padişah ailelerinin mezarlarında olduğu gibi gerçek mezar, sandukayı örten zengin örtüler ve bir türbanla son da bulunuyor. Burası sedir ağacından yapılmış bir çitle korunuyor. İncilerle süslü. Sultanın sandukası 12 ayak uzunluğunda ve 4 ayak yüksekliğinde. Eşininki bunun 1/3'ü, çocuklarının her birisinin ise eşininkinin yaklaşık yarısı ölçüsünde.

Süleymaniye'den ayrıldıktan sonra Bay R.S. (Lafontaine) bize katıldı ve bizi ticaret nazırı İsmail Paşa'yı ziyarete götürdü. Yolda giderken İsmail Paşa'nın hikâyesini bize anlatı.

Bay R.S. (Lafontaine) : Ailesi Sakız Adası Rumlarından. Bağımsızlık savaşı sırasında adaları yakılıp yıkıldığında, bir Türk aile tarafından evlat edinildi. Bir Müslüman gibi eğitildi ve tıp öğrenimi için Fransa'ya gönderildi. Dönüşünde Sultanın haremının doktoru oldu. Sultan ondan hoşlandı. Çok etkili olduğu düşünülüyordu ve sonradan sadrazam olan Ali Paşa tarafından İzmir'e vali atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Burada yönetim becerisi ve kararlılığı gösterdi. Kendisi bölgedeki kasabaları güvensiz hale getiren hırsız-

lık çetesiyle savaştı. Öldürdü, kelle kesti; ta ki sayıları dörde düşünceye kadar. Bunlardan biri, büyük bir hareketliliğe ve cesarete sahip olan Katırcıyani (Yani Katergee), reisleriydi. Kendisine af sözü verilerek teslim olması konusunda ikna edildi. İsmail Paşa, bunların en fazla üç kişi kaldığını belirledi. Zaman zaman dağlardaki küçük bir köyden yardım ve sığınma sağladıklarını öğrendi. Köyün reislerine gitti. Onları hırsızlara ev sahipliği yapmakla suçladı ve köylerini yok etmekle tehdit etti. Elbette onlar da suçsuz olduklarını öne sürdüler. İsmail onları ayırarak içeride bir odaya aldı ve bir çıkın altın gösterdi. “Burada 10.000 kuruş var” dedi. “Eğer bir hafta içinde bu üç adamın kellesini getirirseniz bu paraya sahip olabilirsiniz. Eğer yapmazsanız onlara da katılabilirsiniz. Onlara davrandığım gibi size de davranacağım” dedi. Hiçbir özrü dinlemedi ve arkasını dönerek çıktı. Bir hafta dolmadan önce ona bir çuvalın içinde üç kafa getirdiler. Katırcıyani onların doğru kişiler olduğunu teşhis etti ve köylüler 10.000 kuruşu aldılar. Hırsızlar köye sığınmak için ilk göründüklerinde nazıkçe kabul edildiler. Haşhaş ve afyon ile uyuşturuldular ve uykuda iken öldürüldüler.

Senior : Katırcıyani’ye ne oldu?

Bay R.S. (Lafontaine) : Kendisi şu anda İstanbul’da cezaevinde. İsmail Paşa olağandışı bir şekilde prensipli davranmadı. Onu serbest bırakmadı. Ancak kellesini de kestirmedi. Buna rağmen Katırcıyani memnun değildi. Birkaç gün önce hapiste onu ziyaret eden cerrah vasıtasıyla İsmail’e bu mesajı gönderdi. “Ona söyle bir gün buradan dışarı çıktığımda özgürlüğümün ilk iki saatini onu öldürmeye ayıracam.””

Senior : İsmail’in İzmir’de servetini yaptığını düşünüyorum.

Bay R.S. (Lafontaine) : Az bir miktar yaptı. Şu anda mülkü var ve müsrif bir şekilde yaşıyor. Bir yerlerde servet yapmak zorunda. Ancak İzmir’de popülerdi; burada da popüler. Dolayısıyla, bu ülkede skandal olarak düşünülecek herhangi bir şeyle insan kendini zenginleştiremez. Paraya mutlak suretle kayıtsız kalmadıkça bir paşa nadiren fakir kalır. Reşid Paşa’nın Boğaz’daki sarayı ve bahçesi 200.000 sterlin değerinde olmalı. Bina yeri ile birlikte belki de 300.000 sterlin değerinde. Erkek varisi olmayan son sahibinin ölü-

mü üzerine burayı Sultanın mülkü haline dönüştürdüler ve açık artırma ile sattılar. Reşid sadrazamdı. Onları 25.000 sterline satın aldı. Elbette hiç kimse sadrazama karşı bir teklif ileri süremez.

Senior : Eğer herhangi biri teklifi ile Reşid Paşa'yı ihale dışında bıraksa ve onları satın alsaydı sonuç ne olurdu?

Bay R.S. (Lafontaine) : Pratikte mümkün olmayacak bir vaka da ne olacağını değerlendirmenin bir faydası yok. Sadrazama karşı veya bir paşaya karşı teklifte bulunma kimsenin kafasına asla girmeyecek derecede uçuk bir fikir. Reşid 25.000 sterlinlik bir teklifi yaparken oldukça liberaldi. Kendisi onları 1.000 sterline de alabilirdi.

Dilekçe sahipleri ve bekleyenlerle dolu bahçeler ve uzun geçitlerden geçtik. Sonunda ekselansları tarafından kaplanan odanın perdesine vardık. Perdeyi kaldırdık ve kendisini çubuğunu içerek başvuru sahiplerini dinlerken ve mührünü kâğıtlara sürerek imzalarken bulduk. Bizi yanına aldı. Çubuk ve kahve ikram etti. İşlerinin arasında bizimle konuştu.

İsmail Paşa : Türkiye için en gerekli olan şey konusunda ne düşünüyorsunuz?

Senior : Yollar ve kaldırımlar.

İsmail Paşa : Kaldırımlarımız halledilecek. Pera'nın kaldırımlarının yapılması için bir yıldan daha fazla süredir bir sözleşme var ve gelecek yıl buna başlıyoruz.

Senior : Edirne'ye yol yapımına ne zaman başlıyorsunuz?

İsmail Paşa : Kaldırım taşlı bir yol asla. Trafik bir demiryolunu gerektiriyor. Kaldırım taşlı yol gereksiz bir masraf olabilir. Demiryolları ile başlayacağız ve kaldırım taşlı yollarla onları birleştireceğiz.

Senior : İhracattan alınan resimleri ortadan kaldıracığınızı veya azaltacağınızı ümit ediyorum.

İsmail Paşa : Umarım onları ortadan kaldırabiliriz. Eğer bunları yapmazsanız, bizi mahveden aleyhe ticaret dengesini daha da bozuyor. Avrupa'dan her şey, fakat en kaba üreticilerden, ithal ediy-

ruz ve bizim ihracat resimleri bizi onlar için değerli maden ödemeye mecbur ediyor.

Senior : İthalat resimlerinize gelince, siz hiçbir şey öğrenemezsiniz. Dünyadaki en iyi serbest ticaret adamlarısınız. Bu konuda Fransa'ya bazı dersler vermenizi gönülden arzu ediyorum.

İsmail Paşa : Fransızları suçlayamam. Eğer sizin pamuklularınıza izin verirler ise kendilerinininki yok olacak. Fransız üreticiler sizin buhar makinelerinize ödediğinizin iki katını ödüyorlar.

Senior : Bundan dolayı Fransızlar İngiliz demirini yasaklıyorlar.

İsmail Paşa : Sizin kömürünüz için üç kat daha fazla ödüyorlar.

Senior : Bundan dolayı Fransızlar İngiliz kömürünü yasaklıyorlar.

İsmail Paşa: Tabî ki yapacaklar. Bunu yapmak zorundalar. Onların demir sanayi ve kömür madenleri sizinkilerle rekabet edemez.

Paşanın politik ekonomisi bilgisi beni tartışmayı uzatmaya teşvik etmedi. Eve dönerken Türkiye'nin geleceğinden konuştuk.

Bay R.S. (Lafontaine) : Müslüman kaldıkları sürece onlar için bir ümit göremiyorum. Çok eşlilik ve kadınlara yönelik ayrımcılık bu inanç ile iç içe örülmüş durumda. Bunlarla damgalanmış hiçbir ülke medenileşemez. Bir Türkün hiç dostu yoktur, arkadaşlık aileler arasında yakınlığı gerektirir. Bir Türk çok yakın olmayan bir arkadaşını asla haremine sokmaz. Aynı anneden olma erkek kardeşler gerçekten arkadaş olabilir. Fakat farklı anneden doğanlar annelerinin bir birine olan nefretini çocukluktan içerler. Türkler okumaz, konuşmaz tek hedefleri para kazanmak ve onu en acil zevkleri ve gösterişleri için harcamak: güzel kadınlar, güzel atlar veya gelecek kuşaklar tarafından parçalara ayrılmaya müsaade edilen ahşapla yapılmış güzel evler vb. Birisinin güç ve iktidarının geçiciliği istisna edilirse, ne doğuştan, ne zenginlikten, ne de eğitim gibi bir farklılıktan gelen aristokrasinin olmadığı bir ülkede; herhangi biri, zengin ve yüksek mertebede olmasına rağmen, birinci nesilde veya iki fûruunda veya torun çocuklarının hamal, oduncu, sucu ve ayakkabıcı olabileceğini bilir. Onun babası ve büyük babası olarak, tasarruf

hatta daimi amaçları için harcama yapmak için çok az bir motivasyona sahip olur. Sadece aristokratik ülkelerde olduğu gibi geleneksel ekim dikim yöntemlerinin, eğitim ve kamuoyunun yokluğu kamusal entegrasyonun düşük bir standartta oluşmasına sebep oluyor. Görevli her adam, halkın doğrudan ve dolaylı soyulması anlamına gelen rüşvet tarafından saldırıya uğramış durumda. Herkes onların avucunun içinde, onların arasında i herkes onları görevlendirenlerle yaşıyor. Birçok vakada bir mevki elde edebilmek ve o yeri tutabilmek içinde rüşvet vermek zorunda. Onun saf kalabileceğine nasıl inanabiliriz? Boğaz içindeki ve onun tepelerindeki bütün güzel saraylar, zarif köşkler, teraslı bahçeler çürümüşlüğü, sahtekârlığın ve şantajın bir ürünü. Kamu gelirinin üçte birinden daha fazlasını hazine çalan baş soyguncu Sultan. Yabancılar hatta Fransızlar ve İngilizler bu atmosferden kaçmıyorlar. Savaş sırasında müteahhplerin ve komiserlerin hesapları bağlanırken garip olaylar ortaya çıktı. Bunlar genellikle büyük ticaret şirketleri ile iş yapmayı reddettiler. Kendi satın almalarını ve sözleşmelerini pazardan ve dükkânlardan yapmayı tercih ettiler. Bundan önceki birbirini takip eden olaylarda saygın firmalardan yapılan teklifleri reddettiler ve daha yüksek fiyatlardan, sermayesi olmayan, önceden ödeme yapmanın gerekli olduğu adamlardan satın aldılar. Üç yıl öncesine kadar hiç bir şeyi olmayan bir terzi şu an 150.000 sterline sahip. Varna’da bir yangın meydana geldi ve Fransızların önemli miktarda barutunu yok etti. Buna rağmen Fransız mağaza sahibi kendisine satmaya hazır durumda olan dikkate değer bir stoka sahip bir yerli buldu. Ancak mevcut koşullar altında oldukça yüksek bir fiyattan. Bunlar Fransız ordusu için satın alındı. Daha sonradan bu alınanların bir kısmının Fransız dükkânlarından yangından kurtarılanlardan olduğunun bilgisini edindim.

Senior : Bu yolsuzluklar çalışanlarla bağlantılı mı?

Bay R.S. (Lafontaine) Bir Türk atasözünden alıntı yaparak cevaplamak istiyorum. “Balık baştan kokar” Oldukça dikkate değer bir atasözü. Yolsuzluğun büyük oranda yayılması, Sultan Mahmud’un göreve geldiğinde devlet birimlerinin mükemmel işbirliği içinde olacağı yönünde verdiği sözden sonraya denk gelmiş gö-

rünüyor. Bu durum, adamların yeminlerini tamamen tutamayacakları ya da bir kez yeminlerini bozduklarında artık daha dikkatsiz davranacakları esnada olabilir.

Senior : Yolsuzluk büyük ihtimalle bu yemini türetmiş olabilir.

Bay R.S. (Lafontaine) : Mahmud muhtemelen gidişattan şüphelendi veya gördü. Bir yeminle bunu kontrol edebileceğini düşündü. Bu konu da, her tür girişimin akamete uğradığı gibi başarısız oldu.

Senior : Türkler Müslüman kaldığı sürece hiçbir ümidinizin olmadığını söylüyorsunuz. Bunların Hristiyanlaştırılması için herhangi bir ümidiniz yok mu?

Bay R.S. (Lafontaine) : Asla. Fakat bazen bunun olabileceğini düşünüyorum. Eğer üstün zekâlı birisi Sultan olursa, Avrupa'nın da yardımıyla, onun gücüyle olabilir. Onu Hristiyan nüfusun önüne koyarak ve yeni bir Rum imparatorluğu kurarak.

Senior : Ancak o bir Hristiyan olmalı.

Bay R.S. (Lafontaine) : Elbette. Bu benim planımı imkânsız hale getirir. Her zaman bir Sultanda olduğu gibi eğitimli birine, Hristiyanlıkla ilgili bir bilginin ulaşması mümkün değil. Sultanlarına sınırsız güç ve hemen hemen sınırsız görevler verirlerken; onun tarafından kabul edilen her bir önemli tedbirin veya neredeyse imzaladığı her önemli belgenin gerekli olmasını sağlarken; her hangi bir parlamento veya basın veya ona rehberlik edecek kamuoyu olmaksızın kendi nazırlarını seçmekle yükümlü tutarken, Türkler, yaptığı iş ne olursa olsun onun için çok uygun olmaya dikkat etmiyorlar. Bilgili kişilerin veya şeylerin elde edilmesinde onu engelliyorlar. O ayrı bir şekilde tutuluyor; arkadaşsız hatta bilgisiz, sadece kadınlarını ve kölelerini görerek, ta ki tahta geçene dek. Önceki dönemlerde olduğu gibi bunun sonrasında da mümkün olduğunca izole bir şekilde tutuluyor. Nazırlarını sadece onlara bir iş gönderdiğinde görüyor; herhangi bir ziyarette bulunmuyor. Hiç birini kabul etmiyor. Kendi haremde hizmetçileri ile birlikte yaşıyor. Bu adamın tek entelektüel merakı binalar. Boğazın her bir yakasındaki kıyıları satın alıyor. Millerce uzunluğa yayılan birbirine yapışık köşkler ve sarayları çiz-

giler halinde yükseltiyor. Kamu gelirinin 8 milyon sterlinlik kısmını oluşturan tutarın kendisine ve iki üç sarayına harcandığı, üstelik yaklaşık 7 milyon sterlin veya 800 milyon kuruşluk özel borcu olduğu tahmin ediliyor. Asya için önceden bir şey söylemek istemiyorum. Fakat Avrupa'da Türk nüfusu azalıyor. Birkaç yıl önce, Pelion Dağı⁴⁹ reayaları arasında iki yıl yaşadım. Burada yaklaşık 60 bin kişiden oluşan, yanlarında bir Türkün yaşamasına asla izin vermeyecek bir topluluk var. Okulları, kiliseleri ve Pera'dakinden daha güzel evleri vardı. Onların altındaki düzlüklerde Türkler çalışıyor, öldürüyor ve açlıktan ölüyorlar. Türk yönetiminden hiçbir şey göremiyorsun. Orada onlar Avrupaî bir zihniyet tarafından idare ediliyor. Ancak bir konsolosun devreye giremediği daha uzak bölgelerdeki Hristiyanlar kendilerini savunacak kadar cesareti olmadıkça, yeterli sayıda çoğunluk oluşturmamakla köleler kadar olmasa da o şekilde muamele görüyorlar. Ancak efendilerine karşı nefret eden köleler. Efendi bir barbar olduğunda ne tür bir kölelik olacağı tercihinize bağlı olabilir.

Senior : Bir konsolos reaya için ne tür bir koruma sağlayabilir? Eğer bir Türk diğerini taciz ederse, konsolos bununla ilgili ne yapabilir?

Bay R.S. (Lafontaine) : Yasal olarak hiçbir şey, ancak pratik olarak çok şey. Eğer bir Hristiyan tacize uğrarsa ve kendini tacize uğramış olarak tarif etmeyi seçerse, konsolosa hikâyesini anlatır. Konsolosun hisleri galeyana gelir. Türk baskısının nasıl bir şey olduğunu bilir. Şikâyetle bulunduğu şiddete yönelik davranışları ve tacizleri sabit olan paşa veya müdür eski bir arkadaşı veya eski bir düşmanıdır. Duyduğu bütün her şeye inanır; faaliyette bulunmaktan ve liberallikten hoşlanır. Tacizle sempatik görünerek büyük elçiye belki içine bir takım allayıp pullandırmalarını katarak bir rapor hazırlar. Büyükelçi, müdahale etmeye yönelik tüm haklarını ileri sürerek aldığı bilgiyle dışişleri nazırı veya sadrazamla iletişime geçmeyi düşünür. Sıkılan, kafası karışan ve korkan sadrazam veya nazır, yazışmasından dolayı büyükelçiye oldukça saygılıdır ve ekselanslarının bunu Türk imparatorluğunun refahı ve görevliler arasında işbir-

49 Teselya'nın güneydoğu kısmında yer alan bir dağ

liği, adalet ve bütün zenginliklerin temeli için tarafsız arzusundan kaynaklanarak yaptığını iyi bilir. Nihâî olarak müdür veya paşa görevinden alınır. Görev yaptığı sırada kendisinin karşılaştığı bir felaketi ve herhangi bir konsolosluk biriminin önyargı ile suçlamayı yapabilmesi konusunda nasıl dikkatli olunması gerektiğini anlattı.

■ 18 Ekim, Pazar

Bay R.S. (Lafontaine) ve onun Galata'daki tüccar olan genç kardeşi ile kahvaltıda Türkiye'nin para ve finansal durumu üzerine uzun bir mülakat yaptım.

Altın para İngiliz parası cinsinden yüzde doksanlar ya da 18 şilin değerinde. Bu 100 kuruş olarak bölünüyor, dolayısıyla 110 kuruş 1 sterlin; 1.000.000 kuruş 90.000 sterlin yapıyor. Ancak büyük miktarlarda basılmış bulunan kaimeler konvertibl değil; değerleri sürekli dalgalanıyor ve genelde sabit bir düşme eğilimi var. Yaklaşık 260.000.000 yani 2.340.000 sterlin miktarında basılmış olduğu tahmin ediliyor; ki bu tutar, hazinenin veya Sultanın isteğine göre, zaman zaman başka emisyonlar yapılmış ve yapılacak. Bugün 1 sterlin (kaime cinsinden) 150 kuruş değerinde.

Bunun yanında beşlik olarak adlandırılan 400.000.000 kuruş tutarında darp edilmişse esas madeni para var ve bunun gerçek değeri 200.000.000 kuruş.

Yapılacak ilk şey, birlikte 460.000.000 kuruş yani 4.140.000 sterlin tutarına ulaşan, bir masrafla, beşlik ve kaimelerin tedavülünden çekilmesi.

Devletin gelirinin miktarının 9.000.000 sterlin tutarına eşit bir miktar olduğu sanılıyor. Bu tutardan Sultan ne kadar arzu ederse alıyor; ki 2.500.000 sterlin aldığı sanılıyor. Buna rağmen, bu tutar masraflarını karşılamıyor. Kendisi karşılığında bazıları faizli; bazıları faizsiz, bazıları sabit vadeli bazıları vadesiz borç senedi verdiği yaklaşık 800.000.000 kuruş yani 7.200.000 sterlin tutarında bir borç altına girmiş durumda.

Hazinenin ayrıca hükümet müteahhitlerine ve iş yaptığı diğer kişilere yaklaşık 400.000.000 kuruş yani 3.600.000 sterlin tutarında borçlu olduğu sanılıyor.

Bu nedenle, devletin ve Sultanın dalgalı borçları, ayarı bozuk madeni para ve kâğıt paranın ödenmesi ve tedavülden çekilme masrafları dâhil, yaklaşık 1.660.000.000 kuruş yani 14.940.000 sterlin tutarına ulaşıyor. Bu tutar şu şekilde oluyor:

Kaime ve ayarı bozuk madeni para	4.140.000 sterlin
Sultanın borçları	7.200.000 sterlin
Hükümetin dalgalı borçları	3.600.000 sterlin
Toplam	14.940.000 sterlin

Fakat kaimenin günlük değer düşüşleri ve dalgalı borçların gerçek değerinin şüpheli olması nedeniyle 14.490.000 sterlinlik toplam tutarın 10.000.000 sterlin ile kapatılabileceği sanılıyor⁵⁰.

Bunun için altın ödemeli olarak %6 faiz oranı ile alınabileceği varsayılan 10.000.000 sterlin tutarında bir kredi sağlanması düşünülüyor.

Bu tutar alındığında ve gerçekten alınan amaca uygun kullanıldığında, hükümet değeri düşmeyen sağlam bir paraya kavuşacak, hiçbir dalgalı borcu kalmayacak ve sadece 18.000.000 sterlin tutarında senede bağlanmış borcu olacaktır. Hâlihazırda senede bağlı borçlar 8.000.000 sterlin tutarında.

Pratikte görünen zorluk, alınacak kredi için faiz ödemelerinin nereden sağlanacağı.

Öneri tütün üzerine bir tüketim vergisi koymak.

Mevcut tüketimin, günlük 500.000 libre⁵¹, yıllık 182.000.000 libre, adam başına yaklaşık 7 libre, bir yıl için tüm nüfus dikkate

50 Atina, 26 Kasım 1857. Bugün Bay R.S. (Lafontain)'den bir mektup aldım. Mektubunda kendisi "Sultan, tükenmiş birçok insan gibi, borçlarının gerçek değerinden daha az bir tutar verdi. Şimdi bu borçların 7.000.000 sterlin yerine 10.000.000 sterline ulaştığını öğreniyoruz. Bu toplamın, yaklaşık üç yıl içinde harcandığı veya harcanmadığının sanıldığı; bu tutarın taş çatlasa, alınanın temsili değerinin üçte biri ve kalan bütün tutarın hırsızlık olduğunun sanıldığı. Bu nedenle, yukarıda bahsedilen geri ödeme planının gerçekleştirilebilmesi 10.000.000 sterlin yerine 14.000.000 sterlin tutarında bir kredi gerektirecek.

51 Bir libre 453,6 grama eşit

alındığında yaklaşık bir libre 8 peni⁵² değerinde olduğu tahmin ediliyor. Bir libreye bir penilik bir vergi 765.416 sterlinlik; bir libreye 2 penilik ya da %25 lik bir vergi 1.530.832 sterlin hâsılat oluştura-cak. Böyle bir toplam rakam bütün masrafları ödemeye yeterli ola-cak, zararlar için oldukça geniş bir marj bırakacak, faizi ödediği gibi 25 yıldan daha kısa bir sürede borcu tamamen ödeyecektir.

Senior : Fakat dalgalı borçların yenilenmesini nasıl önleyecek-siniz?

Bay R.S. (Lafontaine) : Hazineye bakarsanız borçlar savaş sı-rasında artış gösterdi ve barış sırasında yenilenmemeliydi; Sultana gelince, Hatt-ı Hümayunla saray bütçesinin kendi kendine kısıtlan-ması ve masraflarının yayınlanması konusunda ikna olmuştu. Eğer yıllık bazda 1.500.000 sterlinle hoşnut olacaksak, ki bu tutar Louis Napolyon'un, Alexander'ın harcamalarından daha fazla, gerçekten herhangi bir Avrupa devletinden, Kraliçe Viktorya'ninkinden üç kat daha fazla, bunu yapabiliriz. Şimdiden elli, hatta bir elli tane daha inşa etmeyi arzulayan, deli bir adamın kaprisleri ile bir büyük impa-ratorluğun finansal açıdan iflas etmesi oldukça korkunç bir şey. Ül-kenin iç işlerine karışmayı hiç sevmememe karşın, bu durumun el-çilik tarafından ilgilenilmesi gereken bir mesele olduğunu düşünü-yorum. Onlar Sultana sözlerinde durmasının, saray bütçesinin sabit-lenmesinin ve buna bağlı kalınmasının gerekliliğine dikkat çektiler. Hatt-ı Hümayun'daki en önemli madde bu.

Senior : Türkiye'nin gerçekten ilerlemesini temenni için İngi-liz ve Fransız elçileri müdahale edebilir. Ancak hastanın iyileşmesi-ni kesinlikle istemeyen Rusya tarafından bu birlikteliğin oluşması-nın arzu edileceğinden şüpheliyim.

Bay R.S. (Lafontaine) Saraylar ve köşklere gelince, bunlar Rus prensleri için uygun olabilir. Boğaz kıyılarında bütün grandük-ler ve grandüşesler için kalacak yer var.

Bay R.S. (Lafontaine) ile birlikte, saat sekizde ilk vapurla, Sad-razam, Vefik Efendi ve Reşid Paşayı Boğaz'daki evlerinde ziyarete başladık. Erken hareketimize rağmen Sadrazam ve Vefik Efendi için

52 100 peni 1 sterlin (pound)

geç kalmıştık. Onlar da İstanbul'da bir konseye katılmak için saat sekizde yola koyulmuşlardı.

Reşid'i evinde bulduk. R.S.(Lafontaine), ona, Türkiye'nin finansal durumunun yeniden düzene kavuşturulması konusundaki planını sundu. Reşid onu dikkatle dinledi ve planını uygun buldu. Sonra bana döndü ve Hindistan hakkında konuştu.

Reşid Paşa: Almanlar ve Fransızlar İngiltere'nin gücünün Hindistan'da olduğunu düşünüyorlar; eğer Hindistan'ı kaybederseniz, Hollanda gibi, ikinci derecede bir güç durumuna düşersiniz.

Senior: Bu derece büyük bir hata olamaz. Biz Hindistan'dan uygun bir şekilde ayrılacak bile, şimdi olduğumuzdan daha güçlü oluruz. Sıkıntı, ondan nasıl uygun bir şekilde ayrılacağımız.

Birkaç ziyaretçi geldi. Bir Türk evinde, pencerenin altındaki odanın ucu bir divan tarafından kaplanmakta, diğer ucunda kapı bulunmakta; odanın kalan iki yanında duvar boyunca sandalyeler bulunmakta ve bunlar asla yerinden oynamamaktadır. Odanın orta kısmı ise boştur.

Reşid'in her bir yanındaki sandalyelere oturduk. Divan boştu. Yeni gelen ziyaretçiler odanın, bizim karşımızda olan, diğer tarafına oturdular. Bundan dolayı, 40 ayak genişliğindeki odanın bir tarafından diğer tarafına olacak şekilde yapılan sohbet gizli değildi.

Çubuklarımızı bitirdik ve kendisinden ayrıldık; Reşid Paşa ülkeden ayrılmadan önce tekrar benimle görüşme isteğinde olduğunu belirtti.

Akşam Bay T.U. (Sir Adolphus Slade) bana ziyarete geldi. Kendisi üst düzey görevli olarak uzun yıllar Türklerin hizmetinde bulunan bir İngiliz'di. O da Türkiye'nin geleceğinden bahsetti ve onlardan farklı bir görüş ortaya koydu. Fakat görüşleri nadiren Bay R.S.(Lafontaine)'nin görüşlerinden daha iyimserdi.

Bay T.U. (Sir Adolphus Slade) : Türkiye Moliere'n oyununda üç doktor ve iki eczacı yüzünden ölen adama benziyor. O, her biri birbirine saldıran ve onun zararına savaşlarını yürüten on yedi elçiliğin savaş alanıdır. Reşid iktidarda iken, Fransa onun politikasını bozmaya çalışıyor; Fuad veya Mustafa onun ardından iktidara gel-

diğinde, İngiltere bunlara karşı çıkıyor. Avusturya ve Rusya'nın her birinin hamiliğini yaptığı kesimler ve kurbanları var. Bir dost için, her nazır on altı düşmana sahip; hepsi ona karşı entrika içinde; efendisinin şüphelerini ona karşı kışkırtma içinde; Harem'de ona karşı efendisinin kulağına fısıldıyorlar; reformlarını itibardan düşürüyorlar; çalışmasını engelliyorlar veya çalıştıklarında onları alt üst etmek için uğraşıyorlar. Osmanlı Devleti'ni, on yıllığına serbest bıraksanız, en azından belli bir noktaya kadar kendi kendini ıslah edecektir. Fakat büyükelçilerin fesatları, aksilikleri ve sindirmeleri Avrupalının yaptığı her şeyi ona nahoş hale getiriyor. Onlar kendi gayelerini boşa çıkartıyorlar. Biz Hristiyanların Türkiye'ye göçünü teşvik etmeyi istiyoruz ve bu isteğimizde de haklıyız. Fakat kapitülasyonlar ve konsolosları vasıtasıyla korunan her Hristiyan göçmen küçük bir tiran haline geliyor, Türkleri aşağılıyor, kanunlarını çiğniyor, konsoloslarından yardım talep ediyor ve onlara meydan okuyor. Belki Rumları dışarıda bırakırsak, Avrupalı devletlerin hamiliğini insanların kendi ülkelerinin iyi örnekleri olduğunu sanmamalısınız. Onlar kendi vatandaşlıklarını reddediyorlar. Maltalılar ve İyonyalılar İngiliz; Araplar ve kabileler⁵³ Fransızların; Hırvatlar ve Dalmaçyalılar Avusturya'nın koruması altındalar.

Türkler birçok İngiliz aristokratına göre gururlu, ağzı sıkı, olabildiğince titiz ve duyarlı insanlar. Elbette, adil olsun olmasın, edebe aykırı şeylerden, küstahlıktan ve baskıcı yabancılardan uzak duran, her türlü vasıtayı alıyorlar ve diplomatik korumanın Avrupalıları ve tebaalarını küstah ve baskıcı kıldıklarının farkında oldukları sürece, onları dışarıda tutacaklar. Ülkenin kanunlarına uyumlu hale getirerek onları iyi davranmaya zorlamalı ve onlar, bunu hoş bir şekilde karşılayabilmeli ya da en azından müsamaha göstermeli.

Senior : Türkiye'nin hastalığının ölümcül olduğuna inananlar arasında mısınız?

Bay T.U. (Sir Adolphus Slade) : Türkiye'nin iç düzensizliğinin ölümcül olduğunu düşünmüyorum; en azından bizim veya çocuklarımızın hayatı süresince onu öldürecek türden bir şey olduğu-

53 Sir Adolphus Slade muhtemelen Cezayirli kabilelerden bahsediyor. Berberler vb. gibi bu isimle (Cabyles) adlandırılan özel bir grup da olabilir.

nu düşünmüyorum. Elbette İngiltere, Fransa, her imparatorluk gerçekleşmesini istediği vakit o parçalara ayrılacaktır. Türkiye'nin, kalıcılığını yüzyıllardır engelleyen, işler halde bulunan illetleri algıladığımı düşünüyorum. Fakat hastalığın dışsal nedeni olarak adlandırılabilir diplomatik zehrine daha fazla süre direnç gösteremeyeceğinden endişe ediyorum.

Senior : En önemli iç hastalıklar neler?

Bay T.U. (Sir Adolphus Slade) : En büyüğü ve kalıcı olanı Türklerin sayısının pozitif bir şekilde ve diğer Müslümanlarla karşılaştırıldığında azalması ve Rumlarla karşılaştırıldığında daha fazla azalması. Türk kibirli ve aylak; o bir üretici değil; sadece kendisine çalışması için tebaayı çalışmaya daha fazla zorlayabilecek biri; doğal olmayan yaşantıdan ve erken evlenmeden dolayı zayıf düşmüş kadınları doğurgan değil. Askerî hizmetlerin bütün yükü Müslüman tebaanın üstüne düşüyor ve savaşın zarar ziyarı, Türk hastaneleri ve levazımatı ile birlikte oldukça büyük. Sadece kadınlar ve yaşlı erkekleri gördüğüm bölgelerin içinden geçtim.

Senior : Fakat şimdi, reayalar askerlik hizmeti için kendi sıralarını bekliyorlar.

Bay T.U. (Sir Adolphus Slade) : Büyükelçiler zavallı Reşid'e bu şartı Hatt-ı Hümayun'a eklettiler. Onlar reaya için ülkenin savunmasına katılımın avantajlı ve şerefli olduğunu iddia ediyorlar; fakat reaya bu yeni imtiyazı protesto ediyor. Onlar savaşmaya, hatta Türkler için savaşmaya, fazla düşkünlük göstermiyorlar. Türklerin, çocuklarının ahlaklarını ve imanlarını bozmasından endişe ediyorlar. Türkler de Hindistan'dan bir uyarı aldılar. Onlar orduyu bir tebaa milletin eline vermenin tehlikesini görüyorlar. Bu uygulamanın tek sonucu haracın yerine reayanın askerlik hizmetinden muaf tutulmak için yeni ve daha büyük miktarda bir vergiyi ödemesidir. Bu koşulların etkisi altında, Türklerin Asya'da yavaş yavaş, fakat Avrupa kısmında hızlı bir şekilde soyu tükeniyor.

Senior : Takip eden büyük hastalık nedir?

Bay T.U. (Sir Adolphus Slade) : Geçen gün bazı paşalarla yemek yiyordum. Onlar bana "Türkiye'yi bildiğin otuz yıl boyunca

gözlemlediğin en büyük değişiklik nedir?” diye sordular. Ben de yolsuzluktaki büyük artış diye cevap verdim. İçlerinden biri “cevabınız benim için sürpriz olmadı” diye yanıtladı ve diğerleri de bunu onayladı. Bu kötü, fakat sadece kötülüğün bir nedeni değil, aynı zamanda bir işareti. Yüksek sınıfların kendilerine olan güvenlerini kaybettiğini gösteriyor; bunlar gelecekte umutsuz ve sadece kısa iş görme sürelerinde servetlerini edinebileceklerinden dolayı endişeliler. Ayrıca burada cahillik gururu, Müslüman karakterinin düşüncesizliği, kamu çalışanlarının eğitimden yoksunluğu, seçtikleri herhangi bir şeyde dikkatsizlikleri, bir diğerinde güven istekleri, bitmek tükenmek bilmeyen entrikalar ve çekişmeler var. Bu hastalıkların insanı hasta etmeye yeteceğini, buna rağmen kendi haline bırakıldığında uzun süre sürüneceğini düşünüyorum.

■ 19 Ekim, Pazartesi

Tarabya’ya döndüm.

Öğleden sonra yaklaşık bir mil uzunluğunda, yarım mil genişliğinde Büyükdere’nin yukarısındaki vadiler ve sırtlarındaki bir korunun içinden Calvert ile birlikte yürüdük. Korunun bir kısmı yürüyüş yapılması için kesilmiş olmalı, çünkü bunun için birileri tarafından dikilmiş olduğu açıkça belli olan iki yanı fıstık çamları ve serviliklerden oluşan yollar var. Kestane ağaçlarının çoğunlukta olduğu diğer kısımlar ise çok eski zamanlardan kalma orman gibi görünüyor. Ağaçların büyük dallarının arasından ne zaman bir boşluk olursa, yukarıdan güneye doğru Boğaz’a, kuzeye doğru Karadeniz’e bakıyorduk.

Calvert’in, kısmen Konya kısmen Kayseri olmak üzere bazı yıllarını geçirdiği Anadolu’dan konuştuk.

Calvert : Kayseri’nin kötü bir iklimi var. Yazları sıcak, kışları keskin kuru bir soğuğu var, yine de birçok açıdan oturmaya uygun bir yer. Manzara nefis, çünkü 13.000 ayak yüksekliğindeki büyük volkanik Erciyes Dağı onun üzerinde yükseliyor, daima karla kaplı kısmına kadar çıplak ancak form olarak keskin hatlı ve pitoresk.

Zengin olan sakinleri İstanbul’dakilerden daha iyi evlere sahipler. Buradaki Türkler oldukça misafirperver ve nazik.

Senior : Müslüman ve Hristiyan nüfusun göreceli rakamları nedir?

Calvert : Müslümanlar üçte bir oranında. Dış ortamda Hristiyan kadınlar daha fazla ve daha sağlıklılar; daha fazla ve sağlıklı çocuklara sahipler. Hristiyanlar onlarla arayı kapatıyorlar. Ayrıca Hristiyanlar daha zeki ve çalışkanlar. Şehirlerin ticaretine hâkimler; Türkler genellikle çiftçi. Mülk sahibi Türklerin bir çoğu ağır borç altında; bunlar masraflarının ve gelirlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Güzel atlara sahipler, bol miktarda oyun oynuyorlar, avlanıyorlar ve kurşun atıyorlar, komşularını ve Avrupalıları ziyaret ediyorlar, mülklerine bakıyorlar ve centilmenlere benzer şekilde hoş bir yerî önderlik ederek yönetiyorlar.

Senior : Elbette edebiyat hakkında çok fazla bilgileri yok, değil mi?

Calvert : Elbette yok. Okumuyorlar fakat şiire karşı ilgileri var; sıklıkla duymanız halinde öğrenebileceğiniz uzun olmayan şiirler yani müstakil dizeler, kısa türküler var.

Hükümete gelince, on yıl önce Kayseri'den ayrıldığımda birkaç yıl öncesinde bulduğuma göre daha iyiydi; o tarihten beri ilerlemeler olduğu söyleniyordu. Koyun ve keçi sürüleri ile kışın sahile doğru, yazın ise Anadolu'nun ortasındaki platolara göçen göçebe kabileler⁵⁴, Türkmenler ve Kürtler ülkenin baş belası. Yürüyüş güzergâhları boyunca ortalığı harap ediyorlar ve yağmalıyorlar. Eşkıyalar da korku verici bir dert. Kayseri'deyken zaptiyenin onlarla işbirliği içinde olduğu söyleniyordu; onların eşkiyayı yok etmek için çok az gayret gösterdikleri açıktı. Adalet satılığa çıkarılmıştı, bu çok açıktı; fakat çok aktif bir baskı yoktu. Vergiler hafifti ve sert bir şekilde tahsil edilmiyordu.

Senior : Ev yapmak isteyen bir Türk, bir reayanın arazisine el koyabilir mi?

Calvert : Kesinlikle hayır. Belki mahkeme yoluyla elde edebilir. Bir Hristiyan'ın kanıtı bir Müslüman'a karşı kabul edilmezdi. Buna karşın, Hristiyanlar baskıdan ziyade genel olarak daha alt bir

54 Calvert Yörükleri kastediliyor olmalı.

derecede idiler. Ata binmelerine izin verilmezdi. Özel giysiler giymeleri gerekirdi. Eğer bir Hristiyan, daha alt sınıftan biri olsa dahi bir Türk ile karşılaşır, elleri kavuşmuş vaziyette yan tarafta durmak göreviydi; ta ki “büyük adam”, belki bir hamal veya bir dilenci, geçinceye kadar.

■ 22 Ekim, Perşembe

Bu mevsimde bir Türk nazırla görüşme yapmak oldukça güçlü. Boğaz’da oturuyorlar, evlerinden sabah sekiz veya dokuzda ayrılıyorlar, dörde kadar ofislerinde kalıyorlar ve altıda geri dönüyorlardı. Sıcak havada onlarla yemek yiyebilir ve denizden geri dönebilirsiniz fakat açık bir kayıkta gece vakti bir saat kürek çekmek pek arzu edilir bir şey değil. Yollar yok ve parlak bir ay ışığı olmaksızın tepeler üzerinden kimse yürüyemez.

Bundan dolayı bugün ortaelçilik sekreteri Bay Alison ile birlikte Babıâlî’de onlara takdim edilmek üzere gittim. Bu onları ziyaret etmenin arzu edilmeyen bir yöntemi olduğundan sürekli sözünüz kesiliyordu. Buna rağmen pratik olan tek yöntemdi.

Sultanın büyükçe bir sarayı yıktığı ve bir diğerini inşa ettiği Beşiktaş’a doğru yaklaşık iki saat kürek çektik ve Fransızlar tarafından yapılan bir yol üzerinden tepeye yukarı Beyoğlu’ndaki İngiliz Sarayı’na yürüdük. Saray eski zamanlardan kalma servi ağaçlarının üzerinden Beyoğlu tepesi platosundan aşağıya doğru Haliç’e bakan büyük bir bahçe içinde geniş kare bir binaydı.

Miseres’ Hotel’de kahvaltı yaptık. Burası, ön cephesi pek uygun olmayan, fakat arka cephede güzel bir manzaraya hâkim olan iyi bir yerdi. Burada Albay Eber, Bay Aristarchi ve hoş bir Rum olan eşini bulduk. Kendisi İstanbul patriği ile Türk hükümeti arasında iletişimi sağlayan kişi. Bize nereye gittiğimizi sordular.

Senior ve Alison : Babıâlî’ye

Albay Eber ve Aristarchi : Bunun bir anlamı yok. Kimseyi bulamazsınız. Nazırlar dışarıda. Reşid Paşa sadrazam. Karakulaklar geceleyin Mustafa Paşa’yı uyandırdılar ve görev mührünü istediler.

Senior : Karakulaklar kim?

Albay Eber ve Aristarchi : Karakulaklar, görevleri sadrazama veya diğer nazırlara görevden alındıklarını bildiren kişiler. Onlar, her zaman gece yarısını biraz geçe mesajlarını götürürler.

Senior : Pek hoş olmayan bir görev.

Eber : Katiyen, onlar bahşış alır. Eski vakitlerde onlar veziri boğmak zorundaydı. Bu uygulama terk edildikten sonra, vezire sürgüne gitmesini emreden bir mesaj götürüyor ve bu vezirin canını sıkıyor. Şu anda iktidardan düşmek, yıllık 6.000 sterlin tutarında büyük bir emekli aylığı ile sona eriyor.

Senior : Bu nazır değişikliğinin sebebi nasıl izah ediliyor?

Aristarchi : Bu bir çok kişi tarafından bilinen bir şeydi. Sultan, Reşid'ten büyük bir isteksizlikle ayrıldı ve sadece Thouvenel'in tehdidi altında; ki Reşid sadrazam olarak görev yaparken, Fransa ve Türkiye arasında gerçek bir dostluk ilişkisi yoktu. Belki bu iş Sultanın hazırlıksız yaptığı bir hareketdi; belki birlikte geçirdikleri geçen haftanın uzun günü sırasında Reşid ile kendisi arasında ayarlanmış bir şeydi; belki de onun altında bazı diplomatik entrikalar var;- belki bazı kadınlardan biri.

Albay Eber : En ihtimal dahilinde olan çözüm, Sultan para istedi; Mustafa ise bunu almasına izin vermedi. Belki, Reşid daha yumuşak başlı ve daha becerikli. Kaime bugün yeniden düştü. Yeni bir emisyon yapılmış olabilir.

Senior : Bu sabah burada yeni bir ay mı başlıyordu?

Albay Eber ve Aristarchi : Evet. Neden sordunuz?

Senior : Çünkü on gün önce bana Sultanın Reşid'i göreve geri çağırmak için sadece yeni bir ayın uğurlu dönemi için beklediği anlatılmıştı.

Aristarchi : İyi geçebileceği düşüncesiyle Safer ayı için bekliyordu. Bu ay boyunca, ve bu ayın bitmesinden sonraki üç veya dört güne kadar, Türklerin hiç biri gerçekten önemli bir işe başlamaz. Hiç kimse bir ev kurmaz veya evlenmez ya da Safer ayı boyunca bir mülk satın almaz. Safer ayı Mustafa Paşa'yı birkaç ay iktidarda tuttu.

Babıalı'yi ziyaretin bir anlamı olmayacağından, Tophane'ye gittik. İlk önce Türk donanmasının komutasındaki ikinci adam olan, önceki vezirle bir ilgisi olmayan, Mustafa Paşayı gördük. Kendisi oldukça iyi İngilizce konuşuyor. Büyük savaş gemilerinin neredeyse tamamı yelkenli gemi. Bunlara uskur eklemeyi düşünüp düşünmediklerini sordum.

Mustafa Paşa : Hayır. Gemilerimiz oldukça hızlı bir şekilde çürüyor. Bu nedenle eskimelerine izin vermek ve yenilerini inşa etmek daha iyi.

Senior : Gemilerinizin nadiren Akdeniz'den ayrıldıklarını ya da gerçekten kırk-elli yıldır Marmara Denizi'nde olduklarını düşünüyorum.

Mustafa Paşa : İşte bu nedenle yapılmalı. Eğer keresteden yapılmış olsalardı, doğru mevsimde ağaç kesimi yapılsaydı ve düzgün bir şekilde kurutulsaydı bunları yapabilirlerdi. Ancak kerestenin kışın kesilmesini veya yeterli bir zaman dilimi için örtü altında muhafaza edilmesini sağlayamıyorum. Ağaçları özsuyu ile tamamen dolu olduklarında kesiyorlar ve belki onu ormanda ya da yol kenarında aylarca yağmur veya kar altında bırakıyorlar. Sonuçta gemilerimiz yedi-sekiz yıl içinde çürüyor.

Mustafa Paşa ile çubuklarımızı bitirdiğimizde, müşavir paşa unvanı ile tersanenin yöneticisi Amiral Slade'yi ziyarete gittik. Kayığını adamlarla donatmış ve Fener kıyısı boyunca, Haliç'in yukarısına doğru bizi götürdüler. İnsanı yorması mümkün olmayan bir manzara. Büyük Türk savaş gemileri ortada; onların ötesinde tüccar gemilerinin direklerinden oluşan bir ormanlık; sonrasında güneyde İstanbul yükseliyor; doğuya doğru serviler arasında Topkapı Sarayı; batıya doğru Eyüp; Galata ve Pera ve kuzeye doğru tepelere doğru yükselen, mezarlıklara işaret eden koyu yeşil koruluklarla bölünen daha uzaktaki dış mahalleler. Ta ki ufuk gökyüzü ile buluşunca ya kadar çınarlar, fıstık çamları ve servilerle dolu yeşil teraslı bahçelerle biri diğerinden ayrılan, birbiri üzerine yükselen diziler; Güney İtalya'dakiler gibi berrak ve temiz, fantastik düzensiz mimarinin evleri, kubbeleri ve minareleri ile parlak renkleri.

Boğaz'ın değişik kısımlarındaki manzaraların karşılıklı uyumu çarpıcı; durgun deniz ve hafif kıvrımlarla onun üzerinde yükselen tepeler, serviler, uzun ince minareler ve gemilerin direkleri ile kesiliyor; ki bu nesneler dağlar veya sarp kayalıklar arasında bulunsaydı, ehemmiyetlerini yitirirlerdi.

Eğer pitoresk, köşeli ve ahşap; binanın yarısının denizin üzerinde asılı kalıncaya değin her bir alt katın bir diğerinin üzerine çıkıntılı Türk evleri yerine, taştan veya tuğladan yapılma; Londra tarzı önyüzü ve alınlığı, kurşun çatılar, bacalar ve tepesindeki metalden yapılma külahlı İngiliz veya Fransız evleri yer alsaydı bu tılsımın yarısı kaybolurdu.

Siz aşağı indikçe İstanbul'un güzelliğinin gözden kaybolduğu doğru. El yordamıyla ilerliyor, ayağınız tökezliyor ve bozuk, kirli, dar, kalabalık, dik yollarda yolunuzu bulmak için savaşıyorsunuz; denizden baktığınızda sizi büyüleyen bahçeler ve masalımsı saraylar haline gelişine hayret ediyor; bu pitoresk evler arasında nefes nefese kalıyorsunuz.

Buharlı bir donanma gemisinin makine aksamının tamir edildiği atölyeye baktık; onu yapmak için bir girişimde bulunmuyorlar. İşçiler Türk, ustalar İngiliz. Hepsi ağırbaşlı ve çalışkan insanlar ancak Türklerle çok az arkadaşlık ediyor ve işyerindeki insanlar tarafından beklenen bu seremoniler ülkesinde dış görünüşe önem verilme konusunda eğitilemiyorlar. Bununla birlikte hareketlilik ve atılganlıklarını hor gördükleri Fransızlardan daha az popüler değiller.

Tophanenin ortasında Sultanın köşkü ve bahçesi var. Sultan burada tersanesinden ve içinde çok sayıda işçiden oluşan zincire vurulmuş suçlulardan sadece bir duvarla ayrılan fetihten daha eski çınarlar altında fayanslarla (porselenlerle) kaplı ve mermerle döşeli odalarda oturabiliyor.

Bu zavallılar geceleyin hakkında birçok şey duyduğumuz zindana kapatılıyorlar. Amiralden beni oraya götürmesini rica ettim. Zindan büyük açık bir koğuştan oluşuyor; sonunda iki katlı bir bina var. Her kat karanlık, havalandırılmayan ve tariften öte kirli ağaçtan çitlerle bölümlere ayrılmış uzun bir oda şeklinde.

Bölmelerin birinin girişinde Amiral Slade'in konuştuğu adam duruyordu. Adam orta büyüklüğün oldukça altında, güçlü bir görünümü olmayan, yüz hatları küçük ve yüzünün görünümü sertlikten daha ziyade içi kararmış bir vaziyetteydi.

Sir Adolphus Slade : Bu Katırcıyani. İsmail Paşa'ya olan meşajı ona pahalıya patladı. Bu bölmeden ayrılmasına izin verilmiyor ve muhtemelen asla salıverilmeyecek.

Güneşte atıl bir şekilde oturan mahkûmların sayısı beni etkiledi.

Sir Adolphus Slade : Hiçbiri çalışmaya zorlanmıyor. Eğer çalışsırlarsa, mahkûmların yarısının durumunda olduğu gibi, az bir miktar yiyecek ve para alıyorlar. Eğer ben bir zindanda olsaydım, bunu tercih ederdim diye düşünüyorum. Uyuma yerleri bizi şoke etti, ancak bizim herhangi bir hapishanemizden hayli iyi durumda, büyük çoğunluğu adalardaki Rumlardan oluşan bu insanların evlerinde alıştıklarından daha iyi. Gündüzün, büyük bir avluya sahipler; eğer çalışmayı tercih ederlerse, tüm tophane onların; çalışmaları ihtiyarî ve yaşamları uzun. Hep birlikte zincirleniyorlar, bu doğru. Fakat bu önlem ayaklanmayı önlemek için kesinlikle gerekli. İdamı hak etmeyen bir adamın burada olmadığını hatırlamalısınız. Bazıları, Katırcıyani gibi, uzun yıllardır profesyonel katiller.

Sağlanan reform sayesinde, hastalık halinde mahkûmların zincirleri çıkarılıyor. Temizlik yapıldığında, belirli vakitlerde, sessizliğe zorlanarak rahatsız etme yönünde hiçbir girişim yapılmıyor. Avlularında kahve ve tütün dükkânları var. Ayrıca bir cami ve iki kilise bulunuyor. İstanbul patriğini tanıyan bir eşkiya Papayı tanıyan bir diğeriyle dua etmiyor. Burada çok az cezalandırma var, belki de bir İngiliz veya Amerikan hapishanesindeki kadar yok. Bunların arasında Tanrının arzusuna uygun bir şekilde hapsedilmeyi kabul eden birkaç Müslüman var. Hıristiyanlar, mahkûmiyetlerini usandırıcı bir hale getirmek için can sıkıcı kurallar yükleyerek kızdırılmadan, bir Fransız forsasının tehditkar bakışında göreceğiniz kincilikten azadeler. Herhangi bir muhafız olmadan bu 800 kişi arasında serbestçe dolaşabiliyoruz.

Dönerken vapurda Bay Hornby ve W. (Alison) benimle birlikte oturdu.

Bay Hornby: Geçen hafta Büyükdere’de bir adamı öldüren Maltalıyı cezalandırabileceğimiz ümidindeyim. Suçunun cina-yet olduğuna kanaat getirdiğimde, umudumu kaybetmiştim. Maktul Türk olmadığı için, mahkûm Malta’da yargılanacaktı. Şahitler Türk. Bunlar Malta’ya gitmek için ikna edilemediler ve bunların şahitliklerinin yokluğu durumunda, mahkûm serbest bırakılmak zorundaydı. Büyük bir ihtimalle, gerçekten, deliller ne olursa olsun Maltalı bir jüri tarafından mahkûm serbest bırakılabilirdi. Fakat gerçekler beni onu sadece kasıtsız adam öldürmeden dolayı suçlu gösterme konusunda haklı çıkardı. Bundan dolayı benim mahkememde yargılanabilir.

Senior : Ne tür bir jüriniz var?

Bay Hornby: Oldukça iyi bir şekilde oluşturulmuş bir jüri değil. Üçü İngiliz ve üçü Maltalı olmak üzere altı jüri üyesi var. Bana cezaî yargılama hakkımı veren yasa başlangıçta kaleme alınırken, jüri yedi kişiden oluşuyor ve çoğunlukla karar veriyordu; ancak savcılarının oybirliği gerekiyordu.

Senior : Eğer maktul Türk olsaydı ne yapılacaktı?

Bay Hornby : Maltalı, Türkler tarafından yargılanacaktı, fakat benim huzurumda ve ben görüşümü söyleme hakkına sahip olacaktım.

Senior: Türk hâkimden farklı görüşte olursanız ne olacak?

Hornby : Olay Babıalı’ye havale edilecekti. Benim büyükelçim müdahale edecek ve Türkler her zaman olduğu gibi buna izin vereceklerdi. Bir Maltalı veya İyonyalı veya herhangi bir yabancı, eğer büyükelçisi tarafından destekleniyorsa, Türkiye’de istediği her şeyi yapabilir.

Bay W. (Alison) : İstanbul’daki şiddetli suçların neredeyse tamamı şarap ve alkollü içki dükkânlarının meyvesidir. Bu dükkânlar sırf İngiliz hükümetinin Türkleri bunu kabul etmeye zorladığı için vardır. Türk kanunlarına göre ne şarap ne de alkollü içkiler perakende olarak satılabilir. Lord Ponsonby tarafından müzakere edilerek sonuca bağlanan ticaret anlaşması gereğince İngiliz tebaaları Türkiye’de tam bir serbesti içinde ticaret yapma hakkına sahip-

ler. Biz bunu, Türk kanunlarına hiçbir şey bırakmayacak şekilde, her durumda, ne olursa olsun tam bir serbesti içinde ticaret yapma hakkı verilmesi olarak yorumluyoruz.

Senior : Eğer Türkler zehir satışını yasaklasalar, bir İngiliz tebaası istese, gene de, prusik asit⁵⁵ ticareti yapma hakkı talep edebilir mi demek istiyorsunuz?

Bay W. (Alison) : Kesinlikle. Geçen gün Selanik'te bir yangın vardı. Zarar ziyan çok arttı. Çünkü bir İngiliz tebaası Türk kanunları tarafından yasaklanmasına rağmen barut ticareti yapmayı tercih etmişti. Bazı fiçılar evindeydi, infilak etti ve bütün caddeyi yerle bir etti. Bazı İngilizler de, İstanbul'da bu meslekler lonca tarzı icra edilirken ve bunlara üye olmayan hiçbir Türk bunları icra edemezken, terzi ve ayakkabıcı dükkânları açma hakkı talep ettiler. Fakat burada hiçbirisi şarap ve alkollü içkiler kadar kuvvetli bir vaka olamazlar. Bazı dükkânlar Türk kanunları tarafından yasaklanıyor; bunlar muhafazakâr Türkler tarafından dehşetle izleniliyor; gençlerinin buralarda doğru yoldan saptırıldıkları konusunda şikâyet ediyorlar; fakat biz anlaşmamızın bize bunları açma hakkı verdiği ve sadece bizim büyükelçilerimiz tarafından bu imtiyazlarımızın yetkilendirilebileceği hususunda ısrar ediyoruz. Ancak bu ne tür bir korumadır? Büyükelçi lisans için başvuran Maltalı ve İyonyalı kalabalıkların karakteri konusunda ne bilebilir? Onlar hakkında hiçbir şey bilmeyen sadece bir hayırsever olduğunu varsayabilirsiniz. Daha kötüsü dükkânların bekçilerinin daha çok külhanbeyi veya dükkânların daha çok suç ve kötü alışkanlıkların yatağı olacağını nereden bilebilirsiniz. İngiliz hükümetinin ayyaşlığı ve ahlaki bozukluğu yaymada ne tür bir çıkarı olduğunu idrak edemeyen Türkler, bu yöndeki hareketimizi ayırıcı nitelik olarak izah ediyorlar. Onlar büyükelçilik çalışanlarının rüşvet yediğini ve lisanslardan alınan harçların İngiliz misyonunun bir kısım masraflarını karşılamasında kullanılmasından dolayı İngiliz hükümetinin şarap ve alkollü içkilerin perakende satışını lisanslandırma üzerindeki hakkına ısrarcı olduğuna inanıyorlar.

55 Acıbadem ve şeftali çekirdeğinde az miktarda bulunan prusik asit siyanür içerdiği için çok kuvvetli bir zehirdir

Senior : Davranışımızı nasıl açıklıyorsunuz?

Bay W. (Alison) : Bu uygulamayı başlatan ve devam ettiren büyükelçilerimizin zarar verici bu uygulamanın boyutlarının farkında olmadığını veya bunların anlaşma çerçevesinde, onu yorumlamalarına göre Türk belediye kanunlarına bakmadan, Türkiye’de İngiliz tebaasına her tür ticaret yapma hakkı verdiğini, İyonyalıların ve Maltalıların suçu ve ayyaşlığı yaymak için doğal bir hakka sahip olduğunu; ki bir İngiliz orta elçisinin üzüntü duymasına rağmen korumak zorunda olduğu bir hak şeklinde varsaymak zorundayım.

Dönüşümde, elçilik hizmeti için tutulan İngiliz posta vapuru “Ospray”i rıhtımda palamar yerini değiştirmiş buldum. Tarabya limanında demir atmıştı. Şu anda Boğaz’ın karşı kıyısına geçiyor ve Yuşa Tepesi’nin aşağısında yerleşim olmayan bir kıyının yakınında çapasını atıyordu.

Kaptan Bloomfield : Sürekli bir şekilde iletişim içinde olmak zorunda olduğum elçilikten birkaç deniz mili ayrıldığımda, bu durum oldukça sıkıntı verici. Tarabya’da şarap ve alkollü içki dükkânlarını tamamen dolu bulduğumda tayfalarımın morali bozuldu.

■ 23 Ekim, Cuma

Vefik Efendi ile kahvaltı etmek üzere Bay Alison’la birlikte Rumelihisarı’na yürüdük. Kahvaltıdan sonra Boğaz’ın üzerindeki en güzel platolardan biri üzerinde bulunan bahçesinde birkaç saat gezindik ve çubuk içtik.

Vefik Efendi : Bu ev, bahçe ve tepeden aşağı şehre doğru inen bayırı ben yaklaşık beş yıl önce satın aldım. Parasını ödedikten sonra bunları belki on defa satabilirdim. Fakat servetimin artmasına rağmen, fiyatlardaki genel yükseliş beni ziyadesiyle fakirleşmiş hissettiriyor. Birkaç yıldır ortalama 1.500 sterlin harcadım. Halen de harcıyorum. Ancak harcamalarım ile ilgili düzenimin halihazırdaki durumundan daha dikkatli olmam gerektirdiğini de fark ediyorum.

Senior: Fiyatlardaki genel artışın temel sebepleri nedir?

Vefik Efendi : Ücretler birkaç sebepten dolayı artıyor. İlk olarak, savaş sırasında çok sayıda insan kaybindan. İkinci olarak, tica-

retin artmasından, ki dışarıda yapılan işler için talep oldukça yükselmiş durumda. Bizim yük hayvanlarımız, insanlarımız. Sokaklarımız tekerlekli taşıyıcıların veya kızakların girmesine izin vermiyor; bundan dolayı atların sizinle birlikte icra ettiği taşımacılık burada insanlar tarafından yerine getiriliyor. Üçüncü olarak, savaş sırasında elde edilen refah şimdi harcama konusunda eğitilmemiş insanlar tarafından akılsız ve savurgan bir şekilde harcanıyor ve kötü yönetiliyor. Genel fiyatların yükselişinin büyük oranda sebepleri bunlar. Emlakimizin değerindeki artışa gelince, vapurların Boğaz'ın kıyılarını devlet adamları ve varlıklı insanlar tarafından her zaman sıklıkla ziyaret edilir kılması ve ayrıca tüccarlar ve işadamları arasında revaç bulmasındandır. Ayrıca, bizim devlet görevlilerimiz olduklarından daha zengindirler; paşalıklarından daha fazla para geri getirirler. Burada daha fazla para kazanmış gibi görünürler; en azından daha fazla harcarlar. Son olarak, iyi inşaat sahalarının sınırlı piyasasında, Sultan gibi oldukça büyük bir satın alıcının varlığı önemlidir.

Senior : Eyaletlerdeki emlaklerin değerlerinde de orantılı bir artış var mı?

Vefik Efendi : Tam olarak orantılı değil, ancak son yirmi yıl boyunca pozitif olarak daha fazla artış var. Reşid Paşa'nın reformları, kendi zamanından önce mültezimler tarafından tahsil edilen emlak vergisinin doğrudan tahsili ve tekeller ile iç gümrük ve harçların kaldırılması tarıma büyük bir itici güç verdi; ki bunun en güçlü kanıtı gelir üzerindeki etkileridir. Kendisi reformlara başladığında gelir yaklaşık 5 milyon sterlindi. Bu tutar hemen 2,5 milyon sterline indi, ancak takip eden yıl 6 milyon sterline, sonra 7 milyon sterline yükseldi; şimdi 8-9 milyon sterlin arasında.

Senior : Reşid'in tekellerin kaldırılması yönündeki projesi tamamlanamadı mı? Kasapların, ekmekçilerin, terzilerin kısaca tüm İstanbul esnafının loncalara ayrıldığını; her birinin kendi ticaretini yapma tekeli olduğunu, fiyatları hatta üretimin detaylarını düzenlediğini duyuyorum. Kasaplarla ilgili tekelin etin kalitesiz ve pahalı satılmasına neden olduğu, fırıncıların ekmeği bozduğu ve loncalar tarafından yasaklanmış olmasından dolayı diğer ticaret erbabının

bütün yeniliklerin, geliştirilmiş aletler ve süreçlerin devreye sokulmadığı söylendi.

Vefik Efendi : Bu İstanbul’a özgü bir şey. Reşid Paşa güçlü olduğu kadar, İstanbul’un ticaret erbabı da oldukça güçlüydü.

Senior : Ticaret anlaşmamız gereğince loncaların aleyhine dükkan açma hakkı talep edebileceğimiz doğru mu?

Vefik Efendi : Doğru.

Senior : Yine imparatorluğun genel düzenlemeleri tarafından yasaklanan işleri, örneğin şarap ve alkollü içkilerde perakende ticaret gibi, yapma hakkı talep edebileceğimiz doğru mu?

Vefik Efendi : Ne yazık ki, bu da doğru. Anlaşmanın bu şekilde tefsirinin adil, hatta akla yatkın olduğunu düşünemiyorum. Size tam bir ticaret serbestisi verdiğimizde, biz ticareti kastetmiştik, perakende ticareti değil. Sizin bize elbise veya deri getirebileceğinizi kastetmiştik, bizim terzimiz veya ayakkabıcımız olabileceğinizi değil. Bize variller içinde şarap ve cin getireceğinizi kastetmiştik, dinimizi ve kanunlarımızı yararak alkollü içki dükkânları açmanızı ve insanlarımızı zehirlemenizi ve yozlaştırmanızı değil.

Fakat anlaşmaya kendi yorumlarınızı koyuyorsunuz; ülkeler arasında bir hâkim yok; siz daha güçlüsünüz ve biz boyun eğmek durumundayız. Belki de haklı olarak cezalandırılıyoruz. Günümüzün güçlü yabancı devletleri ile işlerimizi görürken küstah ve insafsızdık. Şimdi bizim güçsüz halimizde, bizi ayaklarınızla çiğniyorsunuz. Bu Allah’ın takdiri; bazen ya yabancılar bize karışmak ve bizi baskı altında tutmak için gelmelerinden önce doğmuş olmayı ya da kısa bir süre için bunun ertelenmiş olmasını arzu ediyorum; ki müdahale ve baskılar kesildiğinde eğer bir millet olarak kalabilirsek bu günler gelecektir.

Senior : Reşid’i cesur olarak kabul ediyorsunuz.

Ahmet Vefik : Daha fazla ahlakî cesarete sahip olan birisini tanımıyorum. Sultan Mahmud ve O, benim zamanımın en büyük iki devlet adamıydı. Büyük dezavantajlarla mücadele etmek zorunda kalmasından dolayı belki Mahmud daha dikkate değerdi. Reşit iyi eğitimliydi; Mahmut’un hiç eğitimi yoktu; hatta dış dünya ile ilgi-

li olarak bir tecrübesi de yoktu. Erkek kardeşi öldürüldüğünde, aniden Topkapı Sarayı'nda kapatıldığı yerden tahta çıktı. Yeniçerileri İstanbul'un efendileri, gerçekten, imparatorluğun efendileri olarak buldu.

Senior : Ne kadar yeniçeri vardı?

Ahmet Vefik : Yaklaşık 60.000, ancak İstanbul'da olanların sayısı 10.000'den fazla değil. Onları bastırmaya azmetti ve 10 yıl boyunca sessiz ve sistematik bir şekilde bunu yapmak için hazırlandı. Onların kıdeme dayalı yükselmelerine müdahalede bulunamadı, ancak onları terhis edebildi. Onların en iyi üst düzey görevlilerinin kademesi olarak ayıkladı, sadece komuta kademesinde aptal olan birilerini bıraktı ve görevden ayırdığı iyi olanları arkadaş edindi. Onlar Etmeydanı'na geldiklerinde, başkaldıranlar birkaç binden fazla değildiler. Mahmud düzenli birlikleri ile en önde onlara hücum etti, ancak ricatları için kapının açık bırakılmasına da dikkat etti. Yeniçeriler ilk saldırının ardından kaçtılar, birkaçı öldürüldü. Mahmud onlara karşı sert bir beyanname yayınladı; ancak durumlarını reddeden herkese kolaylıklar sağlanacağına dair özel emirler gönderdi. Donanmada 6.000 kişi vardı; Mahmud bunların kendisine teslim edilmesini istedi. Kaptan Paşa hiçbirini teslim etmeyeceği yönünde cevap verdi; ki bunlardan hiçbirisi kendilerini bir yeniçeri olarak kabul etmiyordu. İşledikleri suçlarla tanınan yaklaşık 800 kadarı düzenli bir şekilde yargılandı ve idam edildi. Büyük bir devrim asla çok az bir kan dökmeyele başarılamazdı. Avrupa tarihlerinde buna ilişkin anlatılanlar başından sonuna kadar yanlıştır.

Hapishaneler hakkında konuştuk.

Senior : Bana, eskiden suiistimal edilen idam cezasını hali hazırda çok az uyguluyorsunuz gibi geliyor. Cezaevinde bulunan 800 kişi arasında 600 kişinin katil ve eşkiya olduğu bana söylendi, ki Avrupa'nın herhangi bir yerinde idama mahkum edilebilecek insanlar bunlar.

Ahmet Vefik : İdam cezası konusunda bizim kanunumuz tuhaf. Suça ilişkin gözle görülür bir kanıt bulunmadıkça bu ceza kimseye yüklenemez.

Senior : Fakat bazı durumlar sizin uygulamanız değildi.

Ahmet Vefik : Eğer uygulamamız, bir ölçüye kadar, başka türlü gerçekleştirse, bu bir suiistimildir.

Senior : Öyleyse, eğer çılgınlık duyarsam, onların tarafına doğru gitsem, kanla kaplı bir kılıç taşıyan kaçmakta olan bir adamla karşılaşsam ve bir başka adamın yolda henüz öldürülmüş olduğunu fark etsem, katil cezalandırılmayacak mı?

Ahmet Vefik : Ömür boyu hapse mahkum edilebilir. Ancak sadece dolaylı yoldan kanıt olursa, kişi ölüme mahkum edilemez.

Senior : Yasalarınız ilginç bir çalışma konusu olabilir.

Ahmet Vefik : Size yasalarımızdan on beş-yirmi cilt gösterebilirim; çalışmalarımızın büyük çoğunluğu ahlakilik üzerine, fakat bunlar çevrilmedi. Bu ülkeyi bilebilmek için, dört şey yapmak zorundasınız. İlki, dili öğrenmelisiniz; ikincisi, daha önce öğrenmiş olduğunuz bütün fikirleri unutmalısınız; üçüncüsü, doğruyu araştırmalısınız; daha önce ulaştığınız olduğunuz sonuçları desteklemek için olguları değil; ve sonuncusu, bizim aramızda üç-dört yıl kalmalısınız. Slade'n çalışmalarını Türkiye üzerine en iyi çalışmalar arasındadır ve Urquhart'ınkiler, bizim lehimize olabildiği ölçüde, en kötüler arasındadır; kendisi bir taraftardır, eleştirmen değil. Fakat siz hiçbirine güvenmemelisiniz.

■ 24 Ekim, Cumartesi

Yemekte, Türk ve Rusya Ermenistanı'nı birbirinden ayıran sınır bölgesinden henüz dönmüş olan Bay V.W. (Albay Simmons)'nun yanına oturdum.

Kendisi Türk Ermenistanı'nın kötü yönetildiğine ilişkin ürkütücü bilgiler verdi.

Bay V.W. (Albay Simmons) : Bu nedenle insanlar Rusları istiyorlar. Yeni gelen paşa ve her üç-dört yılda gelen bir diğeri, emrinde olan bütün yerel görevlilere gelişini önceden haber veriyor. Bunun anlamı, bütün makam sahiplerine rüşvetleri ile birlikte hazır olmalarıdır. Makam kapmak için bütün bekleyenlere ise onlara rüşvet vermemeye hazır olmalarına ilişkin bir uyarıdır.

Senior : Rüşvet verenler paralarını nasıl geri alıyorlar?

Bay V.W. (Albay Simmons) : Vergi tahsilatını artırarak; fakat bunu devlet gelirleri hesabına olarak değil, karantina yasalarının ihlal edilmesine göz yumarak ya da gümrük harçlarını tam bir şekilde ödemeyerek, adaleti satarak ve angarya yoluyla insanları çalıştırarak. Sonuncusu oldukça verimli bir kâr kaynağıdır. Paşa bir iş yaparken, yolu üzerinde bulunan köyler atlar ve develer tedarik etmek zorundalar; eğer bu nazır olursa gerçekten ihtiyaç duyduğunun iki kat veya beş kat fazlası gerekir ve taleplerini azaltması için rüşvet yedirilir. Eğer köy zenginse ve yüksek miktarda rüşvet yedirirse, hiçbir şey tedarik etmez ve yük kendilerini rüşvetle savuşturamayanların üzerine biner. Bunlar 15-20 gün hayvanları ile birlikte, herhangi bir ödeme yapılmaksızın, kendilerinin ve hayvanlarının yiyeceklerini taşıyarak veya bunları yağmalayarak seyahat etmeye mecbur edilirler; kendileri ve hayvanları topal ve oldukça yorgun bir halde belki evlerinden 100 mil ötede serbest bırakılırlar. Zorbalığın derecesi nüfusun azalışından çıkarılabilir. Sâkini olmayan geniş bölgeler görebilirsiniz. Ki buralarda büyük ve medeni insanların eserleri vardır; sulama için yapılan büyük tesisler şu anda harabe vaziyette ve terk edilmiş şehirlerin kalıntıları ortada durur. Sınırın yakınında yüksek surlarla ve geniş taş evleri olan bir şehir var ve bu şehir şu anda tamamen boş; bir zamanlar 60.000 sâkini vardı. Burası, bir bölgenin sâkinlerini yok etmeyen Boğaz'daki bir saray değil.

Büyük Türklerin toptan soygunları dışında, burada küçük Türklerin ufak tefek baskıları var. Bunlardan biri, kemeri silahlarla dolu bir vaziyette bir reayanın evine girebilir. Belki köyün başı olan beyi çağırır ve ona atını tutmasını buyurur. İçeri girer, oturur ve kadınlara çubuğunu yaktırır. Kızların hepsi kaçar ve evin müstemilatında veya komşularının arasında saklanırlar. Çubuğunu bitirdiğinde bir kümes hayvanı ister. Kendisine burada hiç kalmadığı söylenir. Birkaç darbe birini temine yarar; biraz daha fazlası ekmek ve şarap getirtir. Bu kabalığın kaynağı nedir? O silahlıdır ve köyde bunu yapabilecek tek insandır.

Senior : Reayanın silah taşıması yasak mıdır?

Bay V.W. (Albay Simmons) : Sadece taşımaları değil aynı zamanda onlara sahip olmaları da yasaktır. Türkler zaman zaman re-

ayaların evlerini araştırırlar, eğer silah bulurlarsa onlara el koyarlar ve ev sahibini döverler. Eğer reaya silah taşısaydı, ya da Türkler silah taşımasalardı, bu türden ufak tefek baskıların hiçbiri olmazdı.

Türk hükümeti, iki yıl önce, kendi farklı ırkları arasında eşitlik yaratacak çok güzel bir fırsatı kaçırdı. Ordusunu dağıtmadan önce, bunu Türk nüfusunu silahsızlandırma konusunda görevlendirebilirdi; şimdi çok geç.

Senior : Hükümet reayaya silah taşıma izni verebilir mi?

Bay V.W. (Albay Simmons) : Bu iç savaş için sinyal verme anlamına gelebilir. Türk ordusunu çok defa gördüm. Subaylarından daha kötü; askerlerinden daha iyi hiçbir şey olamaz. Cesaretleri, ciddiyetleri, sabırları, güçlüğü, yokluğa ve aşırı yorgunluğa dayanma güçleri her türlü övgünün ötesindeydi. Savaşın sonraki süreçteki işlemlerinde olduğum kadar hayatımda asla bu kadar kızgın olmamıştım. Kırım'dan Varna, Samsun veya Trabzon'a nakledildiler, karaya çıkarıldılar, 20 kuruşla, yani 3 şilin ve 4 peni ile ödüllendirildiler ve evlerinin yolunu bulmaları için bırakıldılar; belki 30 veya 40 günlük bir yürüyüş mesafesi. Bazıları soyuldu, bazıları dilendi, bazıları açlıktan öldü. Evine ulaşacak kadar hayatta kalanların Türk hükümetine sevgisi tamamen azaldı ve asla tekrar hizmet etmemeye karar verdi.

Senior : Görevlendirilen kişiler Türk sınırı belirlenirken Kafkasya ile ilgili hiçbir şey yapmadılar.

Bay V.W. (Albay Simmons) Hiçbir şey. Paris Antlaşması, Rusya sınırını Çerkezistan'ın güneyi olarak kabul ederek, aslında Çerkezistan'ı Rusların eline verdi. Şamil bazı iyileştirmeleri hak etmedi. Kendisi bizimle fiili olarak işbirliğine gitmedi; çünkü biz ona asla bir fırsat vermedik ve her zaman dövüldükleri bu ülkede, Türklerle katılamazdı. Fakat kendisi 70.000 kişilik bir Rus ordusunu zapt etti ve Karadeniz kıyısında kendisine en yakın yerde 20.000 kişi yerleştirilirse, 60.000 kişi ile bize yardım edebileceğini teklif etti. Bunları yaparsa ve onun yardımıyla Rusları Kafkasya bölgelerinden sürüp atacağımıza katıyetle inanıyorum. Rusların korktukları şeyin bu olduğunu biliyorum ve eğer savaş devam etmiş olsaydı, bunu 1856 da yapmış olacağımızın muhtemel olduğunu düşünüyorum.

Senior : Yerleştirmek istediği nüfus neydi?

Bay V.W. (Albay Simmons) : Yaklaşık 500.000 kişiye ulaştığını sanıyorum. Yüzyıllardır birbirlerinin şiddetli düşmanları olan, uzlaştırdığı ve Rusya'ya karşı birleştirdiği üç kabileden oluşuyor. Elbette, zamanla, kuvvetli hale gelmek olmak zorunda; fakat bu yıllar alabilir. Kuzey hariç, ülkesinin her tarafı geçit vermeyen dağlarla korunuyor. Kuzeye gelince burada yüzlerce millik orman var; bu ormanın içinden Ruslar ilerliyor. Ruslar tolere edilebilir bir güvenlikle ormanın ortasında bir yandan diğer yana yürüyebilecekleri bir mil genişliğinde bir yol yapıyorlar. Uzunluk olarak 5 veya 6 millik bir yol yapabilmek onlara belki bir yıla mal oluyor, her bir inç bile tartışılıyor. Gelecek yıla hareket noktası olması için açtıkları yerlerinin bitimine yakın yere bir kale inşa ediyorlar; bu şekilde her yıl hummadan üçte biri ölen 100.000 kişilik bir ordu görevlendiriyorlar; bütün sakinlerini tamamen yok ederek zamanla ülkeyi ele geçirecekler.

Senior : Şamil boyun eğecek mi?

Bay V.W. (Albay Simmons) : Asla. Ne kendisi ne de zamanla yerini alacak oğlu. Ruslarla müzakere etmeyi bile her zaman reddetti. Bütün büyük adamlarda olduğu gibi, O şevkli bir kişi. Asil ve servet sahibi bir kişi olmadığından, pozisyonunu kabiliyetlerine ve şevkine borçlu. Kendisi ve ailesi son derece yoksulluk içinde yaşıyorlar; sahip oldukları her şeyi savaşta harcadılar.

Senior : Diğer herkes gibi, kanımca, Türkiye'nin geleceği konusunda bir teoriniz vardır.

Bay V.W. (Albay Simmons) : Benim teorim Türklerle hiçbir şey yapılamayacağıdır. Onlar bütün çıkar yolları reddediyorlar; hiçbir çarenin onları iyileştiremeyeceğinden dolayı belki haklılar. Ancak onların bazı Hristiyan bölgelerinin bağımsız federal bir devlet olarak şekillendirilebileceğine inanıyorum. Sırbistan, Prenslikler ve Bulgaristan bu türden bir federasyonun unsurları olarak önerilebilir. Ayrıca, büyük oranda Müslümanların bunu daha fazla güçleştirecek olmalarına rağmen Bosna, Arnavutluk ve Rumeli birleştirilebilir. Fakat başka birisi Türk problemi hakkında her önleme büyük oranda itirazların görüldüğünü ve her varsayımın daha büyük oranda gerçekleşmeme ihtimali olduğunu düşünecektir. Ben ne tavsiyede ne de kehanette bulunmaya kalkışmayacağım.

■ 25 Ekim, Pazar

Kahvaltıdan önce Bay A.B. (Doktor Dickson) ile Yeniköy burunun üzerinde Boğaz'a doğru çıkıntı yapan harikulade güzel tepeler boyunca yürüdük. Güneş, suyun üzerine beyaz, kesif bir şekilde yığılmış ve tepelerin yarısına kadar yükselmiş olan deniz sisinin içinden doğuyordu. Fakat tepelerin zirveleri ve Yuşa Tepesi'nin ağaçlarla kaplı yüksek kesimleri parlak güneş ışığı altındaydı. Araya giren bir şeylerin yokluğu ve havanın oldukça açık olmasından, Asya kıyısındaki 5 millik bir mesafe yerine sanki elinizin uzanabileceği bir mesafedeymiş gibi izlenebilen Cenevizliler tarafından yapılmış eski Yoros Kalesi, sanki adalarmış gibi yükseliyordu. Bazen, aşağıya vapura doğru baktığımızda, derin bir koyun yanının güneş ışınlarının ürettiği zayıf prizmatik renklerle bezenmiş bir kemeirin parçası gibi sisli gökkuşağı tarafından giydirildiği görülüyordu.

Dün Bay V.W. (Albay Simmons) ile yaptığım konuşmamı A.B. (Doktor Dickson) 'ye tekrarladım.

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Türklerin bütün tedavileri reddettileri doğru olabilir. Fakat Bay V.W. (Albay Simmons) ile hiçbir şeyin onu tedavi edemeyeceği konusunda aynı görüşte değilim. İstenilen sonucu verecek bir çözümüm olduğunu düşünüyorum; ki bu çözüm yolsuzluğu durduracak.

Senior : Bu çok iyi, fakat nasıl gerçekleşecek. Yolsuzluğun kuyruğuna tuz nasıl konulacak?

Bay A.B. (Doktor Dickson) : Ben Sultan olsam, yapacağım ilk şey devlet memurları şeklinde maiyetimi oluşturan kişilerin sayısını sınırlandırmaya yönelik bir ferman yayınlardım. Bir kişi nazır veya vali olduğunda, onun bütün yakınları, bütün yakınlarının yakınları, kendi doğduğu yerin bütün aylakları, himayesini istemek için doluşuyorlar. Kendisi “Hemşerim⁵⁶, az bir bekle, inşallah senin için bir şeyler yapabilirim.” diye cevap veriyor. Bu esnada onlar onun terliklerini taşıyorlar, çubuğunu dolduruyorlar, onu takip ediyorlar, evinin etrafında aylakça dolaşıyorlar, onun maiyetinin büyük bir kısmını oluşturunuyorlar. Bunlar kendisine ödeme yapılmayan eklentiler. Kendisi onlara hiçbir ücret vermiyor, fakat onun mutfaka-

56 Metin içerisinde “Bacalum” şeklinde telaffuz edilmektedir. Tam karşılığı bulunamadığının metnin anlamına uygun olarak “Hemşerim” kelimesi kullanılmıştır.

ğının artıklarını; ziyaretçi ve davacılarından bahşiş alıyorlar. Fırsatlar elverdikçe, kendisi onlara sunuyor; onları kadı, zaptiye, köy yöneticisi yapıyor veya kadro açıldığında kendi ücretli hizmetine alıyor. Bunlar, paşaların yaptığı işler. Büyük bir adamın hizmetine giren bir kişi, gerek işe alınsın gerekse satın alınsın, bir hizmetçi veya köle olsun, ona dayanarak devlet hizmetine giriyor ve sonra kendi usulünce soyuyor veya rüşvet yiyor; belki de Sultanın kızı veya kız kardeşi ile evleninceye kadar. Bu şekilde eğitilmiş insanlar yolsuzluğun belkemiği haline geliyorlar. Doğuştan kör doğan bir adamın kırmızı veya mavinin ne anlama geldiğini bilmemesinden daha fazla kamuya sadakat veya dürüstlük kelimelerinin anlamları konusunda açık bir kavrayışa sahip değiller. Devlet memurları maiyetinde oluşan kişilerin sayısını sınırlayarak yolsuzluğun bu kaynağını büyük ölçüde kesebileceğim. Bir kişiye, mevkisine göre çubuk doldurucu, terlik taşıyıcı, seyis ve görevlileri olmasına müsaade edeceğim ve daha fazlasına izin vermeyeceğim. Bunu takiben her bir yolsuzluk vakasını şiddetli bir şekilde cezalandıracağımı duyuracağım; ancak iyi paşa ve nazırların, uygun şekilde davrandıkları sürece makamlarını korumalarına izin vereceğim. Hâlihazırda herhangi bir ödeme yapılmayan veya eksik ödeme yapılanlara, örneğin kadılar gibi, kâfi miktarda ödeme yapacağım ve bütün mahkeme harçlarını ortadan kaldıracam. Bundan sonra, bizim centilmen olarak nitelendirdiğimiz kişilere benzeyen kişileri devlet memuriyetine almayı deneyeceğim. Türkiye’de bu sınıftan çok az insan var; bunlar paşaların, zengin tüccarların veya toprak sahiplerinin çocukları. Bunlar gerçek anlamda çok fazla eğitime, ahlâka veya entelektüel yetkinliğe sahip değiller; sadece bazıları sahip. Bunlar, en azından, Türkiye’de büyük erk uygulanmasının emanet edileceği devlet memurluğuna; daha önceki yaşamını büyük bir adamın evinin koridor ve salonlarında, köle veya tufeyli olarak oyalanarak geçirmiş olanlardan daha uygundur. Daha önce söylediğim gibi, hastanın bu tedaviyi almaya-
cağından korkuyorum; eğer bunu yapmış olursa, Avrupa’nın müdahalesinden kaynaklanan etkiyi ayrıştırmaya direnç gösterecek yeterlilikte güce kavuşabileceğini düşünüyorum. Eğer bu tedaviyi reddederse; eğer kendi idaresinin büyük tek soyguncu olarak kalmasında ısrar ederse; bana, onun halihazırda kendi tebaası ırklar üzerindeki

egemenliğini korumasını arzu eden İngiltere gibi güçler, takip edilecek yol olarak sadece bunu benimser gibi görünüyor. Bunlar (Avrupalı güçler) Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmak zorunda kalabilir ve başka herhangi biri tarafından yalnız bırakılan biri gibi dikkate alabilirler. Onu Avrupa ailesine tanıştırdıkları gibi onu buradan dışlama kadar acı duyarlar. Kötü bir tavsiye veya iyi bir tavsiye yoluyla onu yanlış yönlendirmeden; hükümetin bütün prensiplerine zıt bir şekilde Hatt-ı Hümayun ilan ederek ona sataşmadan kendi başına bırakırsak; Osmanlı Devleti, Slavlar, Romenler, Bulgarlar veya Rumlara karşı kendini koruyabilir. Onları hor görebilir, onları soyabilir, onları baskı altında tutabilir; fakat onları koruyacaktır. Bu durum, imparatorluğun yönetiminin iyileştirilemeyeceği varsayımı altında, ki bunun olacağından korkuyorum, Türk imparatorluğunun bütünlüğünün korunması için ödenmek zorunda kalınan bedeldir.

■ 26 Ekim, Pazartesi

Bay Zohrab ile ordu donatım bölümünün amiri, Ahmet Fethi Paşa tarafından temsil edilen, Tophane'ye gittik. Kendisi Sultanın kız kardeşi ile evliydi ve önceki hanımından olan oğullarından biri (Sultan ailesine ait karısı tarafından daha fazla evlenmesine izin verilmiyor) Sultanın bir kızı ile evleniyor. Bir Türk tebaası yetenekli olduğunda bazı dünürlükler en yüksek mevkii ihsan ediyor. Alison bana, fiili olarak evli olmamasına rağmen, o zaman Sultanın kızı ile nişanlanan Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galip Paşa'nın daha sonra sadrazam olan babasını ziyarete geldiğinde orada hazır olduğunu anlatmıştı. Reşid ayağa kalktı, oğlunu onur koltuğuna yerleştirdi ve oturması teklif edilene kadar onun önünde ayakta dikildi. Oğlu bunu gayet tabii olarak karşıladı.

İngiltere'de eğitim görmüş olan, Fethi ve yardımcısı Halim Paşa'nın Türkiye'deki en iyi yöneticiler olduğu söyleniyor. Biz oraya vardığımızda Fethi Paşa Sultanı ziyaret ediyordu; bu nedenle Tophane'yi gezmek için vakte sahip olduk. Tophane temiz ve düzenli görünüyordu. Bir gün pirinçten yapılma bir topa dönüşebileceğine dair kendi kendime söylendim. Tophane'nin bir tarafında, muhat olarak ona eşlik eden mermer çeşmesiyle fazla büyük olmayan hoş ve zarif bir cami var.

Nihayet paşa geldi. Tophaneyi ziyarete geldiğinde Sultan tarafından kullanılan köşkün gölgesine koltuklar yerleştirildi. Paşa koltuğuna oturdu, biz tanıştırıldık ve yanına oturduk. Sadece kahve içtik, çubuk tütürmedik. Kendisinin, tütün içmesini imkânsız kılan, bunun daha da ötesinde tütün kokusuna bile dayanmadığı, astım rahatsızlığı vardı. Bundan dolayı, hiçbir kimse, onun huzurunda tütün içmez, hatta Sultan bile. Saçları, fesinin altından gizlice görüldüğü şekliyle, beyazdı; fakat sakalı ve favorileri oldukça güzel bir siyah ve sarımsı kahverengi. Zohrab bana, ofis dışında olduğu, birkaç gün önce kendisini ziyaret ettiğini ve sakalını saçı kadar beyaz bulduğunu söyledi. Paşa dikkatini kendisiyle iş yapmak üzere gelenlerle bizim aramızda böldü. Gelenler kendisine büyük bir ihtiramla yaklaşıyordu; çoğu elbisesinin kenarını öptü. Kendisi işlerini hızlı fakat dikkatli bir şekilde yapıyor görünüyordu. Delhi'nin düştüğüne dair haberi henüz almıştı. Paşa bu haberden dolayı beni tebrik etti ve ayaklanmayı, esasen bir halkı boyunduruk altına alma olarak gördüğünü söyledi. Kendisine, savaş sırasındaki gayretli işbirliğinden dolayı, hepimizin nasıl minnettar kaldığımızı söyledim. Çok sayıda görüşmeden dolayı oldukça meşguldü ve kahvemizi bitirir bitirmez kendisine veda ettik.

■ 27 Ekim, Salı

Fransız arkadaşımız Bay E.F. (Thouvenel) ile çay içtik. Kendisi Delhi'nin düşüşünden dolayı beni tebrik etti.

Bay E.F. (Thouvenel) Hindistan'da medeniyet mücadelesi için savaşıyorsunuz. Eğer başarısız olsaydınız, bütün Müslüman dünya üzerindeki, İstanbul, Cezayir hatta Fas'taki, Hristiyan dünyanın prestijini çok sarsacaktınız.

Kendisine Sultanın Reşid'i görevden alırken Bay Thouvenel'i bilgilendirdiğinin doğru olup olmadığını sordum.

Bay E.F. (Thouvenel) : Doğru. Ancak bu tamamen Türklerin çıkarıyla ilgili bir şeyse, neden tehlikeyi üzerine aldığını bilmiyorum. Thouvenel'in geri verebileceği yegâne cevap, bunun iyi olacağını ummasıdır. Bir sadrazam iyi olduğu gibi bir diğeri de kötü olabilir. Bu ülke çürümüşlük içinde. Müslümanları medenileştirmek imkânsız görünüyor. Hepimizin yapabileceği şey Hristiyanları uyandırmaktır. Omuzlarında bu kadavrayı daha uzun süre taşıması

mümkün görünmüyor. İngiltere ve Fransa'nın, ona; bunu başından atması için yardım etmek üzere bir araya gelmeleri gerekiyor. Hatt-ı Hümayun'un dürüst bir şekilde uygulanması için zorlama yapmaları gerekiyor. İzmir ve Yunanistan'a gidiyorsunuz. İzmir'e gittiğinizde Efes'i ziyaret edin. Dünyanın en güzel ikliminin bağışlandığı, oldukça verimli topraklarda 50 mil boyunca ata bineceksiniz. Ne ekili bir alan ne de bir sakin göreceksiniz. Burası Türkiye. Yunanistan'da veya Prensliklerde, karşılaştırmalı rakamlar, zenginlik ve nüfus bulabilirsiniz. Bunlar iyi idare edilmiyor; savaş koltuğundalar; ancak Türklerden kurtulacaklar.

■ 28 Ekim, Çarşamba

Bay C.D. (Lord Stratford) ile bahçesinin teraslı yollarında birkaç saat dolaştık.

Senior : Bu bahçede en son yürüyüş yaptığımızda, yetenekli, cesaretli ve kararlı birisinin, Türk imparatorluğunu kurtarabileceğini düşündüğünüzü söylemişsiniz. Sultanın tahtına böyle bir adamın oturmasına izin verdiğimizizi düşünelim. O ne yapmalı?

Bay C.D. (Lord Stratford) : Öncelikle, hala bazı olaylarda birbirine karışan, dini hükümetten ayırmalı. İkinci olarak, dalgalı borçları finanse etmeli ve döviz kurunu sağlam bir zemine oturtmalı; ki bunun için hazırlanmış bir plan mevcut. Konsolide borçları tamamıyla ödemeli ve saray binaları inşası çılgınlığına son vererek ve mevcut vergi toplamı sistemi yerine doğrudan tahsil sistemini getirerek dalgalı borçların tekrarlanmasını önlemeli. Eğer dürüst bir şekilde ve doğrudan tahsil edilirse gelirin ikiye katlanacağına hiç şüphem yok. Üçüncü olarak, yolsuzluğa karşı kanunları uygulamalı. Yeni hiçbir şey gerekli değil; mevcut olanlar yeterli; ikinci bir mahkûmiyet halinde, herhangi bir kamu memuriyeti için bu kişi ehliyetsiz hale gelmelidir. Dördüncü olarak, ki bu gerçekten tehlikeli ve zor olan yegane tedbir, sadece fiili olarak birbiri ile eritmek ve homojen duruma getirmek değil, aynı zamanda Müslüman ve Hristiyan nüfusu-baskı altında olan ve baskı uygulayan- bütün farklılıkların en kötüsünü daha az uyumsuz, daha az ayrımcı hale getirmeye çalışmalı. Kısaca, Hatt-ı Hümayunu uygulamalı.

Senior : Hristiyanların orduya kabulünü güvenli buluyor musunuz?

Bay C.D. (Lord Stratford) : Tehlikeden azade olma yönünden bakarsanız güvenli değil. Türkiye öyle bir ülke ki, yapabileceği her şeyde bir tehlike var; ama yine de bir şey yapmamak hala daha büyük tehlike.

Senior : Türk nüfusu silahsızlandırılabilir mi?

Bay C.D. (Lord Stratford) : Kesinlikle. Birkaç yıl önce bunu uygulamak için emirler verilmişti. Bunlara uygulamak için gereken zaman savaşın başlaması ile olmalıydı; yani, askerler eyaletlerden geldiğinde, kendilerini tamamen Sultana adadıklarında. Diğer fırsat ise savaşın bitimindeydi; yani, ordu dağıtılmadan önce. Bunun şu an gerçekleştirilmesinin daha güç olduğu konusunda şüphe yok; ancak, daha önce söylediğim gibi, her şey zor. Mevcut finansal plan için tedarik edilmesi ve bunun doğruluğunun kabul edilmesi gereken 800 milyon kuruştan daha fazla bir rakamı borçlanabileceğinden endişe duyuyorum. Diğer taraftan, bunu yapabileceğini ve kamu gelirlerini çarçur edebileceğine pek az ihtimal veriyorum. Emin olmak için, burada her şey mümkün ve çok az şey biliniyor, ancak yasayla Sultanın, kraliçenin gibi, kamu gelirlerinden ayrı bir saray bütçesine sahip olması gerekli. Daha önceden yaptığı gibi borçlanmayı dışarıda bırakırsak, bunu aşabileceğini veya bunu aşmak için, herhangi bir şekilde, nazırlarının yardımcı olacaklarını düşünmüyorum.

Prensliklerden konuştuk.

Bay C.D. (Lord Stratford) : Irk, dil, din ve kurumlar yönünden aynı olmalarına karşın, kısa bir zaman aralığı istisna edilirse Dacia adında Roma bölgesinin bir parçası olarak oluşturulmasından beri bunların hiçbir zaman yönetimde bir araya gelmemeleri olağanüstü bir durum. Viyana ve Paris protokollerine, birleşme sorunuyla ilgili olarak, bölgelerin isteklerine müracaat etme şeklinde bir şartın sokulmasının izin verilmesine Türk hükümetini ikna eden şey, belki sürekli ayrı yaşamanın ve ülkelerin olağan birbirlerinden hoşlanmamasının bir hatırasıydı.

Bununla birlikte, bu şart bunların isteklerinin bütün tartışmaların yerini alacağı konusunda bir şey söylemiyor, sadece tartışmada

bir faktör olabileceğini söylüyor. Vakaya inanacak olursam, eğer ortada birleşmeye karşı üstün basan argümanlar varsa, önemli olmakla birlikte, onların arzuları geçersiz kılınmalı. Yerli bir prensin altındaki birleşme hastalıklı kaplı bu imparatorluğun diğer bölümleri için kötü örnek olabilir. Şu anda ayrı ve zayıf durumda olmalarından dolayı itaatkâr olan diğer bölgeler var ve bunlar yabancı yardımını bağımlılıklarını ortadan kaldırmak v : yekvücut olabilmek için isteyebilirler. Yabancı bir prens altında birleşme parçalanmaya yol açabilir. Hangi sadakat bir Fransız veya Rus'a Eflak-Buğdan'ın irsi hükümlerini Babiâli'ye verdirebilir?

Şu anda Türkiye'nin parçalanmasının dört yıl öncesinde olduğundan daha fazla ciddi olduğunu hatırlamalıyız. Sonrasında olan tek değişim, onaylamaya yanaşmadığımız katlanabileceğimiz güçler dengesindeki bir değişimdi. Şu anda bu durum, savaş çıkarmak durumunda kaldı. Türk imparatorluğunun bütünlüğünü garanti altına aldık. İngiliz imparatorluğunun parçalanmasını önlemek için yapmamız gereken şeyleri Türk imparatorluğunun parçalanmasını önlemek için de aynı gayretle göstermekle yükümlüyüz. Ben, Eflak ve Buğdanlılara, birleşmeden başka, birleşmeden arzu ettikleri hakların verileceği yöntemlerin bulunabileceğini düşünüyorum. Mükemmel bir ilişki ve ticaret serbestisine, bir bölgenin diğer bir bölgede arazi edinmesinde insanlara karşılıklı haklara, benzer kurumlara ve ortak çıkarlar üzerindeki sorunlara karar vermek üzere yetkilendirilmiş her bir parlamento üyelerinden oluşacak ortak bir komiteye sahip olabilirler. Eğer bundan daha fazlasını istiyorlarsa; Babiâli'nin tebaası olarak isimlendirilmekten daha fazlasını istiyorlar veya Babiâli'nin tebaaları olarak kalmaktan daha fazlasına sahip olabilirler demektir.

■ 29 Ekim, Perşembe

Kahvaltıdan önce Bay Y.Z.⁵⁷ adlı bir Ermeni arkadaşla yürüyüş yaptık ve Türkiye'nin geleceği üzerine konuştuk.

Bay Y.Z. : Bu ülkenin, dışarıdan (yabancılar tarafından) müdahale edilmesi ve içeriden kötü yönetilmesinin etkileri nedeniyle, ha-

57 Yazarn kişileri kodladığı listede bu kişinin kim olduğu belirtilmiyor. Bir ihtimal İstanbul'da gezilerinde kendine eşlik eden Bay Zohrab olabilir.

rap olmaya doğru gittiğine şüphe yok. İşlerimize burnunu sokan yabancılardan birisi, örneğin Rusya, yıkılışımızın hızlı bir şekilde olmasını arzuluyor; diğerleri, örneğin Avusturya bizim ne iyi ne de kötü olmamızı istiyor ve sadece bizim kaderimizin onların üzerinde yaratabileceği etkiler konusunda endişeliler. İnaniyorum ki, İngiltere ve Fransa gerçekten bizim iyi olmamızı arzuluyor, fakat onların bir ilaç diye düşündükleri ve bizim ise bir zehir olduğunu düşündüğümüz şeyi boğazımızdan aşağı doğru zorlayarak bize hizmet etmeyi deniyorlar. Amaçları değişik ırkları ve değişik inançlıları eritmek veya en azından, eşitliklerini sağlamak. Kurtlarla kuzuların birlikte yatmalarını istiyorlar. Türkler böyle bir şeyin tamamen imkânsız olduğuna inanıyorlar. Hristiyanların büyük çoğunluk oluşturduğu Avrupa’da, tamamen soğutulduklarına; kazandıkları her hakkın bir silah olarak kullanılacağına inanıyorlar. Eğer Hatt-ı Hümayun dü-rüstçe uygulansaydı, Türkler beş yıl içinde Boğaz’ın karşısına sürülürlerdi. Kısaca, Hindistan sadece efendilerine karşı ayaklanma fırsatı bulan kölelerin ne hissettiklerinin bir örneği. Onlar azmettiler, bundan dolayı, bu ölü bir mektup olacak. Bazı bölgelerde, Hatt-ı Hümayun’un okunması ayaklanmalar çıkardı; diğerlerinde ise okuma girişiminde bulunulmadı.

Doğrusu bu ölü bir mektup olamaz. Bu Türkleri dehşete düşürüyor ve sinirlendiriyor; umutları canlandırıyor, ancak aynı zamanda Rumlara olan nefreti de. Onlar Türkleri, müttefikleri tarafından kendi lehlerine yapılan aldatıcı şartları yerine getirmeye karar vermiş olarak görüyorlar. Eğer bu mümkünse, bunlar Sultanın savaştan önce olduğundan daha kötü tebaaları haline geliyorlar. Fakat bu hepsi değil. Yabancılar, Türk hükümetini nefretle dolu hale getirdikten sonra, bunu aşağılayıcı hale getirmeyi deniyorlar. Reşid, Buğdan seçimlerini iptal etmeye yönelik Thouvenel’in emrine uymayı reddettiği zaman, sadrazamlıktan çekildi ve daha bir neza-ketle kabul edeceği varsayılan Mustafa onun yerine getirildi. Reşid artık vezir olmamasına karşın, nazır olarak kaldı. Thouvenel birinci dil oğlanını Reşid görevdeyken Fransa’nın ona karşı herhangi bir güveni olmayacağını anlatmak üzere Sultana gönderdi. Zavalı Sultan kabul etti. Fakat kendisi Fransız etkisi altında olduklarından şüphelendiği Ali veya Fuad’a güvenemiyor. Sultan Prens-

liklerin birleşmesini imparatorluğun dağılması olarak düşünüyor ve bundan hala Thouvenel'in korktuğundan daha fazla korkuyordu; O Reşid'i bunu önleyebilecek yegâne kişi olarak görüyor. Reşid görevden çekildiğinden bu yana, Sultanın en ciddi arzusu onu geri çağırmaktı. Bu husus sonraki nazırları tarafından da iyi biliniyordu. Bunlar bir şey yapmaya girişirken kendilerini oldukça güvensiz hissediyorlardı. Kendileriyle bir ağız dalaşı yapabileceği ve onları kovacağı korkusuyla Sultanı görmekten bile kaçınıyorlardı. Sonunda kararını verdi; talihli gün gelir gelmez hükümet darbesini yaptı. Ancak Thouvenel'e özür dileyici bir mesaj gönderdi; bir veya iki günlük gecikme ile kuru bir mesaj geri geldi. Thouvenel yeni sadrazama adabı muaşeret gereği yapacağı ziyareti henüz yapmadı. Kendisi için açıklama beklediği söyleniyor.

Senior : Şimdi de, ülkeyi harap olmaya götüren içsel faktörleri alalım.

Bay Y.Z. : Döviz kurları ve finans açısından düzensizlik içindeler. Gelirleri tahsil ederken; her bir işi, işlerin savsaklandığı ve nihayetinde unutulduğu bir yer olan İstanbul'a getiren merkezizetçilik; fakat hepsinin üzerinde genel olarak görünen şey yolsuzluktaki artış. Bütün bu kötülükler için, hiçbir çare bulunamayacak. Paşalar; onlardan kar sağlamak için bu kötülükleri tedavi etmeyecek ve eğitimleri onları skandallara ve fesatlara karşı duyarsız hale getirecek. Sultan, onlar hakkında hiçbir şey bilmediği için tedavi edemeyecek. Sultan nazırlarının ona söylemeyi tercih etmediği herhangi bir şey hakkında hiçbir şey bilemeyecek. Kendisi okumuyor; okusa bile, basın yok; hiç kimseyi görmüyor, kayınbiraderleri, damatları, kadınları, hizmetçileri ve ara sıra kendisini aldatmak veya baskı yapmak üzere gelen bir büyükelçi veya nazır dışarıda tutulursa herhangi birini asla görmüyor. Eğer kendi haline bırakılırsa, imparatorluk hala, hayli vakit bir arada kalabilir. Ancak Avrupa gözlerini onun batı bölgeleri üzerine çevirmiş durumda. Birer birer veya ikişer ikişer kesip ayırabilirler veya azaltabilirler. Belki Bursa'ya dönebiliriz ve Anadolu'yu bir veya iki yüzyıl daha tutabiliriz.

Çanakkale

■ 31 Ekim, Cumartesi

Dün sabah, dönüş yolumuz üzerinde Tarabya'dan Bay Calvert'in erkek kardeşi, Çanakkale'deki konsolosumuz Calvert'i ziyaret etmek üzere, Fransız buharlısı "Scamander"e binmek için büyük bir kayıkla Tarabya'dan ayrıldık.

Türkler ihracata %12 vergi uyguluyor ve Türk gümrüklerindeki hırsızlık, gecikme ve aksiliklerin tarif edilemez boyutta olduğu söyleniyor. Lord Stratford, bunlara karşı bizi korumak için, kavarlarından birine kayığın başında oturmasını ve gümrük görevlilerini uyarmasını tembihledi. Biz gümrük görevlileri tarafından bindirilmedik. Scamander, geniş, konforlu bir gemi; savaş buharlısı olarak inşa edilmiş, oldukça sağlam ve yavaş. Kaptan ve görevlileri hoş ve nazik adamlar. Oldukça sakın bir yolculuk yaptık ve bu sabah saat 10 da Çanakkale'ye ulaştık.

Çanakkale Boğazı, boğazın içlerine doğru bir güzellik içinde. Her iki taraftaki tepeler alçak; kahverengi çimler ve çalılıklar hariç az bir bitki örtüsü ve ekili dikili yer var. Düşmanı uyarmak ve doğrudan ateş etmek üzere, dikkatli bir şekilde kireç badanayla beyaza boyanmış Türk bataryaları ve birkaç deniz feneri, boğazdaki yegâne binalar.

Bay Calvert'in evi, Türk tarzından daha çok İtalyan tarzında, kendi kendine inşa ettiği oldukça güzel taş bir ev. Ev, yüksek odalar ve geniş holler ve içinden başka odaya geçilen odalardan oluşuyor; şu anda oldukça rahat ve yazları da hoş bir şekilde serin olmalı. Kışları soğuk olabilir, fakat şömineleri var ve İngiliz kömürü bol miktarda. Kömür kırmataş olarak getiriliyordu ve talebin yüksek olduğu zamanlarda, savaş sırasında Londra'daki fiyatından daha pahalıya satılıyordu; şu anda bizdeki kadar ucuz.

Öğleden sonra, konsolosun diğer erkek kardeşi Bay F. Calvert ile şu anda bir Türk hastanesi olan, Abidos⁵⁸'a yürüdük. Bölgenin

58 Bugünkü adıyla Hastane Bayırı denilen semt.

çok eski çağlardan kalma önemli kalıntılarından kutsal değerde olan yegâne kalıntı bir duvarın kırık parçaları. Zeminin tamamı insanoğlunun işlerinin en yok edilemez örneği olan Yunan çömlekleri kırıklarıyla kaplı. Savaşın başlangıcında, Türkler bu burun üzerinde bazı kazılar yapmıştı. Kazı yapıldığında, mermerden bir taht ve Kserkses'in Abidos kasabasına verdiği bazı imtiyazların bulunduğu bir kitabe buldular. Türkler tahtı parçaladılar ve kitabeyi kaybettiler. Bay Frank Calvert, bu tahtın Kserkses'in Çanakkale Boğazı'ndan ordusu geçerken izlemek üzere bu burun üzerinde oturduğu taht olduğuna inanıyor. Geçitten önce ordusunu gözden geçirdiği Arisba düzlükleri üzerinden geri döndük. Buralar geniş ve verimli, ancak, sadece kasabanın birkaç yüz yardalık mesafesi içinde değil aynı zamanda ülkenin tamamında olduğu gibi burası da ekili dikili değil.

Yolda bir askere tesadüf ettik. Bize birkaç siyah görünümlü ekmek satın almamızı teklif etti. Bana, tütün almak için ekmek istihkaklarının bir kısmını satıyor gibi geldi. Sahilde, Lord Byron'un Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçtiğinde kaldığı, çınar ağaçlarının gölgelediği küçük sevimli bir ev duruyor. Bu ev, hâlihazırda bir derviş ve ailesinin ikamet ettiği bir ev.

■ 1 Kasım, Pazar

Bu akşam Truva bölgesi için hazırlanmıştık, ancak yağmur nedeniyle çıkamadık. Konsolos Calvert ile birlikte kısa süreli yağmurlar arasında yürüdük. İkameti sırasında büyük değişiklikler gözlemleyip gözlemediğini sordum.

Konsolos Calvert : Buradaki büyük değişiklikler; daha az bası ve daha az yolsuzluk. Yirmi üç yıl önce, burada, yaşamaya ilk kez başladığımda şahit olduğum manzaraları iyi hatırlıyorum. Gelişimin hemen ertesinde yeni bir paşa geldi. Bazıları borç içinde, bazıları hüküm giymiş, bazıları ise mahkeme edilmeyi bekleyen cezaevindeki mahkûmların bir listesini getirtti. Haklarında hiçbir şey bilmediği, tesadüfen altı kişiyi seçti, kellerini vurdurdu ve kapısının önünde üç gün boyunca sergiledi; bu tehlike işaretinin çalmasıydı. Kendisi oranın eşrafını çağırdı. Onun bahçesinden girer girmez kapılar kapandı. Kabul salonuna gelenler sadece paşanın sekreterini buldu-

lar. Sekreter ne tür hediyeler getirdiklerini sordu. Gelenler “hiçbir şey” diye cevapladı. Sekreter “bunu paşaya söylemeyin veya size ne tür bir şey vereceğimizi bilemiyoruz: onu tedarik etmekte olduğunuzu söyleyin” diye yanıtladı. Biraz sonra paşa geldi. Kendisi onlara ne getirdiklerini sordu; onlar da paranın hepsinin hazır olmadığını fakat en kısa sürede toplamayı ümit ettiklerini söylediler. Paşa “bir an önce toplayın” dedi. Gelenler dışarı bırakıldı ve sonradan konsolos olan amcama geldiler. Geri ödemek üzere ondan 200 sterlin⁵⁹ ödünç aldılar. Gerçekten, bu tutarı kasabaya tevzi ederek ödediler. Kanvas torbalar içinde bunu paşaya verdiler. Paşa “bu tür bir kese içinde bunu kabul edemem. Çarşıya birini yollamalı ve bana benim seçebileceğim bazı kese örnekleri tedarik etmelisiniz.” dedi. Seçme konusunda oldukça zor biriydi, birbiri adına getirilen örnekleri reddediyordu. Öyle ki, onlar yeni modeller için birini çarşıya tekrar tekrar göndermek zorunda kaldılar. Sonunda modellerden birini seçti; diğerlerinin sahipleri bunları götürürken muhafızlar tarafından durduruldular. “Bu bahçeye giren şeyler dışarı çıkmaz” dediler. Reddettiği numuneler evini döşemeye yetecek kadardı. Şimdi bu tür şeyler yapılamaz, en azından bir konsolosun yargılama alanı içinde.

Senior : Yargılama hakkınız sizi Türklerle reaya arasına müdahale etmenizi nasıl mümkün kılıyor?

Konsolos Calvert : Elbette, doğrudan müdahale edemiyorum; ancak bu tür kötülükleri Lord Stratford’a rapor ediyorum. O, olayı Babıali’ye anlatıyor, muhtemelen benim yazımı gösteriyor ve bağışlama hususunda asla bir bahanesi olmayan Babıali, suç işleyen görevliyi azlediyor. Bu bölgedeki bir sakin baskıya uğrarsa, hemen bunu bana aktarıyor; ben soruşturuyorum, eğer gerçekten haksızlık edilmişse, genellikle onun için tazminat elde ediyorum. Bununla birlikte benim etkim şifa vermekten daha çok önleyici tedbir mahiyetinde. Çanakkale’nin şimdiki paşası geldiğinde beni çağırdı; iyi ve dürüst bir yönetici olmayı ve paşalığında uzun süre kalmayı ümit ettiğini söyledi. Kendisi hakkında bir şikâyet duyduğumda, benim bunu İstanbul’a yazmadan önce kendisinin izahatlarını dinleme-

59 Dönem itibarıyla uygulanan resmi kur 1 sterlin 110 kuruş hesabı üzerinden 22.000 kuruş.

mi rica etti. Kendisi “eğer benim izahatlarım tatmin edici gelmezse, kendi belirlediğiniz yolu kullanabilirsiniz. Ancak, bu tür olaylarla çok fazla karşılaşmayacağınıza inanıyorum. Şüphesiz, her yöneticinin, özellikle benim olmayı ümit ettiğim gibi, iyi birinin birçok hasmı olduğundan birçok şikâyet duyacaksınız” dedi. Kesinlikle iyi birisiydi. Yüksek ahlaki prensiplerden veya söylediği gibi, Çanakkale’nin paşası olarak kalmayı arzu etmesinden olsun; onu orada tutacağım konusunda bana güveniyor olmasından veya daha çok onu yerinden etmeyeceğimden olsun; o kısmı ben araştırmayacağım. Çanakkale küçük paşalıkların en iyilerinden birisi; aylık 200 sterlin kazanıyor, üstelik bir sürü meşru yan gelirlerle sahip. Başkent’in yakınında; kendisi unutulma tehlikesinden azade; gerçekten, kendisi terfi etme yolunda. Gözlerimin onun üzerinde olduğunu biliyor; bazen yeni başlamış bir işi seziyorum, fakat bir ima onu durdurmayı yetiyor.

Ricası üzerine, şu anda, buradan yaklaşık 60 mil uzaklıkta, Selanik paşalığında, Serez idaresinde, bu paşalığın içindeki Gelibolu idaresi ile birleştiği yerde bulunan Rum Maronia köyünde işlenmiş bir zulmün soruşturulmasına yardımcı oluyorum. Geçen Haziranda, bir hükümet kuryesi bu köyün yakınlarında soyuldu ve 2.000 sterlin kendisinden alındı; soygun bizim sınırimızın hemen içerisinde oldu. Muhtemelen Gelibolu ve Serez zaptiyeleri, genelde olduğu gibi, hırsızlarla ittifak halindeydi. Ya kendi kendilerini gizlediler, ya da ihtiyat ve hareketin erdemine sahip çıktılar; hırsızları Maronia’da bulacaklarını kararlaştırdılar. Birlikleriyle köyün etrafını sararak işe başladılar ve üç gün boyunca hiçbir kimsenin oradan ayrılmasına izin vermediler. Bu, ipekböceği hasadının kritik dönemindeydi. Kurtların sürekli olarak dut yaprakları ile beslenmesi gerekiyordu. Dut bahçeleri köyün dışında; hiçbir kimseye oraya gitmeye ve yaprakları alıp getirmeye izin verilmediğinden, bütün ipekböceği mevcudu öldü. Köyün zararı en azından 1.500 sterlindi. Zabitler daha sonra reayadan saygıdeğer insanlar olan iki erkek kardeşi tutukladı ve onları hırsızlıkla suçladı. Maronia’nın yakınındaki değişik bölgelerin idarecileri soruşturmaya nezaret etmek üzere köye geldiler; en iyi evlere yerleştiler ve orada bütün maiyetleri ile birlikte bedava üç ay geçirdiler.

Erkek kardeşler, suçun işlendiği sırada başka yerde olduklarını kanıtladılar veya en azından suçun kanıtlanamayacağı iddiasında bulundular. Önde gelen sakinlerin birçoğu mahkûmları soygunun işlendiği vakitte, uzun süre öncesinde ve sonrasında köydeki kahvehanede gördüklerine dair yeminli ifade vermeye hazırıldılar. Bunlar reaya olduklarından, şahitlikleri reddedildi.

Senior : Hatt-ı Hümayun’a rağmen mi?

Konsolos Calvert : Hatt-ı Hümayun’un geçerliliği İstanbul’dan 160 mil ötesine işlemiyor. İtiraf lar yoluyla mahkûmlara karşı deliller elde ederek zaptiyeler onlara işkenceye devam ettiler. Kardeşlerden bir tanesi işkenceye dayanamadı ve soygunu itiraf etti. Bundan sonra ona paranın nerede olduğunu sordular; pek tabii cevap veremedi; bundan dolayı ona tekrar işkence ettiler. O, süre kazanmak için bir yere sakladığını söyledi; paralar orada bulunamadı, dolayısıyla işkence tekrar başladı. Daha sonra paraların kardeşinde olduğunu söyledi. Kardeşine işkence edildi, fakat, daha kararlı bir şekilde, inkarında direndi. O “beni öldürebilirsiniz fakat doğru olmayan bir şeyi itiraf etmeyeceğim” dedi. Bu durum bir zaman devam etti, köy neredeyse harap oldu; her iki kardeş kötü bir biçimde sakatlandı, ömür boyu kötürümler. Selanik paşası bunu duyduğu zaman Çanakkale paşasının otoritesi altındaki görevliler tarafından yapılan davranışlar sonucu oluşan manzaralara dikkatini çekti. Paşa kızgındı ve soruşturmada yardımcı olmamı rica etti. Henüz sonuçlanmadı, fakat zikrettiğim gerçekler ortaya çıktı. Paşaya “şimdi Rusların gerçek dostunun kim olduğunu görüyorsunuz. Türk idaresini Hristiyanlara nefret eder hale getirmek için ne tür insanlar ve ne tür araçlar kullandığınızı görüyorsunuz” dedim.

Akşamleyin konsolos ve Bay Frank Calvert ile uzun bir mülakat yaptım. İlk önce bu bölgenin kavanoz lahitlerinden konuştuk.

Frank Calvert : Toprağın yaklaşık 12 ve 18 inç⁶⁰ altında, yaklaşık 2 ayak 2 inç uzunluk ve bir ayak 8 inç genişlikten; 6 ayak uzunluk ve 4 ayak 7 inç genişliğe kadar her boyda kavanoz buluyoruz. Bugüne kadar gördüklerimizin en geniş eski Dardanus’ta bulundu;

60 Bir inç 2,54 cm.

bu kavanoz uzun yıllar boyu vahşi arılar için bir nevi hazne vazifesi görmüştü ve içi bal petekleriyle doluydu. Altı adam onun içine girdi ve aynı anda oturma pozisyonunda hepsini içine aldı. Bu kavanozlar kaba ve kırmızı balçıktan (kil) çakıl taşları ile karıştırılarak yapılıyor. Bazıları fırında pişirilirken kırılmış ve kurşundan perçinlerle tamir edilmiş görünüyor. Hepsi yatay bir şekilde duruyor, ağız güney veya güneydoğuya bakıyor ve yassı bir taş ile kapatılmış. Bunlar ince bir çakıl taşı katmanı üzerine yatırılmış, yakılmamış insan kemikleri içeriyor ve bu kemikler, kaldırılmış dizleriyle sırtları buraya yerleştirilmiş iskeletlere ait. Kemiklerin etrafında kızıl balçıktan yapılma ev mabutları⁶¹, vazolar ve halis Yunan formunda, Etrüsk stiliyle bazen kırmızı üzerine siyahla bazen siyah üzerine kırmızıyla boyanmış, Yunan mitolojisinden alınma konularla çanaklar buluyoruz. Bunların çoğu İ.Ö. IV. yüzyıla, bu sanatın en iyi dönemine ait; bazıları ise 150 yıllık olabilir. Bunlarla karışmış küçük mavi, yeşil ve sarı vazolar ve küçük ilaç şişeleri oldukça iyi mamuller. Bazen büyük kavanozların içinde küçük kızıl balçıklarla çocuk kemikleri içeren amforalar bulunuyor. Vazoların hemen hepsi kırılmış durumda; sanki kavanozların içine dikkatsiz bir şekilde fırlatılmışlar. Saban veya diğer doğal olaylar üst yüzeyi parçaladığından, birkaç kavanoz mükemmel durumda. Bu lahitleri Truva bölgesinde ve Anadolu'nun diğer kısımlarında buldum. Ayrıca Avrupa kıyılarında da bulundu. Bazılarını Truva Ovası'ndaki, belki de en dikkate değer tümülüsler olan, Hanay Tepe'de keşfettim.

Senior : Hanay Tepe'yi hiç duymadım.

Frank Calvert : Elbette duyamazsınız. Ben orayı açıncaya değin, doğal bir tepe zannediliyordu. Burası, Simois⁶²'in kuzeyine, tepelere doğru, Pınarbaşı'ndan yaklaşık bir buçuk mil uzaklıkta yer alıyordu. Gerçek niteliğini saptayabilmek için, bu merkezde bir kuyu açtım. İlk gelen şeyler, ıssız Archeköy⁶³'e komşu olan sakinlere ait bazı Türk mezarlarıydı; bunların altında ise tarif ettiğim birkaç kavanoz lahit bulunuyordu. Yüzeyden yaklaşık beş buçuk ayak

61 Penates: Eski Roma'da aile ve ev mabutları

62 Yazarın verdiği haritada (Kara) Menderes ırmağı olarak görünüyor.

63 Yazarın verdiği haritada Ekşiköy olarak görünen yer olması muhtemel görünüyor.

aşağıya doğru, hafif beyazımsı maddeli yaklaşık 5.75 ayaklık kalınlıkta bir katmana ulaştım. Birbiri ile karıştırılmış olan alt kısmında yuvarlak ırmak çakıl taşlı, şiddetli ısıya dayanabilme izleri bulunan ve ateş ile neredeyse sırlanmış küçük toprak kavanozlar vardı. Bu katmanın altı ağaç külleriyle kaplı 18 inç kalınlığında bir tabaka; bunun altında, iki ayak kalınlığında toprak bir tabaka ve en alt kısmında ise kafasında büyük bir yontma taş ile boylu boyunca uzatılmış bir insan iskeleti vardı. Bunun altı, tümülüsün zirvesinden itibaren yaklaşık 15 ayak kalınlığında sağlam kayaydı. Ben daha sonra dikey olan ile birleştirmek üzere yatay bir tünel açtım. Kısa bir süre sonra 5 ayak kalınlığında, harçsız büyük pütürlü kayalarla yapılmış olan bir duvara ulaştım. Kavanoz lahitlerin altını beyazımsı madde katmanı ile kapatabilmek için, bu duvar kaya tümülüsün içinden tepesine kadar yaklaşık 7 ayak yukarıya yükseliyordu. Zeminde 95 ayak çapında.

Bu beyazımsı madde yakarak kireçleştirilmiş insan kemiklerinden oluşuyor. Zeminde 55 ayak ve belki zirvesinde yetmiş ayak çapında, yaklaşık 5.75 ayak yüksekliğinde tepesi kesilmiş bir koni biçiminde. Hacimleri yaklaşık 27.000 küp ayak⁶⁴ olmalı. Üzerini kapatmak üzere konulan toprak bunu nemden mükemmel bir şekilde uzak tutmuştu.

Bunların bazı büyük savaşlarda ölmüş olan ve aynı anda yakılan binlerce bedenin küllerinin olduğu aşikâr gibi geliyor.

Kayıt olarak bizim elimizde bulunan bu çevredeki yegâne büyük savaşlar İlyada'nın bahsettikleriydi. Yedinci kitapta ilk savaştan sonra Yunanlıların ve Truvalıların toparlandığı ve ölülerini yakıtıkları esnada bir ateşkesin olduğu bize anlatılıyor. Takip eden gün kendilerinden yakıp yok edilenlerden oluşan yığının üzerine bir lahit inşa ettiler. Homeros bunun Truvalılar tarafında da yapıldığını açık bir şekilde söylemiyor, ancak bu genel bir uygulama gibi görünüyor. İlyada'nın 23. kitabından anlaşıldığına göre, Patroclus binası olarak tarif edilen lahitin kendisi tam olarak töreye uygun bir şekilde inşa ediliyor.

64 3058219.444 metre küp

*Sonra odunların yandığı yerde
bir çember çizip attılar temelini,
sonra da toprak getirip yığdılar üst üste
mezar tamam oldu, onlar da uzaklaştılar oradan*⁶⁵.

Onlar yığının etrafına temeller (duvar) koyarak ve sonra üzerine toprak yığarak yuvarlak bir lahit diktiler. Lahitin üzerini toprakla yığdıktan sonra, geri döndüler. Scaean kapısından yaklaşık bir buçuk milden uzakta, Simois Çayı'nın ötesinde, kasabanın ulaşılamayan tarafında ve bu nedenle savaş alanından ve Yunan kampından uzak bir yerde bulunan mevkii seçilmiş münasip bir yer gibi.

Senior : Aynı döneme ait farklı iskeletlerden mi söz ediyorsunuz?

Frank Calvert : Kesinlikle hayır. Bu iskelet yakılmamış. Basit bir şekilde gömülmüş ve üzeri toprakla örtülmüştü. Muhtemelen bir antik çağ kralının iskeletiydi. Onun varlığı bu yere bir kutsallık veriyordu ve Truvalılara büyük yığın için kullanmaları tavsiye edilmiş olabilir.

İsim anlamı olarak, doğuya doğru Abidos'tan kuzeye, Kazdağları'ndan doğuya, Çanakkale Boğazı ve Edremit Körfezi'nden batı ve güneye doğru çizilen bir hat ile çevrili yer anlamına gelen Truva bölgesi daha önceden oldukça zengin ve kalabalık bir ülkeydi. İki yüz şehri içerdiği söyleniyor. Pınarbaşı'ndan birkaç millik alan içinde birçok büyük kasabanın kalıntılarını keşfettim. Bunlardan bir tanesi, akropolü ve onun altındaki şehri ile birlikte, Hanay Tepe'nin kuzeyine doğru bir buçuk mil ve Pınarbaşı'ndan sadece üç millik bir mesafede bulunuyor. Doğrusunu söylemek gerekirse, aşırı kötü yönetim dışında hiçbir şey böyle bir iklim ve böyle verimli topraklı bir yeri ıssız bir yere dönüştüremez. Hâlihazırdaki nüfusu bir dönüşüm sürecinde. Türklerin sayısı azalıyor ve birçoğu

65 Homeros, *İlyada*, (Çev. A. Erhat – A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 2008 (24. basım). *İlyada*'nın 23. kitabının 255-257. dizelerinde yer alan orijinal metin şu şekildedir.

τορνώσαντο δὲ σῆμα θεμειλία τε προβάλοντο
ἀμφὶ πυρῆν· εἴθαρ δὲ χυτὴν ἐπὶ γαίαν ἔχουσαν,
χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον.

Türkiye'nin Avrupa kısmından gelen göçmenler olan Rumların sayısı artıyor. Yarın Truva ovası etrafına yapacağınız yolculuğunuzda, otuz millik bir daire içinde Runköy, Yeniköy ve Yenişehir adlı, hepsi gelişen, etrafı bahçeler ve ekili alanlarla çevrili, eski evlerin tamir edildiği ve yenilerinin inşa edildiği, üç Rum köyü bulacaksınız. Görebileceğiniz yegâne insan yerleşim alanları üç Türk köyü; İlium Novum⁶⁶ un yerindeki Çiftlik, Truva'nın hemen altındaki Pınarbaşı ve Halilevi. Birinci köy, içinde yerleşim olan yaklaşık 20 ev, ikincisi yaklaşık 15, üçüncüsü ise, yirmi yıl önce kayda değer bir köy iken, şimdi sadece üç eve sahip.

Senior : Bu nüfus azalışını nasıl izah ediyorsunuz? En azından Türkler de Rumlar kadar iyi yönetiliyor ve daha önceki dönemlerde olduğundan daha iyi idare ediliyor.

Frank Calvert : Hala ortada olan birkaç sebep var: Burada erkeklerin tekrar işittiğinde bir daha asla yanaşmayacağı askere alma var. Bunlar ölüyorlar ya da geri dönüş yollarını bulamıyorlar. Alt sınıflardan Türk kadınları fazla çocuk sahibi olmaktan sakınmak için oldukça zarar verici yöntemler deniyorlar. Türklerden sadece birkaçı üçten fazla çocuğa sahip; gerçekten, ikiden fazla çocuğa nadiren sahipler. Türkler aylak ve tutumsuz. Rum işçiler iyi değil. Onlardan biri bir İngiliz'in yaptığı işin yarısını bile yapamıyor; fakat bir Türk'ten üç kat daha fazla iş yapıyor ve ben ona üç kat ücret ödüyorum. Açıklama ne olursa olsun, Türklerin hızlı bir şekilde azaldığı gerçeği açık.

Senior : Bu kolonizasyon için iyi bir alan olabilir.

Frank Calvert : Kesinlikle olabilir. Runköy'de tanışacağınız genç adam, Bay Freeman ve ben koloni kuranlarız. İlium Novum'un yeri de dahil, iyi zeminli 2.000 acrelik bir yeri 300 sterline satın aldık. Çiftlik binaları kurmak, onu çalışan 20 çift öküz ve 100 baş sığırla doldurmak bize yaklaşık 1.700 sterlin daha fazlaya mal olacak. Cari masraflar üretim tarafından karşılanacak. Bol miktarda işçi bulabiliriz. On yedi veya on sekiz yaşında bir Rum delikanlı genel olarak kendi başına iş görebilir. Evlenmek, küçük bir çiftlik satın almak

66 Truva IX döneminde (İ.S. 85-İ.S. 6. yüzyıl) şehrin adı.

ve bir ev kurmak için yetecek derece para biriktirene kadar gündelik işçi olarak çalışır. Normal ücretler yıllık 10 sterlin, bir takım giysisi ve yiyecek ki bunlar da toplam 7 sterlin daha fazla tutar eder. Kısa sürede yıllık 1.000 sterlin temiz kâr elde edebiliriz. Bizim en büyük mâniamız, bir pašalıktan diğerine nakledilen bütün ürünlere yüklenen % 9, eğer bu deniz yoluyla nakliye yapılırsa % 3 daha fazladan ödenen ihracat resmi. Bu fazlalık buradan dibimizdeki Gelibolu'ya gönderildiğinde dahi alınıyor.

Senior : Yeni arazileri açtığınızda heyecanlı mıydınız?

Frank Calvert : Hayır. Aslında arazinin temizlik gerektirdiğini söylemek pek mümkün değil. Yabani otlar, çalı çırpı ve eğrelti otunun kapladığı arazinin onda dokuzu ekilmemiş ve bunlar kolayca ortadan kaldırılabilir.

Senior : O zaman, bu yere gelmek Amerika'nın meskun yerlerinden uzak, seyrek ağaçlı bölgelerine gitmekten daha iyi. İklim daha iyi, ülke sağlıklı, çok miktarda işgücü var. Bir Truvalılar Kolonizasyon Cemiyeti kursam, bundan hisse alır mısınız?

Frank Calvert : Eğer Türk hükümetinin onayını alırsanız, kesinlikle alırız. Ancak halihazırda ve Hatt-ı Hümayun'a rağmen, yabancılara kendi adlarına arazi satın almalarına izin verilmiyor. Bizim araziler, Rumköy'ün başı(muhtarı), Elias'ın adına duruyor. Türkler kıskanç. Bizim mülkün yakınındaki Çiftlik köyü Türk; bunlar Hristiyanların kendi aralarına gelmelerine itiraz ediyorlar ve yalnızca kardeşimin paşa üzerindeki etkisi sayesinde bunu aşabildik. Kolonizatörler buraya grup olarak gelemezler.

Konsolos Calvert : Bu yavaş yavaş olmalı. Kizikos'un yakınında, Halim Paşa'nın mirasçılarına ait devasa bir arazi geçenlerde satılığa çıkarılmıştı. Arazi 20.000 acre'ı içeriyor ve 5.000 sterline satın alınabilirdi. Bu takdire değer bir yatırım olabilirdi. Benim arazim Bayan Calvert'in adına duruyor. On yıl önce onu satın aldığımda, hiçbir Avrupalı öşür veya vergi ödemiordu. Bunu reddederken konsolosları tarafından destekleniyorlardı ve Türkler onları zorlamaya korkuyorlardı. Kendi öşrümü ve vergimi tam olarak ödediğimi örnek olarak verdim ve İngiliz koruması altındaki bütün şahıslara bunu aynen yapmalarını tavsiye ettim. Onlar da benim tavsiyeme

uygun hareket ettiler; gerçekten çok az seçenekleri vardı ve bizim örneğimiz Çanakkale'deki bütün diğer Avrupalı tebaalar tarafından takip edildi. Bu durum bizim arazi sahibi olmamıza karşı Türkler tarafından yapılan itirazları azalttı. Fakat ortadan kaldırmadı. Bu yeni bir şey ve bir Türk yeni olan hiçbir şeye tahammül edemez. Biz satın alarak güçlü oluruz veya onları ülke dışına atmak için kabadayıca davranırız diye belirsiz bir önsezileri var.

■ 2 Kasım, Pazartesi

Yağmurlu bir sabahı. Kahvaltıdan sonra Truva bölgesi için hemen hazırlanmaya başlama yerine Bay Calvert ile Paşa'nın, Lapseki idarecisinin zimmetine para geçirme davasında bulunmak için gittik.

Mahkeme Çanakkale paşası, bölgenin vergi toplayıcısı olan Fuad Paşa'nın biraderi, molla veya bölgenin baş kadısı, müftü veya Kuran açıklayıcısı, dört tane diğer Türk, iki Rum ve bir Yahudi'den oluşuyordu. Bir yarı dairenin merkezinde paşanın yanına, suçlanan kişinin durduğu yerin dibine oturduk. Odanın altında şahitler vardı.

Boş arazi, hükümet tarafından burayı ıslah etmeyi üstlenen herhangi birine yasal olarak, üç kuruş tutarında itibari fiyattan, bahşedilebiliyor. İdareci bunu kayda değer bir tutar ile satmak ve bunu hesaplara almamak veya kısmen hesaplara almakla suçlanıyor.

Kanıt, idareci tarafından satın alıcıya verilen makbuz ile onun tarafından hazine hesaplarına yapılan kaydın mukayesesine dayanıyor.

Her bir ceza ayrı bir şekilde uygulanıyor. Birincisi, satın alıcıya bir makbuz vermesine karşın toplam 1.000 kuruşluk bir tutarın kaydedilmemesiydi. Buna yönelik savunması kâtabın bunun kaydını girmeyi unutmuş olmasıydı.

Diğeri, 1.000 kuruş almasına rağmen bunun kaydının 700 kuruş olmasıydı. Bu iddiaya cevabı ise hazinenin, ödemeyi kuruşun mevcut değerinden almayı reddetmesi ve bu suretle kendisine 250 kuruşluk bir zarara yol açmasıydı. Kendisi bir sonraki maaşından bu tutar çekilerek kendi kendiliğinden geri ödemeye mecbur edilmişti.

Her bir cezada en alt derecede bulunan Yahudi ve Rumlardan başlamak üzere mahkemenin oyları toplanıyordu. Benim orada hazır bulunduğum sırada verilmiş olanların hepsinden suçlu bulundu. Yahudi ve Rumlar hariç mahkemenin bütün üyeleri tütün içiyordu. Bay Calvert bu ayrımı ortadan kaldırmaya teşebbüs etti ve onlara kahve sağlamayı başardı. Fakat Müslümanlar eğer onlara eşitlik işareti olarak çubuk içmeye izin verilirse, reaya ile birlikte oturmaya-caklarını söylüyor.

Konsolos Calvert : Bu mahkeme ve bu düzenli süreçleri, biz Reşid Paşa'ya ve onun Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na borçluyuz. Bundan önce, suçlama, eğer birisi onu yapmaya teşebbüs etmişse, paşa tarafından detaylı olmayan bir şekilde tanzim edilirdi. Muhtemelen idareci ile ganimeti paylaşarak.

Mahkeme dağıldıktan sonra molla ziyaret ederek beni şerefletirdi. Kendisi idarecinin suçlu bulunduğunu, rütbesinin indirildiğini, umumi hapishaneye gönderildiğini ve burada dolandırdığı tutarın iki katını hazineye geri ödeyinceye kadar kalacağını anlattı.

Yemekten sonra hava açıldı. Bay Calvert beni ata bindirdi ve Çanakkale'den yaklaşık 12, Pınarbaşı'ndan 10 mil uzaklıkta, sahilin yakınındaki bir Rum köyü olan Rumköy'deki evine gittik. Denize doğru eğimli küçük bir düzlükteki İngiliz hastanesini geçtik. Son derece sağlıklı bir yerdi. Ölüm oranı hastaneye yatan toplam hasta içinde sadece %1,5 tu.

Arazi verimli fakat ıssız görünüyordu. Tek bir ev görmedik veya yarım düzine insandan daha fazlası ile karşılaşmadık.

Bay Calvert'in evi köyün ortasında, ferah, oldukça uzun, her yerde olduğu gibi, bir araya getirilmiş iki Türk evinden oluşuyor ve Ege ile Çanakkale Boğazı'nın muhteşem manzarasına hâkim durumda bulunuyor.

■ 2 Kasım, Salı, Taşlı Burun yakını, Yeniköy

Bay Calvert, Bay Freeman ve ben bu sabah yedide işe başladık. Önce, Freeman ve Calvert'in çiftliklerinin başlangıcı olarak inşa ettikleri tamamlanmamış binaları görmeye, Çiftlik'e gittik. Buradan, Thymbrius adlı küçük çayı geçerek Ilium Novum platosu-

nun doğusuna doğru, bir çoğu ıssız Türk mezarlığında mezar taşları olarak kullanılmış olan kayda değer iki tane Dor tapınağının kalıntılarına ulaştık. Bu tapınaklardan birisi Aşil'in öldürüldüğü yerin yakınındaki Thymbrian Apollo tapınağı olduğu sanılıyor. Yerde, üzerinde

*İlionlular, ata tanrısı Aineias'ı (onurlandırdılar)*⁶⁷

yazılı mermer bir levhanın yattığını gördük.

Bir veya iki mil ötesi, Bay Calvert'in mülkünün olduğu, iki-üç bin acre civarında, güzel vadiler arasından Simois Çayı'nın hafif tepeleri üzerine doğru uzanan, Patac. Arazinin ıslah edilemeyen yerleri çalı çırpı ile kaplanmış ve yaprakları şu anda sonbahara has kırmızı renk almış yabancı asmalar ile süslenmiş palamut meşeleri ve söğütler aralara serpiştirilmiş görünüyor. Kendisi burayı 10 yıl önce yaklaşık 400 sterline satın almış.

Bahçesinde omzunun üzerinde silah asılı duran, belinde şatafatlı bir şekilde kakmalı bir pistol ve elinde uzun bir kılıç bulunan iyi görünüşlü bir adam vardı. Bay Calvert bu kişiyi bana, halk tarafından Kabak diye adlandırılan ve aynı zamanda bölgenin en namdar hırsız olan, Laz Ali Oğlu Ömer diye tanıştırdı. Kendisi dört yıldır Çanakkale'nin yakınında kurduğu küçük bir çiftlikte kız kardeşi, erkek kardeşi ve annesi ile birlikte yaşıyordu. Erkek kardeşi askere alınmıştı. Takip eden yıl kendisinin de hizmet etmesi istendi; hâlihazırda bir asker göndermiş olan ailenin kalan son erkeği olduğundan yasal olarak bundan muaftı ve kabul etmedi. Annesi ve kız kardeşini geçindiren tek kişi olduğunu söyledi. Yerel otoriteler onu tutuklamayı denedi. Kaçtı ve kendisine tek uğraş olarak bırakılan hırsızlığı seçti. Cesareti ve el çabukluğu onu mesleğinin zirvesine yükseltti. Fakat bu işten usandı ve birkaç gün önce Bay Calvert'e bir haber göndererek kendi kendine bu işten vazgeçmeye hazır olduğunu bildirdi; kendisi ve ailesinin geçimini sağlayacak araçları elde etme dışında asla adam öldürmeyecek ve soygun yapmayacaktı. Evine geri dönmesine izin verilmesini umut ediyordu. Bay Calvert Paşa'ya Laz Ali'nin işini nasıl görebileceğini sordu. Paşa "Eğer

67 *Ἰλιεῖς τοῦ Πατρῖου θεοῦ Αἰνείαν.*

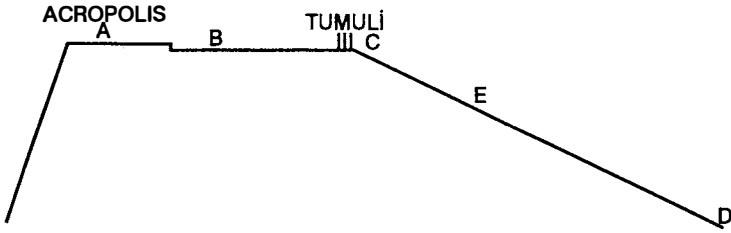
kendisi gelecekte iyi davranışlar yapacağına kefil olacak iki namuslu adam getirirse, onu zaptiyelere teslim edeceğim.” dedi. Bugün kendisi sonucu öğrenmek için geldi. Bay Calvert onu paşanın teklifi hakkında bilgilendirdi; bunları kabul etme eğiliminde olduğu görünüyor ve Cumartesi günü kefilleri ile birlikte Çanakkale’de olacağına söz verdi.

Minnettarlığını göstermek için, bugün Truva bölgesine yaptığımız yolculuğumuzda, bir ay önce birkaç Türk’ün durdurulduğu ve birinin öldürüldüğü bir yerin yakınından geçerken bize eşlik etti. Buna karşın gerçekten onun korumasına gereksinim duymuyorduk. Birçoğunun yaptığı gibi Kazdağları’na sığınan hırsızların Bay Calvert gibi hala oldukça popüler ve saygıdeğer bir adama, bir İngiliz’e saldırmayı göze alamayacağını düşünüyorduk.

Kahvaltımız hazırlanırken, Bay Frank Calvert tarafından bana tarif edilen kavanoz lahitlerden birinin açılışını izledik. Üst yüzeyi sabanla parçalanmıştı; adamın biri kazmayla kırıyor ve sert gri balçıktan yapılma maddeleri kaldırıyor. Yaklaşık yarım saatlik bir çalışmadan sonra, balçıkla karışmış kemik kalıntıları buldu. Onların içinde iki kafatası toprağın biçimi tarafından açık bir şekilde işaretlenmişti. Daha sonra ufacık bir vuruşta kırdıkları çömlek, vazo ve çanak parçaları, ilkel ve kokmuş bazı materyaller ortaya çıktı.

Kahvaltıdan sonra Hanay Tepe’ye gittik. Burada kemik küllerinin gri yığınlarından bazılarını aldık ve ellerimizin içinde tuttuğumuz kalıntıların Homeros’un kahramanlarına ait olduğunu düşündük. Hemen bunun arkasından Simois Çayı’nı geçtik. Bu mevsimde sığ olmayan akıntı, yaklaşık 100 yard genişliğindeki bir nehir yatağı içinde başıboş geziyor. Ancak kışın nehir yatağı doluyor. Yaklaşık 700 ayak yükseliğinde, her iki tarafında dik ve en uç noktasında sarp, Pınarbaşı köyünden yavaş yavaş yükselen bir burunun etrafında dolanıyor, yaklaşık iki millik bir eğim içinde 600 ayak daha aşağıya doğru doğu ve batı yönüne akıyor. Bu burnun zirvesi yaklaşık 3 acre genişliğinde antik bir şehrin akropolünün bulunduğu bir plato.

Bu eğimin tahmini profili şu şekilde:

Bu burundaki sırt akropolden ayrıldıktan sonra hafifçe batıyor ve neredeyse aynı seviyede yaklaşık yarım mil devam ediyor, ta'ki üç tane küçük tümülüse ulaşıncaya kadar. Sırtı B olarak işaretledim. Burası dik kenarlarla birlikte yaklaşık 500 yard genişliğinde. C noktasından itibaren bir buçuk millik mesafede düzenli olarak gittikçe eğim azalıyor. D noktasındaki düzlüğe, Pınarbaşı köyüne doğru alçaldıkça genişliyor. Bütün zemin taşlarla kaplı ve birçok kısmında duvarların temelleri farklı, özellikle akropolde. Onu çeviren duvar genel olarak izlenebilir ve iki kapının mevkiini tespit edebiliriz. Yokuştan aşağı doğru yaklaşık yolun $\frac{3}{4}$ ü, E noktasında, bu sırt güneydeki düzlüğe doğru inen başka bir sırtla birleşiyor. Bunu Bay Calvert, Andromak'ın kasabanın en kolaylıkla ulaşılabilen kısmı diye zikrettiği, yabani incir korusunun olduğu yer zannediyor. Sırtın kuzey ve güney tarafları her yerde dik. Bay Calvert, Pınarbaşı'ndaki bu sırtın şehrin batı duvarı tarafından terk edilmek istenmesi durumunda şehri bırakabilecekleri Scaean veya batı kapısı olan güney köşesinin yakınında kesildiğini düşünüyor. Pınarbaşı'nın aşağısı küçük temiz bir ırmağın kaynakları olan birkaç su kaynağı. Kışın bunlardan birinin diğerlerinden daha sıcak olduğu söyleniyor. Bunları test ettim, fakat çok fazla bir farklılık bulamadım. İrmağın Scamander Çayı⁶⁸ olduğu sanılıyor. Dar, fakat Simois Çayı'ndan daha derin. Bir veya iki mil Simois Çayı'na paralel bir şekilde akıyor, daha sonra neredeyse sağ köşede kıvrılıyor ve yapay bir kanalla Ege'ye gidiyor. Bana bunun daha önceden Simois Çayı ile birleştiği, hâlihazırda kurumuş olan yatağı vasıtasıyla aktığı yerin izlenebileceği söylendi. Bizim yolumuz Truvalılar Ovası'nın bu kısmının yanından geçmiyordu.

68 Yazarn verdiği haritada Pınarbaşı Çayı olarak görünüyor.

Pınarbaşı'ndan itibaren güneybatı yönünde, yaklaşık 4 mil mesafede Üvecik Tepe diye adlandırılan büyük bir tümülüse gittik. Buranın tepesinden Pınarbaşı'dan Kumburnu'na kadar tüm ovayı, bir haritaya yayılmış gibi, görebiliyorsunuz. Burası, Polites'in Yunanlıların hareketlerini seyretmek için oturduğu, Aesyetes'in lahitinin olduğu yer sanılıyor.

Neticede, Pınarbaşı'nın üstündeki eğimli sırtın Truva şehrinin yeri; sırtın bittiği yerde, onun üstündeki küçük platonun ise onun akropolü olduğuna inancım büyük.

Buranın bir zamanlar kayda değer bir şehir ve bir akropol olduğu yapıların kalıntılarından anlaşılıyor. Kayaların sertliği bu yapıların erken bir devire ait olduğunu gösteriyor.

Truva'nın ova üzerine kurulduğu ve yine Kazdağları'nın yanındaki ova üzerine kurulduğu söylenebilecek Dardanus şehri ile karşılaştırıldığı söyleniyor. Pınarbaşı, en batı ucu hesaba katılsa bile, denizden 100 ayaktan daha yukarıda olamaz. Oviden yükselen yüksek ve keskin hatlı bir burunda sona eren sırt, antik betimlemelerin her kısmı ile uyuyor. Scaean kapısından başlayan daha aşağıdaki şehir, oviden yükseliyordu. Ancak Priamus'un yüce kalesi, akropol, öyle yüksek, rüzgârlı ve sarp bir kayanın ucunda bir yerde yükseliyor⁶⁹ ve öyle bir çıkıntı yapıyor ki, hakikaten ırmak ona yol gösteriyor. Truva'nın Scaean kapısı, ırmağın kaynağına yakın kısa bir mesafede yer alıyordu. Pınarbaşı ırmağı Truvalılar Ovası'ndan doğan tek ırmak, diğerleri Truva'nın bulunduğu denizden daha uzak bir mesafede Kazdağları'nın etekleri arasından doğuyor.

Bunun dışındaki her yer, zorlu bir itiraza açık görünüyor. Ilium Novum, Çanakkale Boğazı'nın oldukça yakınında; Alexandria Troas, Ege'nin oldukça yakınında ve bunların hiçbirisi bir ırmağın kaynaklarının yakın bir çevresinde değiller. Bay Calvert'in Hanay Tepe'deki tümülüsde keşfettiği yakarak kireçlenmiş insan kemikleri tabakası ek bir delil örneği. Homeros'un anlattığı savaşlardan bir tanesi dışarıda bırakılırsa, hangi büyük savaş bunlarla ilgili olabilir?

69 αἰπεινή, ὀφρυόεσσα, ἡνεμόεσσα

Akropol'ün en uçta yer aldığı sırtın ovaya doğru alçalmaya başladığı yerde yükselen üç tümülüstten biri, Priamos Lahiti olarak adlandırılıyor. Şayet Aeneas Yunanlıların ayrılmasından sonra Truva'da hüküm sürmüştü, kendisi Priamos'a bir lahit inşa etmiş olabilir. Diğer ikisinin her biri Hektor lahiti olarak iddia ediliyor. Bay Calvert bunlardan büyük olanı açtı. Bay Calvert bir çeşit kuyu ve bazı değerli emanetleri korumak için inşa edilmiş oda buldu, fakat içinde hiçbir şey yoktu. Eğer Hektor'un küllerinin Delphi kehanetinin doğruluğuna uyma adına mezarından taşındığına dair hikâye doğru ise, bu durum mezarında bir şey bulunmamasının sebebini izah ediyor. Ancak ben üçüncü ve daha küçük olan tümülüsün lehine temayül gösteriyorum. Bu tümülüs bir duvar veya üzeri toprakla kapatılarak oluşturulmamış. Bu daha çok gevşek büyük bir taş yığını. Homeros'a göre, benzerleri de, Hektor'un lahitiydi.

Homeros “onlar külleri bir altın vazoya koydular, lila renginde bir atkı ile onu sardılar ve Yunanlılar kendilerine saldırmasın diye gözcüleri etrafı gözetlerken bir anıt gibi hızlı bir şekilde çok sayıda büyük taşları yığarak inşa ettikleri bir mezara koydular.

*Kemikleri alıp kodular bir altın kutuya,
erguvan rengi yumuşak örtülerle sardılar kutuyu.
Sarar sarmaz indirdiler derin bir çukura,
ekli kocaman taşlarla ördüler üstünü.
Sonra bir mezar tümseği yapmaya başladılar,
gözcüler diktiler çepeçevre, dört bir yana,
mezar bitmeden Akhalar saldırmasın diye⁷⁰.*

70 Homeros, *İlyada*, (Çev. A. Erhat – A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 2008 (24. basım). *İlyada*'nın 24. kitabının 793-800. dizelerinde yer alan orijinal metin şu şekildedir,

ὁστὲα λευκὰ λέγοντο κασίγνητοὶ θ' ἑταροὶ τε
μυρόμενοι, θαλερὸν δὲ κατείβετο δάκρυ παρειῶν.
καὶ τὰ γε χρυσεῖην ἐς λάρνακα θῆκαν ἐλόντες
πορφυρέοις πέπλοισι καλύψαντες μαλακοῖσιν.
αἶψα δ' ἄρ' ἐς κοῖλην κάπετον θέσαν, αὐτὰρ ὑπερθε
πυκνοῖσιν λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισι:
ρίμψα δὲ σῆμ' ἔχεαν, περὶ δὲ σκοποὶ ἦτο πάντη,
μὴ πρὶν ἐφορμηθεῖεν εὐκνήμιδες Ἀχαιοί.

Aşil'in, Hektor'u Truva'nın farz edilen yerinin duvarları etrafında üç defa dönerken takip etmesi kesinlikle imkânsız. Üç tarafında, şehir bir uçurum veya dik bir yamaçtan yükseliyor ve etrafı üç-dört mil olmalı. Ancak, bu olanaksızlık kendiliğinden hikâyeye ait; özel herhangi bir yere ait değil.

Sakinleri haricinde 50.000 kişiyi alabilecek kadar büyük bir kasaba, üç-dört mil uzunluğunda bir çevresi olmalı; gün boyu zaten savaştan iki adamın üç defa dönemeyeceği bir mesafe.

Bay Ackland, "Plains of Troy" adlı çalışmasında, bu takip, Scaean kapısı ile Scamander Çayı'nın kaynağı arasındaki göreceli olarak daha küçük bir alan ile sınırlı olduğunu varsayıyor. At arabasıyla geçilebilir bir yol⁷¹ boyunca meydana geldiğine dair ifade bu teoriyi destekliyor. Bu noktaların arası için, burada zemin özelliğinin imkânsız kıldığı bir araba yolu var. Fakat Homeros Hektor'a Priamos'un büyük şehrinin etrafını üç kez koştuğu şeklinde çevirebileceğim

Priamos'un büyük kentinin çevresinde kovalandım üç defa.

ifadesini söylüyor ve kentin çevresinde şeklindeki ifade sıklıkla tekrarlanıyor. Bu yere ilişkin diğer bir itiraz, Jüpiter'in savaşı izlemek için oturduğu, Kazdağı'nın zirvesi, Gargarus'un, şehirden gözle görülebilir bir yer olmaması. Ancak Kazdağları'nın bir kısmı görülebilir ve Homeros da bu kısımda bulunan zirvelerden bir tanesine Gargarus adını vermiş olabilir. Diğer bir itiraz denizden olan mesafeye ilişkin. Ancak kara Kumburnu ve Taşlıburun arasını neredeyse dolduran körfeze doğru ulaşıyor. Denizin körfeze doğru yaklaşık üç mil kabardığını varsayalım, gemilerin durduğu sahil Scaean kapısından yedi milden fazla değil; yaklaşık Sivastopol'dan Kamiesch arası bir mesafe; kahramanlar için bir günde üç defa geçmek için fazla uzun mesafe değil.

Benim Truva Ovası'na ziyaretim bana Homeros tarzı savaşlardaki bir özelliği açıkladı: Taşların kullanımı. Büyük bir taş, kargı gibi olağan bir silah; bir kılıçtan daha fazla kullanılan bir silah. Mi-

71 ἀμαξίτων

nerva, Mars'ı bir taş ile yere deviriyor; Hektor Ajax'a bir taş ile saldırıyor; diğer bir sefer de Ajax Hektor'u taş ile yere indiriyor. Ne zaman bir taş aransa, kahramanların ayağının altında bulunuyor. Kazdağı'nın eteklerinin yakın çevresindeki Truva Ovası'nın karşıdan karşıya geçtiğim bu bölümü, tamamen yukarıdaki kireçtaşı tepelerinden aşağıya yuvarlanmış büyük taşlarla kaplı.

Pınarbaşı'ndan saat üçte ayrıldık. Aesyetes tümülüsüne tırmanmak için saparak Ege kıyısındaki, Kumburnu'ndan yaklaşık üç mil uzaklıktaki, Yeniköy'e tahmini olarak saat dört buçukta ulaştık. Köyün başı olan kişi tarafından kabul edildik. Bize yemek için süt, pirinç ve kaymağın değişik bir karışımı, tamamen acılı bir yiyecek ve gelişimizin şerefine kesilen dört tane kümes hayvanı sundu. Kendisi tarafından imal edilmiş keskin ve kaliteli şaraplardan biraz içtik ve kendisi, oğlu beklerken, bizimle yemeğe iştirak etti. Her biri tek bir örtü ile kaplı yataklar ve iki ince yorgan, bize yatak için koridora serilmişti.

Bay Calvert : Yeniçerilere hiç dış kirası verdiniz mi?

Ev Sahibi: Yirmi kere. Onlardan birkaç bini 1823 ve 1824'te bu çevrede yerleştirilmişlerdi. Bölgeyi yarı yarıya harabeye çevirdiler. Bunlardan 600 tanesi bir akşam bu köye geldiler; kümes hayvanları, ekmek, hayvan yemi ve rakı istediler; bizleri yataklarımızda yüzüstü yatırdılar ve bütün gece boyu eziyet ettiler. Ertesi gün bize onlara vermek üzere dış kirası olarak ne hazırladığımızı sordular. Ne talep ettiklerini sorduk. Onlar 6.000 kuruşu kabul edebileceklerini söylediler; biz 1.000 kuruş teklif ettik ve sonunda 3.000 kuruşla onlardan kurtulduk. Yarım saat boyunca hiçbir kişinin canı ve malı emniyette değildi.

Bay Calvert : Bu sabah yakınından geçtiğimiz Antilokos'un lahitinin yanında Truvalılar Ovası'ndaki kale gibi evi hatırlıyorsunuz değil mi Bay Senior? Bu ev şu anda Yusuf Efendi adında bir Türk'e ait. Onun bu evi nasıl elde ettiğini anlatacağım. Kendisi tahmini 1823 veya 1824'te Kaptan Paşa olan Hüsrev Paşanın en gözde kölesiydi. Donanması Beşike Körfezi'nde demirlemişti. Yusuf Efendi zaman zaman karaya çıkıyordu ve bu eve ve araziye derinden vurulmuştu. Hüsrev mülk sahibine ailesi ile birlikte gemiye gelmesi ko-

nusunda bir emir gönderdi. Hüsrev onun kellesini kesti, nasıl yaptı bilmiyorum ailenin geri kalanını başından attı ve bütün hak sahiplerini ortadan kaldırdıktan sonra Yusuf Efendi'ye bir kale ve arazi hediyesi verdi.

Senior : Hangi bahane ile gerçek sahibinin kellesi vuruldu?

Bay Calvert : Bir Kaptan Paşanın yaptığı herhangi bir şey için, herhangi bir bahane gerekli değildi. Belki vatana ihanet veya düşmanla haberleşme suçları uydurulmuştu. Kara Ali Paşa, Kaptan Paşa olduğunda Lapseki yakınlarında neredeyse aynı yöntemle oldukça güzel bir arazi edinmişti. Sonradan Lapseki idarecisi olan mülk sahibini çağırttı ve kendisinden tapusunu göstermesini istedi. Mülk sahibi onları kaybettiğini söyledi. Kara Ali onunla daha fazla konuşacağı şey olduğunu ve ona Ege'deki gemi seyahatinde kendisine eşlik etmesini söyledi. Mülk sahibi bunun ne anlama geldiğini biliyordu, tapuları getirtti ve onları bir hediye veya mülkün Kara Ali Paşa'ya satışı şeklinde imzaladı ve daha sonra gemiden ayrılmasına izin verildi.

Bay Calvert ile ev sahibimiz arasında uzun bir sohbet oldu. Sohbet bittiğinde;

Bay Calvert : Ev sahibimizin ne konuştuğunun özünü size anlatacağım. Kendisi bana, beş altı yıl önce bütün bölgelerden, isteklerini beyan etmek üzere Sultan tarafından oluşturulması emredilen temsilciler heyetinin hikâyesini anlatıyordu. Kendisi bu bölge için seçilen iki temsilciden birisiymiş ve uzun bir istek ve şikâyet listesine sahipmiş. Bunları İstanbul'da iki ay boyunca masrafları Sultana ait olmak üzere tutmuşlar. Daha sonra bunlar konseye başkanlık eden Süleyman Paşa tarafından, Sultanın bir kafesin arkasında hâzır bulunduğu yere çağırılmışlar. Süleyman Paşa, Sultana hitaben;

Haşmetmeaplarının bütün bölgelerinin temsilcileri, bu mükemmel dört yüz adam, haşmetmeaplarının hükümlerliği altında çok mutlu olduklarını ve yalnızca dört arzularının bulunduğunu söylüyor: 1- Vergiler baharda toplanırken, güzün hasattan sonrasına kadar paralarının olmadığı, bu nedenle vergilerin toplanmasının güze kadar

ertelenmesi; 2- Öşürün, hâlihazırda nakdi olarak alma yerine aynî olarak alınabileceği; 3- Yolların ürünlerini pazara taşımaya elverişli hale getirilebileceği; 4- Sahil boyunca limanlar yapılabileceği.

Bütün talepler haşmetmeaplarınız tarafından kabul edildi. Bu nedenle, onları bilgilendirdim. 1-Gelecekte vergiler güzün toplanacak, 2-Öşür aynî olarak alınacak, 3-Yollar imparatorluk boyunca derhal yapılacak, 4-Limanlar tüm sahil boyunca derhal yapılacak.

demiş.

Vaat edilen bu dört konudan sadece ikincisi tutulmuş. Vergiler yine baharda tevzi ediliyor, ne yol ne de liman var.

■ 6 Kasım, Pazartesi, Çanakkale

Bu sabah saat beşte kalktık, atlarımızı hazırlayabilmek için nasıl geçtiğini anlayamadığım dört saat harcamamıza rağmen saat dokuza kadar işe başlayamadık. Görebildiğimiz tek insan yerleşimi olan Yenişehir adlı zengin Rum kasabası üzerinden sahil boyunca Yenişehir Burnu'na kadar gittik. Orada iki tane tümülüs bulduk. Bunlardan burun tarafından yükselen büyük olanı, gölgelikteki, Agamennon'un sahip olmakla övündüğü tüm kuşaklar için bir deniz feneri olan Aşil'in lahiti olarak biliniyor. Daha küçük, daha içeride ve daha az göze çarpan diğeri ise Patroclus'un lahiti. Bay Calvert onu kazdı fakat hiçbir şey bulamadı. Doğrusu, Homeros bize bunun bir simgesel bir mezar olduğunu ve yakıldığında üzerinin sadece yığının kalıntılarıyla örtüldüğünü anlatıyor. Külleri hayaleti tarafından yapılan talebin onaylanmasına kadar tutulmak üzere, Aşil'in ölümünden sonra, iki arkadaşın külleri bir kaptı karıştırılarak Aşil'in çadırına götürülmüş. Yeniköy ile Yenişehir arasındaki sarp kayalığın üzerinde bulunan tümülüs, Antilokos'un lahiti olarak biliniyor. Agamennon'un ifadeleri bana, Aşil ve Patroclus'unkilerle birlikte aynı lahitte ayrı bir kaptı olmasına rağmen, onun küllerinin burada saklandığını düşündürüyor. Belki bu tümülüs de Patroclus'un gibi simgesel bir mezar olabilir.

Yaklaşık iki-üç mil eninde, Kumburnu’nu Taşlıburun’dan ayrıran alüvyonlu ova boyunca gittik. Homeros’un anlattığı zamanlarda bu ovanın denizle kaplı olduğu ve iki buçuk mil genişliğinde ve yaklaşık üç mil uzunluğunda, gerçekte Truva’nın limanı olan bir körfez şeklinde olduğu farz ediliyor.

Bu varsayım üzerinden hareket edersek Yunanlıların gemileri yolumuzun yaklaşık üç mil daha yukarısında durmuş. Taşlıburun’un yanındaki Ajax’ın lahiti, Aşil’inkinden daha büyük, ancak daha az göze çarpıyor. Bu lahit, Aşil’in lahitinin yamacında bir tepenin yüzünde bulunuyor. Tepenin zirveye yakın kısmında küçük bir tapınak veya mabedin olduğu anlaşılan bazı kalıntılar görünüyor.

Saat bir buçukta Rumköy’e ulaştık; saat dört buçukta yeniden hareket ettik ve saat yedide Çanakkale’ye geri döndük.

■ 5 Kasım, Perşembe

Bay Calvert ile birlikte Çanakkale’nin yaklaşık yarım mil kadar üzerinde Türkler tarafından inşa edilmekte olan büyük bir bataryaya kadar yürüdük. Elli altmış yaşları arasındaki bir Rum bize katıldı.

Bay Calvert : Bu adam paşayı memnun etmek için amcamdan 200 sterlin ödünç alan adamlardan birisiydi.

Calvert Ruma dönerek “bu zamanlar oldukça farklı zamanlar” dedi.

Rum : Evet. Hatta onlardan önce gelenlerden daha iyi zamanlardı. Yeniçerileri hatırlıyorum. Yeniçerilerin kaldırılmasından önce bir genç adam iken onlarla birlikte yaşadım. Bir gün yeniçeri dostlarımdan bir tanesini hatırlıyorum; bir eğlence akşamında kahvehaneler arasından geçmeye karar verdim; ancak hiçbirimizde para bulamadık. Arkadaşım “bu bir şey ifade etmiyor” dedi. Cebinden bir mermi aldı, mendilinde bir düğümün içine onu koydu; uşağına, bunu kasabanın en zengin tüccarlarından birine götürmesini istedi ve cevap için bekledi. Yarım saat içinde uşak, mermi yerine, köşesine bir altın paranın bağlandığı mendili geri getirdi. Arkadaşım “bu yeniçerilerin para istediğinde yaptığı şeydir” dedi.

Uşağa, neler yaşadığını sordum. Uşak “reaya düğümü çözdüğünde ve mermiyi bulduğunda, betinin benzinin attığını ve kızar-

dığını ve cevabı bir kişiyle gönderebileceğini söyledi. Ona cevabı kendisinin taşımak zorunda olduğumu anlattım; böylece mendili aldı, içine bir şey bağladı ve onu bana verdi” dedi.

Batarya oldukça büyük; alçak bir burun üzerine yerleştirilmiş, biri Boğaz’ın aşağısına diğeri yukarısına bakmak üzere her birinde 32 ağır silahın kurulu olduğu, iki yüzü var. Bataryanın üzerinde onu bize gösteren Bey, “ bizim eski uygulamalarımıza göre, bunun içine 200 küçük silah koyabiliriz” dedi. Gerçekten, her ne pahasına olursa olsun bataryayı silahlarla donatmak en esaslı mesele olacak. Taşocağından kayaları çıkarmak dâhil bütün işler birlikler tarafından yapılıyor.

Kamp yerinde dolaştık. Her birinde altı kişinin yattığı çadırlar, geniş ve rahat. İnsanlar bunları kışlaya tercih eder ve kışı burada geçirmesine izin verilmesi için dilekçe verirler.

Çanakkale Boğazı, Boğaziçi’nden daha iyi savunulabilir. Türkler eski düşmanlarından daha çok müttefiklerinden korkuyor görünüyor. Cevapları, hâlihazırda Rusların donanması bir Baltık Denizi donanması; Karadeniz donanması değil ve bize güneyden hücum edecek şeklinde. Fakat gerçekte Rusya’nın hücum edeceği sadece Baltık donanması değil, Karadeniz’de Boğaz’ın her iki yakasına 20.000 adam yerleştirebilecek kadar buharlı gemilere sahip olacak ve oradan iki gün içinde İstanbul’a ilerleyecektir.

■ 6 Kasım, Cuma

Çanakkale kalesine⁷² yürüdük, büyük silahlar ile onların granit güllerine baktık. Her biri 400 libreden 700 libreye kadar ağırlıkta olan bu güllerin yaklaşık 400 tanesi ana batarya boyunca piramitler halinde yığılmış. Hâlihazırda askerlerin taş aldıkları ocak Alexiandria Troas’ın kalıntıları. Birkaç yıl öncesine kadar geriye kalan en büyük ve en mükemmel spor salonu şimdi bunları tedarik ediyor. Büyük silahlar daha önceden toprağın üzerindeydi ve sadece bir defa ateşlenebiliyordu. Şimdi arabalar üzerine monte ediliyor, fakat arabalar, demirden olan bir tanesi hariç, çürümüş durumda. En büyük iki tanesi Sir John Duckworth’ün boğazı zorladığı zamana

72 Bugünkü Çimenlik kalesi

ait savaşın izlerini taşıyor. Bir tanesi yedi defa isabet almış. Devasa büyüklüğü ve kalınlığı, metalinin kalitesi, burnunun dibinden ve kenarından vuran yirmi dört librelik atışların yol açtığı küçük hasarlardan çıkarılabilir. Kale, kasabanın ortasında ve mühimmatları burada saklanıyor.

Bay Calvert : Türk hükümetini on yıldır bunların üzerine kontrol memurları yerleştirmeye ikna etmeye çalışıyoruz. Onlar her zaman bunun gerekliliğini kabul ediyorlar; bunu yapmaya söz veriyorlar ve hiçbir şey yapmıyorlar. Çanakkale Boğazı'ndaki yeni bataryalar ve Boğaz'daki yeni saraylar çok maliyete yol açmış ki, kaleyi yerle bir edecek ve kasabayı harabeye dönüştürecek bir patlamayı engellemek için 120 sterline kıyamıyorlar. Bazı ihmaller hükümeti oldukça sevimsiz hale getiriyor.

Senior : Fakat ihmal yeni bir hadise değil.

Bay Calvert : İhmal eski, fakat dikkat çekmesi yeni. Önceden insanlar Sultanı taparcasına seviyorlardı ve onun fiillerini veya ihmallerini eleştirmeyi asla düşünmüyorlardı. Şimdi her ikisine de ilgililer. Bir İngiliz tarafından yayına hazırlanan gazete Türkçe yazılıyor ve basılıyor; ciddi miktarda tiraja sahip; İstanbul'da üç kuruşa satılıyor; eyaletlerde 9-10 hatta 12 kuruşa satılıyor. Muhalefet etmeksizin, fiili olarak gelişmeleri öneriyor ve eksiklikleri işaret ediyor. Eğer hükümet on yıl önce fark etmediği eksiklikleri yanlış anladığını düşünüyorsa şimdi bunlar tolere edilebiliyor.

Dönüşümüzde kalıntılar içinde dikkate değer bir mahalleden geçtik.

Bay Calvert : Bu, yaklaşık dokuz ay önce meydana gelen büyük bir yangının eseri. Eskiden, bir yangından sonra, herkes kendi düşündüğüne uygun bir şekilde yeniden inşa eder ve çoğu kez evler sokağa tecavüz ederdi. Hükümete sokakların daha geniş ve düz olması; taş ve ahşap evlerin birbirine karışmaması hususu anlatıldı. Bu çerçevede hükümet yandıktan sonra sokakların nasıl yeniden inşa edilebileceği konusunu kendiliğinden ele aldı. Dört ay önce, mülk sahipleri bu mahallenin yeniden inşa edilmesine ilişkin planlarını İstanbul'da hükümete gönderdi. Bu plana hiçbir ilgi gösterilmedi. İnşa mevsimi sıkıntı verici bir şekilde geçti; şimdi gele-

cek bahara kadar bir şey yapılamaz. Otuz kırk aile bu ihmalin sonucu bütün bir kışı evsiz geçirecekler. Bu, hükümetin, onun düzeltmek için yaptıklarından bazen daha beter kötülüklerin yeni bir setini ortaya koyduğu, ilerlemedeki en kaba girişimlerdeki davranışının bir numunesi. Yerel suiistimallerden bezginlikten dolayı, hükümet merkezileşmeyi deniyor. Daha ileriye götürüldüğünde merkezileşme, daha medenî hükümetlerin elinde, Fransa örneğinde gördüğümüz gibi, zararlı bir şeydir. Türkiye’de meydana gelen gecikmeler, hatalar, dalavereler ve ahlaksızlık gibi şeylerden hoşlanabilirsiniz.

Öğleden sonra paşa bana bir ziyaret yaptı. Kendisi yumuşak başlı, sade davranışlı, kibar bir insandı. Bana paşalığının nüfusunun, olabilecek nüfusun yaklaşık onda biri olan 96.000 kişi olduğunu varsayarak, 48.000 erkekten oluştuğunu söyledi.

“Priamosların idare ettikleri bölgeler”

Paşa : Ölümler doğumları yaklaşık % 6 civarında geçiyor.

Rum nüfusun arttığını ve aşırı ölümlerin Türklerden kaynaklandığını hatırladığımızda, sıklıkla bana söylendiği gibi, Türklerin hızla yok olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Bay Calvert benim Doğu yolculuğuna ait günlüğümü son sayfasına kadar okudu. Kendisine bu akşam günlüğümde zikrettiğim herhangi bir olguda düzeltme yapmam gerekip gerekmediğini söylemesini rica ettim.

Bay Calvert : Çok az. Hepsinin benim başıma geldiğini zikredebilirim. Reşid’in ticarî reformlarının özelliğini tam olarak anladığını düşünmüyorum. Reşid’in zamanından önce kişiler veya şirketler bir eyaletin veya bölgenin ürününü satın alabilmek için Babıali’den özel imtiyaz satın alırlardı; bir kişi buğday tekeline, diğeri biri arpa, bir diğeri tütün vb. Tekel hakkına sahip olan kendi fiyatını belirliyordu ve büyük bir kârla, ya ihracatçılara ya da perakendecilere elbette yeniden satıyordu. Bir ülkenin bu şekilde idare edilerek nasıl var olabileceğini anlamak oldukça güç. Reşid bu uygulamayı yürürlükten kaldırdı. Şu anda herkes hangi ürünle canı neyi istiyorsa onu yapıyor. Ancak bu tekel haklarının satışı önemli

bir gelir sağlıyordu. Reşid bir eyaletten diğer eyalete nakledilen bütün mallara % 9 ve denizden yapılan bütün ihracata da ek % 3 lük bir ihracat resmi ikame etti. Bu bizim % 12 lik ihracat resminin aslı; zararlı bir vergi, ancak yerine konulan sistemden daha az zararlı.

Senior : Eğer hükümet ithalat üzerine artan oranlı bir vergi ikame etseydi daha da iyi olurdu.

Bay Calvert : Kesinlikle, ancak yapamaz. Türk hükümeti kendi evinde patron değil. Kendi iç işlerine ilişkin kendi yönetimi her yerde yabancıların müdahalesiyle engelleniyor. Hükümet, ithalat üzerine %5 in üzerinde vergi koymama konusunda, İngiltere ve diğer güçlerle yapılan antlaşmalarla bağlanmış durumda.

Senior : Oysa İngiltere’de bile ithalat resimleri ortalaması yaklaşık %20 iken.

Bay Calvert : Bundan başka, mülakat yaptığınız iki kişiden biri olan Vefik Efendi, kendilerinin yasalarına göre yasaklanan alkollü içecekler ve şaraba perakende ticaret lisansı vererek ağırbaşlı Türkleri ahlaksızlığa sürüklediğinizden şikayet ediyor. Şimdi, ilk olarak, Türkler ağırbaşlı değil. Yüksek sınıflar şarap ve alkollü içecekler kullanıyor; alt sınıflar rakı içiyor ve bu içki içilen mahallerin hiçbirinde İngiliz himayesi bulunmuyor: onlar, belki de, bizden sadece daha az ayıklar. İkinci olarak, Türklere yasaklanmış olmasına karşın, şarap ve alkollü içeceklerin reayaya perakende satışı yasaklanmış değil ve İstanbul’da Türk hükümeti tarafından lisans veriliyor. Eğer biz Maltalı ve İyonyalıları lisans verilmesini durdurmuş olsaydık, Türkler reaya dükkânlarına izin vereceklerdi. Mülakat yaptığınız kişinin abarttığı, bizim perakende ticaretimize önemlilik atfettiğini düşünmekle birlikte, ben ne Ticaret Antlaşmasına ilişkin yorumumuzu ne de yaptığımız bu yorumun kullanılmasını savunuyorum. Ben Türklerin bize tam ticaret özgürlüğü verdiklerinde bundan toptan ticareti kastettiklerini, perakende ticareti kastetmediklerine inanıyorum. Eğer biz şarap ve alkollü içecekler dükkânlarına lisans vermeye yönelik taleplerimizden vazgeçersek; ilk olarak, bu dükkânların kötü yönetimi, buralarda tertiplenen ve işlenen cürümlerden dolayı ulusal itibarımızı lekeleyen büyük bir skandaldan kurtulmuş olacağız. Bir evde yaşayamayacak kadar kötü karakterli olan

her Maltalı ve İyonyalı, Boğaz'da meyhane açmaya çalışıyor. İkinci olarak, bu meyhaneleri kontrol altında tutan Türk zaptiyesi, bunların düzen içinde tutulmasından sorumlu olmalı; şimdi onlar bunlara müdahale etmekten korkuyor. Bir Türk görevlinin İngiliz himayesi altındaki kişi ile münakaşa etmekten korkmasında hiçbir şey yok. Buraların suç ve kötü alışkanlıkların yeri olmasına izin veriyorlar ve sorumluluğu İngiliz koruyucuların üzerine atıyorlar.

Son olarak, biz Türk hükümetini yasal ve önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakıyoruz. Biz, elbette, lisans verirken bir şey almıyoruz; onlar bundan iyi bir gelir elde edebilirler. Vefik Efendi'nin yeniçerilerin kıyımı ile ilgili hikâyesinin son ifadesi için düzeltme gerekiyor. Halk arasında Ağa Paşa olarak bilinen ve kendisi öyle davranan Hüseyin Paşa ile samimiydim. Kendisi bana hikâyeyi sık sık anlattı ve hikâyesi, Etmeydanı'nda yeniçerilerin her taraftan sarıldığı, bütün kaçış noktalarının dikkatli bir şekilde kapatıldığı ve hiçbir yöne çıkış verilmediği şeklindeydi.

Senior : Önerdiğiniz bütün düzeltmeler bunlardan mı ibaret?

Bay Calvert : Hepsi bunlar.

Gece vakti, konsolosluğa gelen bizim hırsız eşlikçimiz Kabak, paşa tarafından teslim alındı ve daha sonra bir zaptiye olarak görevlendirildi.

Kendisi Bay Calvert'e eğer evine dönerse tekrar tepelere dönmeyi menin cazibesine karşı direnç gösteremeyeceğinden korktuğunu itiraf etti.

İzmir

■ 7 Kasım, Cumartesi, “Leonidas,” Midilli açıklarında, saat 10

Bütün gezimizin en bilgilendirici ve en hoş giden haftasını geçirdiğimiz Çanakkale’den bu sabah üzüntüyle ayrıldık. Messageries’e ait Leonidas adlı gemimiz, Scamender’in kardeş gemisi. Bu nedenle yavaş, ancak sağlam. Deniz sakın ve biz hareket ettikçe ancak algılıyoruz. Çıplak ve ekili olmayan Avrupa kıyılarına yakın bir şekilde gittik ve kanalın ağzında, Taşlıburun’a doğru geçtik; Yunanlıların ordugahını geçtik ve Sigeum Burnu’nu dolaştık. Ajax’ın lahiti on yüzündeki kalıntılar, Aşıl’ın ki ise uçurumun alnındaki pozisyonu sayesinde ayırt edilebilir hale geliyor. Homeros tarafından olağanüstü bir şekilde betimlendiği gibi

*Hellespontos’a uzanan yaygın bir ovanın ucunda,
Denizden geçen insanlar uzaktan görsünler diye onu,
bugün yaşayanlar, gelecekte yaşayacaklar görsünler
diye⁷³*

Daha içeride ve ağaçlar tarafından gölgelenmiş bulunan Patroclus’un lahiti dürbün olmaksızın görülemiyor. Burnu döndükten sonra, Beşike Körfezi’ne yaklaşırken Truva’nın yerindeki Aesyetes ile Peneleus’un tümölüslerini oldukça açık bir şekilde gördüm. Dürbün ile, yanındaki yabani incir ağacı ile işaretlenen Hector’un lahiti ayırt edebiliyorum. Truvalıların en dikkate değer nesnesi denizden görülebilir, fakat kıyıda onları tetkik etmemiş bir kişi onları ayırt etmede başarısızlığa uğrayabilir. Bozcaada, çıplak ve engebeli

73 Homeros, *Odysseia*, (Çev. A. Erhat – A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 2008 (24. basım). *Odysseia*’nın 24. kitabının 82-84.dizelerinde yer alan orijinal metin şu şekildedir.

ἀκτῇ ἐπὶ προύχουσῃ, ἐπὶ πλατεῖ Ἑλλησπόντῳ,
ὥς κεν τηλεφανῆς ἐκ ποντόφιν ἀνδράσιν εἶη
τοῖς οἱ νῦν γεγάσι καὶ οἱ μετόπισθεν ἔσσονται.

görünüyordu, İmroz da aynı; fakat İmroz'un üstünden uzak bir yerden yükselen, dağları güneş ışığında parlayan Semadirek büyük bir kütleydi. Neptün oturağını oldukça iyi seçmişti. Bunların zirvesinden Truva bir harita gibi yayılmış olmalı. Bunlardan Limni göreceli olarak alçak; akşam vakti geldiğinde bunları hemen gözden kaybettik. Midilli'ye yaklaştığımızda güneş batmıştı; onun kıyılarına yakın bir şekilde gittik, ancak dağlık bir yer olmasından daha fazlasını göremedik.

■ 8 Kasım, Pazar, Ogüs Kardeşler Otel (Milles), İzmir

Bu sabah saat sekizde kara ile kuşatılmış İzmir Körfezi'ne demirlememizin gürültüsü ile uyandım.

Daha önce hiç, bundan daha iğrenç bir şehir, buradan daha güzel bir yerde kurulmuş olamaz. Şehri çevreleyen amfi şeklindeki muazzam dağlar zaman zaman derin vadilere doğru geri çekiliyor; zaman zaman keskin hatlı veya yumuşak şişkinlikte burunlarla ileriye doğru çıkıyor ve zirvelere yükseliyor. Katmanlar halinde değişen renklendirme mükemmel; kahverengi, kırmızı, gri ve yeşilden koyu eflatuna kadar bitkiler ve gölgeler. Şehir sadece karşılaştırma yapılarak tarif edilebilir; İstanbul'dan daha kötü, eğer mümkünse, Galata veya Pera kadar kötü. Kısaca, Türkiye'de seyahat eden herhangi birinin, 150.000 yarı barbarın toplanması ile çoğalabilen her türlü pislik, perişanlık, sefillik ve huzursuzluk şeklindeki kelimelerle anlatıldığı büyük bir Türk şehri.

Bize tavsiye edilen Bayan Girard'ın pansiyonu dolu; en iyi otel olduğu söylenen Ogüst Kardeşler'e yerleşiyoruz. Odalar iyi. Bir zamanlar iyi döşenmiş, ancak şimdi bakımsızlık alametleri taşıyor. Soba bozuk ve oda güneye bakmasına karşın, termometre 55 derecede⁷⁴. Büyük palto ve atkılarla sarınıp sarmalanmaya mecbur kalıyoruz. Bana göre Türkiye'deki en kötü şeylerden biri olarak tarif edilebilecek gümrüklerdeki kabalıklara karşı, bizi koruması için konsolosluktan bir kavas aldık.

Kahvaltıdan sonra konsolosumuz Bay Blunt ile Aydın'a doğru yapılan demiryolu çalışmalarını görmek için yürüdük. Başmühendis

74 Fahrenheit cinsinden.

Bay Meredith bize hattın planını gösterdi. Hat 80 mil uzunlukta idi. Tek güçlük, Kadife Dağı'nın içinden geçecek yaklaşık iki mil uzunluğundaki bir tüneldi.

Bir milyon sterline mal olacak iş için kurulan şirketin teklif edilen sermayesi 1.200.000 sterlin tutarında. İşçiler Türk ve sadece 45 tanesi işe alınmış. İşçiler günlük yaklaşık 18 pence kazanacaklar ve bir İngiliz'in yapacağı işin yaklaşık 1/3 ünü yapacaklar.

Bay Meredith muazzam bir iş hacmi bekliyor. Demiryolu hattı, hâlihazırda her şeyin atlar veya develerle taşındığı, zengin ve Türkiye açısından, kalabalık bir bölgenin içinden geçecek. Bu şekilde İzmir'e ulaşacak bol miktardaki ürün, ülke içine olan maliyetinden yedi kat daha fazlaya satılacak.

Bay Blunt Selanik'te yirmi yıl konsolosluk yapmıştı. Kendisine hangi nüfusu, İzmirli mi Selanıklı mı, tercih ettiğini sordum.

Konsolos Blunt : Bunlar arasında seçim yapmak için çok fazla bir şey yok. Fakir, mütevazı Türk iyi olabildiği kadar iyi; dünyayla kaynaştıkça ve para ve güç kazandıkça bozuluyor. Alt sınıflarda zaman zaman doğruluk, dürüstlük ve minnettarlık buluyorum; orta sınıfta, nadiren; yüksek sınıflarda ise asla. Hatta alt sınıflar bile kötüye doğru gidiyor. Beş ila yirmi yıl önce kısa mesafe için bir hamala; uzun mesafe için bir kuryeye para kesesini emanet edebilirdiniz; bu bir adetti. Şu anda hiç kimse böyle bir şeye cesaret edemez. Buna rağmen, Türk ırkı, hızlı bir şekilde azalıyor. Bir Türk kadını nadiren iki çocuktan daha fazlasına sahip oluyor. Lord Stratford her zaman bir Türk dostuydu. Onun beklentileri nedir?

Senior : O, Müslüman ve Hristiyanların tek bir hükümetin sadık tebaası olarak, eşit hakları tasarruf etmek suretiyle belli bir yere kadar birbirleriyle kaynaşabileceklerini umut ediyor.

Konsolos Blunt : Ben de umut ediyorum. Ancak Makedonya ve Teselya gibi Bulgaristan'ın en iyi bildiğim bölgelerinde, bu Sultanın hükümetiyle iş yürümez. Bu bölgelerin Müslümanlarının, Hristiyanlar kadar, İstanbul hükümetine sevgileri azalmıştır. Bunlar bana yüz defa "Ne zaman bu domuzları İstanbul'dan dışarı süreceksiniz" diye söylediler.

Senior : Yunanistan’a ilhakı arzu ederler mi?

Konsolos Blunt : Katiyen. 1854 yılındaki Yunan istilası Türkleri olduğu kadar Hristiyanlar olmak üzere tüm nüfusu baştan aşağı korkuttu ve bezdirdi. İstilacılar başta kurtarıcılar olarak geldiklerini ilan ettiler; ülkenin bütün sığır, koyun ve keçilerini silip süpürdüler. Köylerini yakma tehdidi ile bunları yapmaya zorladıkları kimseler hariç, hiç kimse onlara katılmadı ve ilk fırsatta kaçtılar.

■ 9 Kasım, Pazartesi

Prusya konsolosu Bay Spiegelthal’ı ziyaret ettim. Kendisini, burada bulunduğu yedi veya sekiz yıl boyunca biriktirdiği antik bronzları, fırında pişirilmiş çömlek ve mermerleri paketlerken meşgul vaziyette buldum. Bunlar Londra’ya satış için gidiyorlar. Bu tür iklimlerde kazı yapmak güvenli değil. Kendisi ciddi bir şekilde hummadan mustarip olmuş ve Castellamare hamamlarına iyileşme çareleri aramaya gidiyor.

Bay Spiegelthal da Türklerin azalmasından bahsetti.

Konsolos Spiegelthal : Beş altı yıl öncesine kadar 3.000 Türkün bulunduğu kasabalarda şu anda 2.000 kişi bile yok. Reformlar reayaya göreceli olarak güvenlik sağladığından, Türkleri sıkıştırıyorlar. Eskiden, eziyet edildiklerinden daha fazla zengindiler; şimdi ortak düşmana direnç göstermek amacıyla bir genel fon oluşturmak için birleşiyorlar ve onlardan her kim her ne zaman suiistimal edilirse, daha fazla şahit satın alabilmek ve kadiya rakiplerinden daha fazla rüşvet verebilmek için para çekebilecekleri daha büyük bir fona sahip oluyorlar.

Ülkenin nüfusunun azalmasının en güçlü kanıtı, boş arazilerde konakladıkları ve besledikleri sığırları, develeri, atları ve binlerce koyunlarını kendileri ile birlikte götürdükleri, sayıları kısmen otuzdan kırka kadar değişen aileler olan Yörükler ve Türkmenler gibi göçebe aşiretlerin varlığı. Yörükler çadırda yaşar, bunun yanında kır hayatlarına ilişkin meşguliyetleri halı ve kaba elbiseler dokumak. Türkmenler tamamen kır hayatına aittir, zaman zaman ağaçtan çamurla kapladıkları geçici köyler kurarlar. Takip eden iki yıl için

Sart⁷⁵ yakınında bir tane olduğunu hatırlıyorum. Bunların 150 deve, 400 veya 500 baş sığır, belki de 10.000 tane koyunu vardı. Onlara burada ne kadar kalmaya niyetlendiklerini sordum. “Sadece Allah bilir” diye cevapladılar. Takip eden yıl gitmişlerdi.

Senior Bunların konakladıkları, sürülerini ve cemaatlerini besledikleri arazi daha sonra kime ait oldu?

Konsolos Spiegelthal : Sultana ait olduğu sürece kimseye. Sultanın boş arazileri herhangi bir ödeme yapılmaksızın kullanılabilir; ne zaman özel bir şahsa ait araziyi kullanırlarsa, o zaman bir miktar ödeme isteniyor. Bunlar öşür ödemek zorunda; ancak bir öşür tahsildarının görünmesi bunlara gitmeleri için bir uyarı.

Senior: Anadolu’nun ne kadarlık bir kısmının ekilmediğini düşünüyorsunuz?

Konsolos Spiegelthal : Yüzde doksan dokuzunun. Buradan Germencik (Magnesia) tarafına doğru giderseniz, oldukça güzel bir araziden herhangi bir yerleşim görmeksizin on saat at ile gidebilirsiniz. Ancak ekilen yüzde birin verimi öyle ki; eğer burada yollar olsaydı, buranın ürünleri Avrupa pazarlarını hissedilir bir şekilde etkilerdi. Birkaç yıl önce Güney Fransa’da kökboyası rekoltesi elde edilememişti. İzmir’den yapılan ihracat ikiye katlandı ve kaybın çok büyük bir miktarı tedarik edildi. Eğer yollara sahip olsak, Fransız kökboyasını piyasa dışına sürebiliriz.

■ 10 Kasım, Salı

Bay Spiegelthal ile birlikte İzmir’in kalabalık kısmından, İzmir’e yukarıdan bakan tepedeki antik şehre doğru yürüdük. Kendisi bana eskiden sahil olan büyük Ermeni kilisesinin yanından akan ve şehri aşağı yukarı eşit bir şekilde bölen bir hattı işaret etti. Oldukça iyi bir deniz duvarının temelleri Alexander şehrinin yerini, sınırlarını belirliyor. Bu duvar tepenin yaklaşık üçte birine kadar çıkıyordu.

Modern şehir güneye doğru uzanan büyük bir Türk semti, kuzeye doğru uzanan deniz kıyısı boyunca yayılan Frenk semti ve doğuya doğru uzanan Ermeni semtinden oluşuyor.

75 Manisa civarında bulunan eski bir şehir

Kendisine şehrin sıhhati hakkında sorular yönelttim.

Konsolos Spiegelthal : Bahçelerin arasından akan ve Melez tarafından ikiye bölünen Ermeni semtinin bir bölümü drenaj gereksiniminden dolayı sağlığa zararlı. Türk mahallesinin sağlığı mezarlıklar tarafından etkileniyor. Bir Türk mezarında cesedin üzerine fazla toprak sıkıştırılmıyor. Defin işleminin hemen ardından sorulacak sorulara cevap verebilmesi amacıyla ceset için oturur pozisyona gelebilecek şekilde bir boşluk bırakılıyor. Bir melek öldükten sonra onu itikadından dolayı sorguya çekiyor. Aklının başında olmasını isteyebileceği bir anda korkabileceğinden dolayı, mezarın başında on dakikalığına defin işleminde bulunanlara başkanlık eden hoca cese de suflörlük yapıyor. Hoca “Tek bir Allah’ın ve Muhammed’in onun peygamberi olduğunu söyle” şeklindeki tekrarlamaları sürdürür ve ölünün kendisini iştmesine imkân sağlar; mezar ve açık hava arasında bir mesaj kalır. Sonuç, açık bir Türk mezarlığından gelen havanın ruhsal açıdan zararlı olmasıdır.

Senior : Yeni toprakları güvenli bir şekilde açamıyor musunuz?

Konsolos Spiegelthal : Kesinlikle. Cezayir veya İtalya’nın gi zemli sıtmasına göre fazla eziyete uğramıyoruz. Burada açık bir sebep olmaksızın herhangi bir sağlıksızlık seyrekir.

Boş şehir, tepenin başındaki duvarlar oldukça eski dönemlere ait olmalı. Bunların yapıştırılmamış büyük taşlardan oluşan kısmı eski Yunan mimarisi. Mermer sütunlar ve onların içlerine yapılan süslemelerden oluşan diğer kısımlar, Türklerin dönemine kadar uzanan, farklı çağlara ait. Daire çevresi olarak bunlar yaklaşık iki mil uzunluğunda. Bunun içindekiler Bizans yapımı kapsamlı sarnıçlar ve bir akropol. Kapıların birinin yanında muazzam bir büst vardı. Yaklaşık sekiz yıl önce, antik sanatın bütün kalıntılarının, özellikle kafaların, İstanbul’a gönderilmesine ilişkin bir emir alındı. Bu büst duvardaki kendi yerinden söküldü; ancak ferman kafaları açıkça belirttiği halde, Türkler kafayı kestiler ve tepeden aşağıya doğru yuvarladılar; boyun ve omuzları duvarların altında bırakılarak İstanbul’a götürüldü. Bay Spiegelthal onları burada buldu ve güzelliğine vurularak Berlin’e gönderdi ve daha sonra kafayı elde etmeyi denedi. Bu, İstanbul’dan duyulamazdı, en azından Spiegelthal onun tepenin

eteklerinde boylu boyunca yattığını saptadı, nihayet kireç için yakıldığına kanaat getirdi.

Tepenin yüzündeki bir mezarlıkta Esculapius'un bir tapınağına tahsis edilmiş bulunan dört tane Yunan sütununun hala ayakta olduğunu ve daha ilerisinin de bir amfiteatr'ın kalıntılarından oluştuğunu gördük. Onların tam olarak yok edilmesini önlemek amacıyla, iyi durumda olan Yunan yapımı ne kalıntı varsa, Bay Spiegelthal onu satın aldı.

Bay Spiegelthal Anadolu'nun içlerinde fazlaca vakit harcamıştı. Hristiyan nüfusun hislerinin beş altı yıl içinde neredeyse tamamen Türklere karşı bir nevi bir ayaklanmaya yol açacak hale geldiğine inanıyor.

Senior : Bunların ayrı ayrı sayıları nedir?

Konsolos Spiegelthal : Hristiyanlar yaklaşık 3 milyon. Türkler yaklaşık 9 milyon. Ancak Hristiyanlar büyük şehirlerde yoğunlaşmış durumdadır; ülkenin bütün zekası, bilgisi ve zenginliğine sahiptir.

Senior : Ancak bunların ne silahları ne de askerleri var?

Konsolos Spiegelthal : Bunların çoğu silahlı. Silah bulundurmalarını yasaklayan kanunlar, çoğu Türk kanunu gibi uygulanmıyor. Askerlerinin olmadığına ben inanmıyorum. Savaşta, oldukça kalabalık sayıda Rum gençleri hizmet etmek için gönüllü oldu. Yalnız, bunu ayrı bir şekilde dışa vurmaya ihtiyaç duyduklarında, hedefleri disiplin ve deneyim kazanmaktı. Hükümet bunları reddetti. Bu çevrenin bütün hırsızlarının hemen hemen hepsi Rumdur; bunların beş veya onu genellikle Türk zaptiyelerinin yirmi veya otuzuna denkti. Birkaç yıl önce, beş-altı hırsız İzmir'den yaklaşık dört mil mesafedeki Buca köyünde bir evde, birkaç yüz asker tarafından kuşatılmıştı. Askerler eve girmeye korkuyorlardı, kendilerine bir barikat yaptılar ve onlara ateş açtılar. Soyguncular da ateşle karşılık verdiler, askerlerin bazılarını vurdular ve olay iki soyguncunun öldürülmesi ve diğerlerinin kaçması ile sona erdi. Türklere yönelik nefretleri kendi zenginlikleri, bilgileri ve sayıları arttıkça artıyor ve Türk yönetimi gittikçe artan bir şekilde baskıcı ve yozlaşır

hale geliyor. Bu yönetimi, konsolosların ve bir Avrupalı halkın olduğu Çanakkale’de veya Boğaz’da gördüklerinizle kıyaslayamazsınız. İç kesimlerde, açgözlülük, zalimlik, ihmalkârlık, korkaklık, despotluk ve anarşi iç içedir. Hükümet korumaz, yardım etmez, insanların iyiliği için bir şey yapmaz ve hiç kimsenin başka bir şey yapmasına izin vermez. Kısaca bu, soygun için sadece bir mekanizmadır. Hiçbir ahlakî gücü yok ve oldukça düşük fiziksel güce sahip. Bu büyük şehirde üç yüz Türk askeri bile yok. Asilere Kandiye, Kıbrıs, Rodos ve Midilli gibi nüfusunun çoğunluğu Rum olan adalardaki Rumlar tarafından yardım edilebilir. Dolayısıyla bunlar denize hükmetme gücüne sahip olacaklar. Mücadele, ta ki Avrupalı güçleri veya kolektif bir şekilde Avrupa’yı, yeryüzünün en güzel kısmının tamamen yıkımını engellemek için müdahaleye kadar sürüp gidecek.

Bay Hanson’la yemek yedik ve birkaç yıldır İzmir’e yerleşmiş bir doktor olan M’Crith ile tanıştım. İki soyguncu lider, Simos ve Katırcıyani hakkında konuştuk.

Doktor M’Crith : Simos ile beraber, tam bir hafta geçirdim.

Senior : Sizin tutsaklığınızı hepimiz duyduk. Onunla geçirdiğiniz günlerin bazı detaylarını bize aktarabilir misiniz? Ne kadar süre önceydi?

Doktor M’Crith : Üç yıl önceydi. 1854 yılında, bir yaz günü öğleden sonra Bornova’dan, İzmir’e yaklaşık dört mil mesafede bulunan komşu bir köye gidiyordum. Durmak istediğimde, kendimi silahlı adamlarla çevrilmiş buldum. Beni, kendim gibi dokuz-on tutsağın bulunduğu sık bir çalılığın içine götürdüler. Karanlık basınca ya kadar bizi orada tuttular, daha sonra ben, dört İzmirli ve bir Yahudi olmak üzere altı kişi dışındakilerin gitmesine izin verdiler. İzmirli ve benim için başlangıçta fidye olarak adam başı 600 sterlinden 3.000 sterlin belirlediler. Bana taleplerini belirten bir kâğıt yazdırdılar ve Yahudi’yi, önce kürk pelerini üzerine alıp dağlarda geceleri giymem için bana verdiler ve benim atımla fidyeyi getirmesi için İzmir’e gönderdiler. Daha sonra bizi düzlüklerden geçirerek dağlara doğru yürüttüler. Yükseklerde bir yerde bir meşe ağacının altında durduk. Komşu bir ağıldan birkaç kuzu ve bir koyun aldık ve onları tamamen kızarttık; dağların güzel suyuyla birlikte iyi

bir akşam yemeği yedim. Bana büyük özen gösteren Simos, ağaçların dallarından bir yatak yaptı. Ertesi gün boyunca sessiz bir şekilde yattık, etrafımızda nöbetçiler vazifelendirilmişti. Karanlık bastıkça, İzmirlilerden üçünün düşük değerli olduğuna karar vererek bıraktılar. Sonra Yahudi'nin fidyeyle birlikte geleceği günde bizimle buluşacağı yere, yaklaşık 20 mil uzaklıktaki yere doğru hızlı bir şekilde yürümeye başladık. Ben yorulmuştum; eşek üzerinde bir yaşlı adamla karşılaştılar, eşeği ondan aldılar, beni üzerine bindirdiler ve ona bakması için köylüyü bize refakat ettirdiler.

Senior : Soyguncular ne kadardı?

Doktor M'Crith Başlangıçta dokuz kişiydiler ve hepsi Rum'du. Fakat ikinci gün, mecburî askerlikten kaçarken tanıştığımız genç bir Türk'ü, onuncu kişi olarak aldık. Kendisi iyi silahlanmıştı ve bize katılmak için izin verilmesine yönelik talebine olumlu yanıt verdiler. Üçüncü gecenin yürüyüşü bizi fidyeyle birlikte Yahudi'yi bulacağımız yerin yakınına getirdi. Nöbetçilerimizi görevlendirdik ve sessizce yattık. Nöbetçilerden biri nöbeti sırasında uykuya daldığından Simos tarafından şiddetli bir şekilde dövüldü. Öğleye doğru gözcülerimiz teleskoplarıyla dağa doğru tırmanan otuz Türk askerinin görüldüğünü rapor ettiler. Simos bana "Onların sizi elimizden alıp götürmelerine izin vermemeliyiz" dedi. Simos aynı şeyi daha önce bir veya iki kez daha söylemişti. Kendisine "bunu kulaklarıma yüksek sesle söylememesini arzu ettiğimi; ne söylemek istediğini anladığımı ve bunu aklıma her zaman koymaya ihtiyacı olmadığını" söyledim.

Senior : Neyi kastetmişti?

Doktor M'Crith : Bir kurtarmayı önlemek için beni vuracaklarını kastediyordu.

Senior : Bunu yaparak ne elde edebileceklerdi?

Doktor M'Crith : Bu bir örnek olacaktı. Onlar bir tutsağı kurtarmanın imkânsız olduğunu ve onun hayatını kurtarmanın tek yolunun fidyesini ödemekten geçtiğini göstereceklerdi. Onu kurtarmanın imkansız olduğunu göstereceklerdi. Soyguncular Yahudi'nin onları ele vereceğinin farkındaydılar; patikanın dik olduğu da-

ğın yüzünde pozisyon aldılar. Fundalık ve kayaların perdesi altında askerlerin gelişini beklediler. Beni ve tutsak arkadaşımı, bir tanesi Simos tarafından dövülen olmak üzere iki nöbetçinin gözetimine bıraktılar. Dövülen nöbetçi tepenin alnının hemen arkasında bizimle birlikte duruyordu. Diğeri ise onun köşesindeydi ve çatışma alanına yukarıdan göz atabiliyordu. Tahmini bir saat içinde silah atışları duyduk ve atışların sıklığından çatışmanın şiddetini anladık.

Nöbetçimiz dövüldüğünden beri çok asık suratlıydı. Kendisine “zengin olmayacağınız bir ticaret yaptınız; bir veya iki yıl, belki de bir veya iki gün içinde vurulmuş veya kellenizin kesilmiş olacağından emin olabilirsiniz. Kaçmam için bana yardım edin, size bağışlama ve terfi sağlayacağım” dedim. Kıp kırmızı oldu ve Simos’a verdiği yemini bozamayacağını bana söyledi. “Saçmalık, Tanrı’nın senden bu şekilde bir yemini tutmanı isteyeceğini mi sanıyorsun?” dedim. Nöbetçi sonra diğer nöbetçinin bizi vuracağını söyledi. “Aksine, ben onu vuracağım. Sırtı bize doğru, silahını bana ver; onu vurduğum an askerlerin altına doğru tepeden aşağı koşacağız” dedim. Bunu söylerken, ilerideki nöbetçi döndü; askerlerin yenildiğini ve silahlarını atarak kaçmakta olduklarını yüksek sesle söyledi. Böylece bu kaçma şansı başarısızlığa uğradı. Soygunculardan hiç biri vurulmadı, ancak birkaç askerın vurulduğunu anlattılar.

Simos, iki günlük bir tur atarak güvenebileceği, mesaj ve fide taşıyıcısı olan arkadaşının bulunduğu bir eve gittiğini söyledi. Dağların sırtlarında yaklaşık dört saat yürüdük, sonra sık bir çalılığın içinde yattık. Yattıktan hemen sonra at sırtında patika boyunca bir Türk gidiyordu ve hangi niyetle olduğunu bilmiyorum, atından çalılığa doğru döndü. Bunun üzerine hemen vuruldu. Eşegin sahibi olan ihtiyar adam bizim yanımızda oturuyordu ve sessiz bir şekilde çubuğunu tütürüyordu. Soygunculardan birisi arkasından geldi ve onu sırtından vurdu. Mermi muhtemelen kalbine ulaştı, çünkü ileriye doğru sıçradı ve hemen öldü. Vakit hala gündüzdü. Olağan hareket saatimizden daha erkendi; fakat Simos pozisyonumuzun tehlikeli olduğunu düşünmüştü. Arkadaşının evine doğru yürüyüşümüze başladık.

Simos “Kan dökmeden hoşlandığımı zannetmemelisiniz. Bu bana büyük acı veriyor, ancak bu benim mesleğimin talihsizliklerinden birisidir” dedi.

Senior : Türk’ü vurmanızı anlayabiliyorum. Eğer ben bir Rum olsaydım, vurabileceğim her vakit Türkleri vururdum. Ancak neden sizinle birlikte yaşayan, sizinle bir ikte yemek yiyen, üç gündür sizinle birlikte uyuyan zavallı ihtiyar bir adamı vurdunuz.

Doktor M’Crith : Onu ben yapmadım. Soygunculardan genç ve düşüncesiz olan Pericles yaptı. Eğer onun ne yapacağını bilseydim, onu durdururdum. Ancak bu olay bir kez oldu mu, onun hakkında hayıflanmanın bir yararı yok. Simos zaferinden dolayı çok fazla sevinmişti ve hakaretlerle dolu bir mektubu Paşa’ya, diğerini ise Bay James Whittall’a yazdı. Fidyemizi 9.000 sterlin veya 100.000 kuruşa yükseltti ve mektupları dağda bulunduğu bir çobanla gönderdi.

Bütün gece yürüdük. Ertesi gün sessiz bir şekilde yattık. Ben ve İzmirli, 100.000 kuruşluk fidye talebinin saçma olduğuna ve bizden adam başına en fazla 500 sterlin gerektiğine onu ikna ettik.

Takip eden gecenin ortasında, arkadaşının evine ulaştık. Bana Bay Whittall’a fidye olarak 3.000 sterlin ya da 40.000 kuruşluk bir talepte bulunduğunu yazdırdı; ancak bizimle mesajı ilettiği elçi arasında varılan anlaşmaya göre, eğer elçi 500 sterlin ya da 6.000 kuruş geri getirirse, ben salıverilecektim. İzmirlinin de onunla benzer bir anlaşmaya geleceğine inanıyorum. O arkadaşlarına, ben karıma ve ayrıca Bay Whittall’a, talep edilen fidyenin aracı kimseye verilmesine dair bir yazı yazdık. Karımın evde hiç parası yoktu; fakat kaybedilecek zaman yoktu, bu tutarın onun için hemen sağlanması gerekiyordu.

Takip eden gün elçiler bizim için adam başı 500 sterlin ile döndüler. Biz ayrılırken Simos samimi bir şekilde elimi sıktı ve ev ile ilgili masraflarımı ödemek için bana bir altın İngiliz lirası verdi.

Senior : Kanaatimce Türk hükümetine fidyenizi geri ödettirmişsinizdir.

Doktor M'Crith : Bunun için, onu kendi cebinden ödeyeceği-ne inandığım Lord Stratford'a yazdım. Elbette sonuçta Türk hükümeti fidyeyi ödedi.

Senior : Çeteye ne oldu?

Doktor M'Crith : Sonra Süleyman Paşa valimiz oldu, işle ilgilenmesi gerekti. Fidyelerimizin bir kısmının ona gitmediğinden emin değildik; böylece konsoloslar Süleyman Paşa'ya, birlik halinde şehrin duvarları içine bizi hapsettiği bir vakıa olan organize bir suç sisteminin bastırılmasının gerekliliğini kafasına sokmaya gittiler. Eski Türk hukukuna göre, izlenecek yol basit olacaktı. Çetede görev alan veya görev aldığı düşünülen herkesin başına bir ödül konulacaktı. Bölge halkı tarafından vurulacaklardı. Ancak Gülhane Hatt-ı Şerifi'nden beri süreç kurallara daha uygun. Bunların yargılanmaları düşünüldü ve bu vakada, kurbanların bazı mirasçılarına kısas için kan dökmek isteyip istemedikleri sorulmadıkça suçlular idam edilemezdi. Böyle bir şey, kimsenin yapmaya cesaret edemeyeceği bir terördü. Nihayetinde paşaya kendisinin mahkemeye gelmesi ve dağdaki saldırıda öldürülen askerleri konusunda kana kan talep edip etmediği sorulması suretiyle bu işin üstesinden geldik. Sonuç, benim on yoldaşımın hepsinin memnun edici bir şekilde bertaraf edilmesiydi. Bir kısmı vuruldu. Bir kısmının kelleri kesildi. Bir kısmının ise cesedi kaldıkları, körfeze doğru uzanan arazinin alçak sivri burnundaki eski bir Ceneviz kalesi olan cezaevinin yakınındaki sahilde bulundu. Kaçmak için yaptıkları bir girişim esnasında hepsinin boğulduğu söylendi. En geride öldürülen Simos'tu. Zaptiyeler Kordon'da şüpheli görünüşlü iki adamı durdurdu; onlardan biri eğer kendilerinin gitmesine izin verilirse, onlara değerli bir sır vereceğini söyledi. Zaptiyeler söz verdi ve sonra adam arkadaşının Simos olduğunu söyledi. Simos kaçmayı denedi ve boğuşma sırasında öldürüldü. Zaptiyeler kellesini kesti ve teşhis için Avusturya başkonsolosuna götürdüler. İhbarcının kellesi de arzu edilen bir vakitte kesildi.

Doktor M'Crith : C.D. (İsmail Paşa) bizim en iyi paşamızdı; bir Rum olarak, Rumlarla nasıl uğraşılacağını bilirdi.

Senior : Müslüman değil miydi?

Doktor M'Crith : Şu anda kendisi Müslüman; fakat o Sakız'lı Rum anne babadan doğma. Bağımsızlık savaşı esnasında ada yakılıp yıkıldığında, C.D. (İsmail Paşa) öksüz kaldı. Onu bir Türk ailesi yanına aldı ve bir Türk gibi yetiştirdi. Ancak o ırkının bütün becerikliliğine sahip. Hiçbir Türk onun zamanında İzmirli soyguncuları bastırmaya muktedir olamadı. Onlar haleflerinden daha çok sayıda ve daha iyi talimliydiler. Katırcıyani, Simos'tan daha üstündü. Süleyman Paşa tembel, tensel zevklere düşkün bir Türktü ve sadece yerini kaybetme korkusuyla gayret göstermeye zorlanıyordu. C.D. (İsmail Paşa) mücadeleden zevk alırdı. O bunları aldattı, kurnazlıkla yendi ve ne verdiği sözleri ne de tutmadığı sözleri umursadı. Kısaca, İsmail Paşa ne amaçladıysa onu gerçekleştirmek için her yolu kullandı.

Size onun hakkında tipik bir hikâye anlatacağım. Biraz zengin bir sarraf ortadan kayboldu; şüphe sadece sarrafın dükkânının karşısında kahvehane işleticisi olan Demitri'nin üstüne yoğunlaştı. Sarrafın en son görüldüğü yer bu kahvehaneydi. Demitri ve garsonu tutuklandı. Patronndan hiçbir itiraf veya delil elde edilemedi ve hizmetçiden elde edebildikleri bütün şey patronunun mülkiyetinde görmüş olduğu iki kese altındı. C.D.(İsmail Paşa) ve Demitri müşterek zevke sahiptiler; her ikisi de mücevher ve antika düşkünyüydüler. Demitri değerli bir antik yüzük takıyordu. C.D.(İsmail Paşa) ona bir akşamlığına, kendisinin sahip olduğu yüzüklerden bir tanesi ile karşılaştırmak amacıyla, yüzüğünü ödünç vermesi için çağırttı. Onu elde eder etmez, bir adamı yüzükle birlikte Demitri'nin hanımına, kocasından paşayla bir anlaşmaya varmak üzere olduğu ve kendi muhafazasında tuttuğu iki kese altının ona verilmesi durumunda serbest bırakılacağını söylediğine dair bir mesaj gönderdi; o hanımından ulakla birlikte keseleri göndermesini rica etti. Hanım yüzüğü tanıdı; hikâye inandırıcıydı, gerçekten, durum umulduğu gibiydi ve kadın keseleri verdi. Takip eden gün paşa Demitri'yi çağırttı, altın keselerini ona gösterdi ve hizmetçisinin Demitri'nin cinayet işlediğini itiraf ettiğini, öğrendiği detayları ile tarif ederek kendisine anlattı. Kısaca, istedikleri bütün deliller kendilerine verilmişti ve altınların bulunacağı yeri onlara anlatmıştı. Demitri, karısının kandiği gibi

her şeye inanan saf biriydi. Demitri “Eğer bana karşı delil getirmişse, ben de ona karşı deliller sunacağım” dedi. Böylece temiz kalplilik yaptı, sarrafın kahvehanenin içinde boğulduğunu ve döşemenin altında gömülü olduğunu itiraf etti. Sarraf, Demitri ve uşağı tarafından öldürülen birkaç insandan sadece biriydi. Döşeme söküldü ve altında gömülmüş birkaç ceset bulundu.

Senior : Cinayet işleyenler idam edildiler mi?

Doktor M’Crith Hatırladığım kadarıyla idam edildiklerini sanmıyorum. Öldürülenlerin mirasçıları kan parasını kabul ettiler. Demitri ve uşağı cezaevine gönderildi. Her ihtimale karşı Demitri kendi tahliyesini satın almış ve belki de ilkinde olduğu gibi işlettiği ikinci bir kahvehaneyi tutmuştur.

Senior : Bütün büyük soyguncularınız Rumlarmış gibi görünüyor.

Bay Hanson : Bir soyguncu şefinin çok çaba isteyen makamı için, sadece Rumlar yeterli yeteneğe ve kaynaşmaya sahipler. Sadece Rumlar, kendi vatandaşlarından bu adamların kabul edeceği yardım ve sempati düzeyinden yararlanabilirler. Katırcıyani ve Simos’a Avrupalılardan olduğu kadar Rumlardan lanet okunmamıştır. Rumlar bunu Yunanistan’da ayaklanma başladığında soyguncular tarafından yapılan bir şey olduğunu hatırlıyorlar. Bunlar, tacizci gerilla çetelerinin çekirdeği olan soygunculardı ve Sultanın birlikleri tarafından sonunda ortadan kaldırıldı. İzmir’deki bütün Rumlar Simos’un Türklere karşı zaferinden zevk alıyorlardı.

Senior : Katırcıyani ile Simos’un amaçladıkları nihai hedefler konusunda ne düşünüyorsunuz? Gerçekten yaşamlarının oldukça kısa oluşuna kendilerini hazırlamış olmadıkça, bunlar hayatlarının geri kalan bölümlerinde soyguncu olmaya zar zor niyetlenirler.

Bay Hanson: Muhtemelen, bunlar birkaç büyük fidyeye servet yapma ve sükûnet bulacakları bir yerde yaşamak için Yunanistan’a çok çabuk bir şekilde gitmeyi umut etmişlerdir. Belki de Anadolu’daki ayaklanmada reis olmayı ümit etmişlerdir. Her ikisi de biraz eğitilmiş adamlardı. Katırcıyani bir kuryeydi; kendisi medeni ülkelerdeki memuriyet performansı ile bütün hizmetleri bizim için yapardı; mesajları, paketleri ve paraları taşırdı. Atlar ve on-

ların ekipmanlarında küçük bir sermayeye sahipti; olağanüstü derecede güvenilir bir kişi olarak düşünülürdü; Türk otoriteleri tarafından suiistimale uğratıldı ve kısmen yokluktan kısmen intikam için bu yola girdi.

■ 11 Kasım, Çarşamba

Pera'daki Lafontaine'nin kardeşi, Osmanlı Bankası'nın İzmir Şubesi'nin müdürü Bay Lafontaine İzmir'e yaklaşık dört mil mesafede, körfezin başındaki bir köyde, Bornova'daki evinde bir gün geçirmek için bizi götürdü. Bu köyde ve Buca'da, zengin Avrupalıların çiftlikleri var. Bunlardan iki üç tanesine göz attık. Etrafları ser-viler, beyaz dut ağaçları, portakal ağaçları ve zeytin korulukları ile çevrili, konforlu ve hoş evler.

Zengin alüvyonlu bir ovoidan fazla yüksekte olmasına karşın, sıtmaya kurban olmuyorlar. Gerçekten de İzmir'de çok az sıtma var. Anadolu, İtalya'dan daha sağlıklı bir yer olarak görünüyor. Roma bölgesinde, Bornova'daki gibi bir köy fazlasıyla ölümcül olmalı.

■ 12 Kasım, Perşembe

2 Kasım'dan bu yana ilk defa yağmurlu bir gün. Bay J. Whittall'ın Yunan sikkeleri koleksiyonuna bakarak sabahı geçirdim. Koleksiyon, iyi bir koleksiyoncu olan İsmail Paşa tarafından biriktirilenleri de içeriyordu. Sikkeler hakkında çok az şey biliyorum. Ancak bazılarının güzelliği, özellikle bir Siraküz sikkesi, Arethusa'nın başı beni etkiledi. Bay Whittall benzer değerlerde herhangi bir sikkeyi nadiren buluyor. Yunan damgaları eskiden yıpranmış görünüyor ve bazı değişiklikler olmaksızın asla yeniden yapılamıyor.

Bunları gözden geçiremeyecek derecede karanlık olunca oturduk ve ülkenin geleceği üzerine konuştuk. Hâlihazırda sahip olduğu kanaatlerin olduğu gibi kalamayacağını ifade etti. Türklerin sayıları, ahlakları, şevkleri ve ümitlerindeki azalış; buna karşın Hristiyanların bilgisi, cesareti ve zenginliğindeki artış medeni insanın barbarlara tabi olmasını yakında sona erdireceğini ifade etti.

J. Whittall : Üç nüfuzlu grup birbirleriyle mücadele ediyorlar: İstanbul patriğini kabul eden Rumlar, Ermeniler ve Avrupalı-

lar. Rumlar hiçbir şeyin hayalini kurmuyorlar ancak Rusların yardımıyla bir Rum imparatorluğu yaratılabilirler. Bunlar Rusları köle ve vahşi olarak küçümsüyorlar; ancak onları kullanmayı ve daha sonra bir kenara atmayı ümit ediyorlar. Ermeniler ve genelde İstanbul Patriği ile birlik içinde olmayan bütün Hristiyanlar, Rumlardan hala Türklerden korktuklarından daha fazla korkuyorlar. Bunlar, Rumların daha hoşgörüsüz ve daha baskıcı olacaklarını biliyor. Bunlar sessiz, hırslı olmayan insanlar ve Türk yönetiminin herhangi bir Avrupalı gücün egemenliği için değişmesini arzu ediyorlar. Eğer bir tercihe sahip olurlarsa, bu tercihleri Rusya'nın lehinde. Rusya'yı etkileyebilecek yegâne yabancı güçler Fransa ve İngiltere. Elbette Ruslar Rumlar; Fransızlar Latin papazlar ve İngilizler tarımsal ve ticari çıkarı olanlar tarafından desteklenecektir. Türkler de bizi bütün diğer yabancılara tercih edecektir. Fransızlar bütün zaferleri kendilerine mal etmeyi büyük bir gayretle denemelerine rağmen, son savaş rakiplerimizinkini zayıflatırken bizim itibarımızı güçlendirdi. Şu anda Ruslardan daha fazla nefret ediliyor ve daha az korkuluyor. Fransızlar küstah ve zalim; İngilizler medeni ve kibar, hepsinin üstünde, hayli yarar sağlıyorlar. Kendilerine ücret ödediğimiz binlerce başbozuk; memlekette bizim cömertliğimizi ve dürüstlüğümüzü yayan misyonerlerimiz.

Eğer biz Hatt-ı Hümayun'u tatbik ettirsek ve Avrupalıların arazi satın almasını sağlarsak, Anadolu sahillerinin bir İngiliz ve Alman kolonisi haline dönüşeceğine inanıyorum. Bunlar sadece koloni kuran milletler. Anadolu bunlar için Amerika'dan daha iyi bir yer. Burada daha fazla zapt edilmemiş arazi var; şahıslar tarafından bir acelik bir arazi bir iki şiline hükümetten, sadece imtiyazı yazma maliyetine, satın alınabilir. İlk ve en önemli adım demiryolları yapılmasıdır. Demiryolları İngilizler tarafından inşa edilebilir, sahibi olunabilir ve işletilebilir. Bunlar oldukça karlı olacak ve şu anda ekip dikilmeyen bölgeleri verimli kılacaktır. Çünkü bir çeyreklik hububatı sahile taşımak, çoğu kez onu üreticiden satın almak için katlanılan maliyetten beş kat daha fazlaya mal oluyor. Demiryolu şirketleri ve Avrupalı koloniler, küçük cumhuriyetçilere dönüşecek. Bunlar Türklere "Daha önce elde ettiğinizden yirmi kat daha fazla

olacak öşrümüzü ve vergilerimizi ödeyeceğiz ancak kendi işlerimizi biz yöneteceğiz. Kendi yerel otoritelerimiz, kendi mahkemelerimiz, kendi polisimiz, kendi yollarımız ve yerel amaçlar için kendi yerel vergileme hakkımız olacak” diyecekler. Ruslar, Rumlar ve Fransızlar demiryollarının yapılmasını, kolonilerin kurulmasını engellemek ve yaşadıkları sürece bunları harap etmek veya zarar vermek için adil veya adil olmayan, şiddetli veya hileli tüm yolları deneyeceklerdir. Bunların düşmanlıkları Türk hükümetinin çekememezliği, cehaleti ve vahşiliği ile desteklenecektir; fakat eğer İngiltere bizi destekler ve lehimize hareket ederse, hiçbir korkum olmaz. Maddi çıkarların hepsi bizim lehimizdedir ve İngiltere’nin yardımıyla, bunlar politik muhalefetin üstesinden geleceklerdir.

Ancak biz iyi bir şekilde temsil edilmeliyiz. Bir İngiliz konsolos yetenekli, gayretli, enerjik ve kendini halka ait konulara hasreden bir adam olduğunda ve dili konuşabildiğinde, iyi şeyler yapabilme fırsatları veya daha ziyade kötülüğü önleme imkânları çok büyük. Bizim Doktor Wood’un erkek kardeşi Bay Wood, Şam’da paşanın nüfuzu kadar nüfuz kullanabiliyor. Çanakkale’de Bay Calvert, paşadan daha önemli bir adam; bütün bölge onu ziyaret ediyor; paşanın bütün fazileti, oldukça haklı bir şekilde, onun nüfuzuna atfediliyor.

Calvert ordumuza büyük hizmetler sundu; eğer komiserlik ona izin vermiş olsaydı, daha da fazlasını yapmış olacaktı. Onlar Calvert’ten nefret ediyorlardı ve onu mahvetmeye çalışıyorlardı. Kimileri, Calvert adamlarının uyuşuk rutin hareketlerinin yapabileceğinden, onlardan daha fazla gayret istediğinden veya onlara asla gebe kalmayacağından; kimileri de, Calvert işlerine müdahale ettiğinden dolayı. Bu ülkede hemen herkes vurguncuya dönüşüyor. Fırsatlar daimi, dokunulmazlık neredeyse mükemmel. Kamuyu rüşvetçiliğin emrinde. Başka bir yerde dürüst olan İngilizler burada böyle bir hastalığa yakalanıyor.

Konsolos ve konsolos yardımcıları sadece iyi bir şekilde seçilmemeli aynı zamanda iyi maaş ödenmeli. Fiyat olarak her şey ikiye katlanırken, bunların maaşları artış göstermiyor. Eğer Calvert Lloyd’un acentesi olmasaydı, pozisyonunu sürdüremezdi. Burada Blunt güç bela yapabiliyor; yardımcısı yorgunluktan bitmiş durum-

da; fakat Dış İşleri onu işten çıkarmıyor, çünkü onların ona emekli aylığı ödeyecek paraları yok; dolayısıyla Blunt konsolos yardımcısının işlerini yapacak bir adama ödeme yapmak zorunda.

Senior : Benim Tarabya günlüğümü okumalısınız, benim bazı mülakat yaptığım kişilerin teorileri hakkında ne düşünüyorsunuz; özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumayı arzu ediyorsak, Türkleri kendi haline bırakmalıyız ya da eğer biz onu engellemezsek ve yanıltmazsak, tebaası altındaki Ermenilere, Rumlara, Romenlere ve Slavlara eziyet edebilir teorileri hakkında.

Bay Whittall : Eğer biz Türkleri kendi prensipleri üzerinde hareket etmeye izin verir isek; eğer bu prensipler onların kötü yönetiminin vahşiliği, yiyiciliği ve aptallığı olarak adlandırılabilirse, bu prensiplerin bu ülkeyi on yıl içinde mahvedecek bir isyan doğuracağına; onu defedecek bir sonla bitireceğini düşünüyorum.

Ancak bu bir sorun olamayacaksa; eğer o yeteri kadar güçlü olamayacaksa; arkadaşınızın düşündüğü gibi bir isyanı önleyebilir-di veya onu bastırırdı; sonra da, inanıyorum ki, Müslüman ve Hristiyan tüm nüfus hep birlikte mahvolurdu. Kısaca ben, eğer Türkleri kendi kendine bırakırsanız, bu ülke, eğer bir diğer Yunanistan olamazsa, bir diğer Fas olacağına inanıyorum.

Akşamı bayan Steindllarda geçirdik. Kendisi Avusturya başkonsolosunun eşi ve Schloss Hainfeld'de Kontes Purgstall ile birlikte yaşarken Kaptan Basil Hall'ı büyüleyen iki genç kadının daha genci. Güzel bir eve, İzmir'deki en iyi eve sahipler. Yaklaşık otuz bayan ve erkek karanlık, ışiksiz, engebeli ve çamurlu dar yollardan, oraya topallayarak gidecek kadar güçlü ve cesurdular.

Steindllar İzmir'i seviyorlar. Şehrin kötü olduğunu kabul ediyorlar, ancak Buca'daki kır evleri oldukça güzel bir şekilde yerleştirilmiş ve topluluk cana yakın. Deneyimim ilerledikçe, son ifadeyle tamamen aynı görüşte olduğumu görüyorum. Burada çok hoş bir cemiyet buldum. Erkekler epey bilgi sahibi; kadınlar başarılı ve zarifler. Hepsi de olabildikleri kadar nazik insanlar.

Bayan Steindl benim İskenderiye günlüğümü okuyordu. Ki bu günlükte Yunan başkonsolos Rusya'ya olan bütün sempatilerini yadsıyordu.

Bayan Steindl : İzmir’deki Rumlar için bu geçerli bir şey değil. Bir Türk şehrinde yapılmasının uygun olacağını düşündüğümüz için Sivastopol’un zapt edilmesi için ışıklandırma yapıyorduk ve evimizin yıkılacağı tehlikesi içindeydik. Savaş sırasında, Rumlar bizi bir isyanla tehdit ediyorlardı. Bunların hiçbiri Ruslara olan sempatile-rini gizlemiyordu.

Senior : Bir Türk’ü öldürmekle suçlandığında Avusturyalı’ya ne oldu.

Başkonsolos Steindl Ulaşılabilir bütün delilleri toplayınca-ya kadar onu hapisanemde tuttum. Sonra ifadesinin alınması için Trieste’ye gönderdim. Orada yargılandı ve cezalandırıldı.

Senior : Şahitleri de gönderiyor musunuz?

Başkonsolos Steindl : Asla. İfadesi tek başına alınarak yargı-lanıyor.

Senior : Eğer bir Türk Avusturyalı birini öldürürse ne oluyor?

Başkonsolos Steindl : Türk mahkemeleri tarafından yargılanı-yor ve cezalandırılıyor. En azından yargılanıyor, fakat Türk kanun-larının saçma yanları öyle çok ki; şahitleri ve hâkimleri satın almak o kadar kolay ki, eğer biri paraya sahipse, o genellikle beraat ediyor.

■ 13 Kasım, Cuma

Bay X (Van Lennap)’lerde akşam yemeği yedim. İzmir’de yer-leşik bir İngiliz doktor olan Bay Y (Doktor Wood) ve bir Rum olan Bay Homer’le tanıştım.

Türklerin yozlaşmasından konuştuk.

Senior : Bu tuhaf durumu, eğer öyle bir durum var ise, nasıl izah ediyorsunuz. Kurumlarını mantıklı bir şekilde geliştirdikleri, can ve malları daha güvenli hale getirdikleri sürece, zenginlikleri ve sayıları azalabilir mi? Diğer bir millete refah veren ilerleme na-sıl bunları mahvediyor?

Bay Y (Doktor Wood): Kurumları ilerlerken, zenginlikleri ve nüfuslarının azaldığı bir gerçek. Birçok neden bu bozulmaya kat-kıda bulunuyor. Birincisi ve en büyüğü, bunların üretici olmaması. Bunlar ne çalışkan, ne bilgili ne de basiretliler. Hiçbir Türk gelişt-i-

rici mal sahibi; hatta tamir edici mal sahibi değil. Bir para elde ettiğinde, acil zevklerini tatmin etmek için harcıyor. Onun en kalıcı yatırımı ortalama olarak inşa edenin ömrü kadar dayanan ahşaptan bir saray. Yegâne meslekleri dükkân işletmek ve hizmetçilik. Kendi dili dışında başka dil konuşmadığından, dış ticaret ile meşgul olamıyor. Hiç kimse bir Türk ticaret evi, bir Türk banker, tüccar veya sanayici duymamıştır. Eğer arazileri veya evleri varsa, onların kiralari ile yaşar; eğer parası varsa, onu harcar ya da bütün gün tütün içebileceği ve dedikodu yapabileceği bir kahvehaneye yatırır. Kayda değer tek girişimi kamu gelirlerinin bazı kısımlarının tahsili işine girmektedir. En büyük yeteneği, ya özel birinin ya da Sultanın hizmetlisi olmaktır. İnsanlar Almanya ve Fransa'nın avlanma yerlerini konuşuyor, bu Türkiye için hiçbir şeydir. Bir mevkii her Türkün şiddetle elde etmek istediği bir şeyin hayalini bitirir.

Senior : Ancak Türklerin zengin ve müreffeh oldukları bir dönem vardı. Şimdi ve sonrasında ulusal karakterleri arasında ne fark var?

Bay X (Van Lennap): Ümit, istek, kendine güven, hırs, kamuya ait şeylere adanma; kısaca bir milleti çetin kılan bütün unsurlar açısından bakıldığında, fark muazzam. Leapanto savaşı ve Viyana'dan ricata kadar, fethedici bir milletin görkemli ve yiğitçe ancak tehlikeli faziletlerine sahiptiler. Şu anda savunmaları için yabancılara dayanarak, bir millet için alçaltıcı kötü alışkanlıkları nedeniyle küçük düşmüş durumdalar. Ancak maddi refaha, zenginliğe ve sayılara vesile olacak vasıflar açısından bakıldığında, onların çok fazla değiştiğine inanmıyorum. Şimdi dört yüz yıl öncesinden daha fazla tembel, savurgan, basiretsiz ve yabani olduklarına inanmıyorum. Sadece son elli yıl içinde, bu vasıfların etkisi kendilerini tamamen gösteriyor. İlk defa Anadolu, Rumeli ve Bulgaristan üzerine akın ettiklerinde, oldukça kalabalık ve devasa zenginliğe sahip bir ülkeyi zapt ettiler. Üç yüz elli yıldır Türkler bu zenginliği tüketmeye ve bu nüfusu yıpratmaya devam ettiler. Eğer bir Türk bir ev veya bahçe isterse, bir reayayı kovardı; eğer para isterse, mendilinin içine bir mermi koyar, bir düğümle onu bağlar ve onu en yakındaki zengin bir Rum veya Ermeni'ye gönderirdi. Sonunda, üç yüz elli yıldır sermayeleri-

ni olaylarla ve adamlarla, bu kalabalık ve zengin ülkeyi şimdi gördüğünüz gibi ıssızlığa düşürerek, kendilerini fakir buldular. Mahcup olduklarında özür dilemeyi bilmiyorlar. Ailelerin büyümesini önlemek için en zarar verici yöntemleri kullanıyorlar. Mecburi askerlik erkeklerin ölümüne sebep oluyor ve onlar yok oluyor. Elli yıl öncesine ait en hatırlatıcı şey, kalabalık olan bir Türk köyünün, şimdi kullanılmayan kalabalık bir mezarlık halinde olmasıdır.

Bay Y (Doktor Wood) : Bir tıp adamı olarak, ben, veya sadece ben, oldukça canlı ve gülümseyen, pitoresk evleri, serviler ve çınarları bağrına basan bahçeleriyle tepeye doğru yükselen İzmir’in Türk kesiminde işlenen suçları biliyorum. Onlardan haberdar olamayacağım için Türk evlerinden mümkün olduğunca kaçınacağım. Bazen daha eski eş tarafından zehirlenen ikinci genç bir eş; bazen babasının büyütmeceği bir kız çocuğu; bazen babasına nispet yapmak için anne tarafından öldürülen bir erkek. Çocuk öldürme istisnadan ziyade adet. Hiçbir tahkikat yapılmıyor; hiçbir uyarı zaptiye tarafından dikkate alınmıyor. Harem içinde ne meydana geliyorsa bir imtiyazlı sır durumunda. Benim hastam, zengin bir Türk kalp rahatsızlığından ölüyordu. Biri Rum, biri Türk olmak üzere iki hanımı vardı. O çok acı çekiyor ve ona çok üzüntü veriyordu. Onun varlığında hanımları çok nezaketli ve muhabbetliydi. Onlar odasını terk ettiklerinde ona karşı bedduaları dehşet vericiydi. Türk hanımı bir gün bana “Onun ölmek zorunda olduğunu biliyorsunuz. Bu durum, onun bizi öldürebileceği bir merhamet. Onun perişanlığını azaltacak bir şey veremez misin ona? Siz buradayken bunu yaparsak bir kıymeti olur” dedi. Hastamın onlardan kuşku duyduğundan şüphem yok; kendisini bırakmamam için bana yalvarmaya devam ediyordu. Kendisi “eğer bir Türk doktoru kendisini görmeye gelirse uzun yaşayamayacağından emin” olduğunu söyledi. Muhtemelen haklıydı. Gerçekten, zayıflıklarını ve yoksulluklarını doğuran şey kurumlarının gelişmemesi değil; ancak zayıflıkları ve yoksullukları kurumlarının ilerlemesini engelliyor. Onları, büyükelçilerini Yedikule’ye göndermeyi kabul etmeye zorladığımızda, biz asla onların reaya üzerindeki kötü yönetimlerine müdahale etmeyi düşünmüyorduk. Evlerinde kendilerini zayıf ve dışarıda da tamamen güçsüz olduklarını gösterdikleri zaman, bizimle aynı dinden olanların durumlarının

iyileştirilmesi ile sarsmaya başladık. Bunların reformları asla gönüllü değildi. Avrupa tarafından onlara empoze edildi. Onların zamanı her zaman felaket dönemiydi. Nizip'teki bozgun Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu doğurdu; İstanbul'un işgali Hatt-ı Hümayun'un sebebi oldu.

Bay Homer : Sizinle tamamen aynı görüşte değilim. Kurumlarındaki gelişme birçok yönden doğrudan Türklerin zayıflığı ve fakirliğine katkıda bulunuyor. İlk olarak, mevcudiyetlerinin şartları ile pozisyonları tutarlı değil. Onlar bir soyguncular aşireti. Katırcıyani veya Simos fidye almayı yasaklayan veya fidyeleri ödenmeyenlerin kulaklarının kesileceğine dair bir Hatt-ı Hümayun ilan etseler, onun çetelerine ne olacak? Bay Y (Doktor Wood)'nin samimiyetle ifade ettiği gibi, üretmeyen bir insan, eğer çalmayı durdurursa helak olacaktır. İkinci olarak, can ve mal emniyetinin artırılması Hristiyanları, daha önceden kendilerine açık olan birçok iş alanından Türkleri dışarı atmaya muktedir kıldı. Bizim yükselen refahımız eğitime munasip olandan daha fazla bir harcama yapmamızı sağlıyor. Nerede bir Rum köyü varsa, orada bir okul vardır. Sayımız az olsa da, eğitim görmüş bir Türk'e karşılık on, belki yirmi, belki elli eğitilmiş Rum var. Bilgi, çalışkanlık ve akıl gerektiren her makam bir Rum tarafından dolduruluyor. Bir Türk ne zaman borç alsın, borç veren bir Rum oluyor. Bir Türk ne zaman satsın, satın alıcı bir Rum oluyor ve kısa süre içinde satmaksızın bir Türk'ün ödünç alması oldukça nadirdir. Böylece gururlu Türkler kendi ülkelerinde ikinci sınıf bir ırk haline geliyorlar. Bunlar onun yönetimine hala sahipmiş görünüyorlar; onlar hala paşalar, beyler, mollalar ve kadılar; ancak idarelerinin detaylarına gelince Rumlara güvenmeye mecbur kalıyorlar; özellikle bir Türk amir ise, iş dünyasının detaylarını kim yönetiyorsa, bunlar gerçek idarecidirler.

Senior : Bu nasıl sona erecek? Hasta adam nasıl ölecek?

Bay Y(Doktor Wood) : Yabancıların ele geçirmesi veya yabancıların müdahalesi ile sona erebilir. Eğer Avrupa müdahale etmezse, bana, zenginlik, zeka ve sayı olarak her geçen gün eşitliğe yaklaşan Hristiyanların, yakın bir zamanda Türkleri kendi güçlerinin üstünlüğüne teslim olmaya zorlayacakları kesin gibi görünüyor.

Senior : Kim bu gücü uygulayacak? Özerklik sevdasıyla Rumlar cumhuriyetçiler ve aristokrasiciler olarak bölünecek mi?

Bay Homer : Hayır. Küçük bağımsız ülkeler için vakit geçiyor veya henüz gelmedi. Bir anayasal monarşi düzeni oluşturabiliriz.

Senior : Başkent İzmir ya da Atina mı?

Bay Homer : Hayır. İstanbul.

Senior : St. Petersburg'un koruması altında mı?

Bay Homer : Hayır. Türklerin düşmanı oldukları sürece Ruslara sempati duyarız. Hükümetlerinin, ticaretlerinin, düşüncelerinin ve hislerinin tüm sistemleri bize iğrençtir. Bizim en güçlü hissimiz milliyetimizi korumaktır; buna üç bin yıldır sıkıca sarıldık. Eğer dinimizin özelliklerine bağlıysak; bu İstanbul patriğinden ya da bizi Roman Katolikleri veya Protestanlardan ayıran doktrinlerden hoşlanmamız değil, bunun yanında bu özelliklerin bizim milletimizin koruyucu şeyleri olduğunu düşünmemizdir. Yarı barbar Rus yığınları ile birleşerek kendimize acı çektirmemeliyiz; onların uydularından bir tanesi dahi olmamalıyız.

■ 14 Kasım, Cumartesi

Prusya ve İsveç konsolosu Bay Van Lennap ve İzmirli Doktor Wood ile birlikte biri kız, diğeri de erkek çocukların eğitimi için olmak üzere kurulmuş olan iki okulu ziyarete gittik.

Kızların okulu, hastaların bakımı, kötü durumda olanların iyileştirilmesi, fakirlere yardım ve çocukların eğitimi için kurulmuş; bağlı ve ilgili kuruluşlarının Avrupa, Amerika ve Türkiye'ye yayılmış bulunan ve sadece yirmi bir yıllık bir kurum olan Deaconesses Gönüllülerinin yönetimi altındaydı.

Bunların Ermeni semtinde, 20.000 doları Prusya Kralı tarafından verilen avansla birlikte 30.000 dolara satın alıp genişlettikleri ve döşedikleri büyük bir evleri var. Okul kırk beşi yatılı ve altmış beşi gündüzlü öğrenciyi eğitiyor. Öğrenciler arasında Protestanlar, Katolikler, Rumlar, Ermeniler ve bir Türk kızı bulunuyor. Dini bilgiler her bir dinin temsilcileri tarafından veriliyor. Bir müzik ve bir de İngilizce olmak üzere ücretli iki öğretmenleri var.

Bütün diğer bilgiler gönüllüler veya biri müdire ve altısı öğretmen olmak üzere yedi rahibe tarafından veriliyor.

Orada bazı İzmirli dostlarımızın kız çocuklarını bulduk. Odaların temizliği ve konforu mükemmel. Yumuşak başlı ve zeki bir kadın olan müdireden memnun kaldık. Bazıları on altı veya on yedi yaşında olan kızlar mutlu ve sağlıklı görünüyorlardı.

Konsolos Van Lennap : Bu kurumun faydalı olduğunu abartmamak mümkün değil. Okul Avrupalılara, medeni Avrupa'dan 2.000 mil ötede, uygarlaşmamış bir ülkede, kızlarına evlerinde güçlük verebilecekleri bir eğitimi mümkün kılıyor. Bilgisel, ahlaki ve dini yönlerden, bizim gözetimimiz altında, yatılılar için yıllık yaklaşık 45 sterlinlik bir masraf karşılığında oldukça iyi bir şekilde eğitiliyorlar. Bu okul kurulana kadar, biz ya çocukları yabancılar arasında eğitimi kılma için büyük masraflarla Avrupa'ya gönderiyorduk ve İzmir'e bize yabancı olarak dönüyorlardı veya göreceli olarak cehalet içinde büyümelerine izin veriyorduk. Okul, yerlilere, Ermeni ve Rumlardan istidadı bulunanlara Avrupaî bilgi ve erdemleri aşlamaya imkân sağlıyor. Bizim iyi yürekli kralımızın 20.000 taleri ile gönüllülere okullarını kurma imkânı sağladığı zaman yaptığı kadar, 3.000 sterlinle hiçbir zaman bu işin daha iyi yapılabileceğini tahmin etmiyorum.

Erkeklerin okulu şehrin dış mahallelerinde bir bahçenin içinde yeni büyük bir ev. Şu anda, otuz yatılı ellisi gündüzlü olmak üzere seksen öğrenciye eğitim veriyor. Müdürü Prusya'dan Renli Doktor Barthe. İki Rum, iki Fransız ve üç İngiliz olmak üzere yedi erkek öğretmeni var. İngiliz öğretmenlerden biri olan Bay Lee, sanıyorum, Lord Grey'in ailesinde özel bir öğretmendi. Okulun dili İngilizce ve çocukların çoğunluğu da İngiliz. Yatılı öğrenciler, kızlar gibi yıllık 45 sterlin civarında para ödüyorlar.

Kurum arazinin satın alınması, okulun inşa edilmesi ve döşenmesi nedeniyle oluşan ve yaklaşık %12 faiz ödediği bir borcun altında boğuşuyor.

Senior : Eğer erkeklerin okulu için yıllık yaklaşık 500 sterlin faiz ödüyorsa ve öğretmenler ile müdüre ödeme yapıyorsa, kendi

kendini destekleyebilir. Evleri kendilerine ait ve sadece iki öğretmene ödeme yapan Deaconesses'in okulu büyük bir kâr yapıyor olmalı.

Konsolos Van Lennap : Kâr etmiyor. Bunu yapması prensiplere aykırı olacaktır, ancak daha cömert olabilir. Orada daha fazla hizmetli var, yemekler daha iyi, rahibeler tatiller boyunca çok az gezinti yapıyorlar ve öğretmenlere nazaran tutumluluk görüldüğü kadar fazla değil. Müdire ve rahibeler yatılı kalıyor, pansiyonda konaklıyor ve giydiriliyor. Doktor Barthe ve öğretmenleri bundan daha fazlasını nadiren elde ediyor. Onlar çok katı bir tutumluluk içinde yaşamaya zorlanıyor ve eğer onların kalpleri işlerinde değilse, mesleklerini daha karlı işler için terk edebilirler. Bu koşullarda, onları tutmanın elimden gelemeyebileceğinden korkuyorum. İzmir'deki en büyük ticaret evinin garantisi altında İngiliz sermayedarlardan veya İngiliz hükümetinden %5 faizle 4.000 sterlin avans almayı denedik ve Dış İşleri Bakanı olduğunda, Lord Palmerston bize yardım yapmaya heveslenir göründü; ancak hiçbir şey yapılmadı.

Doktor Wood : Şehir ve Doğu'daki İngiliz çıkarları uğruna öylesine çok hayıflanıyorum ki. Şimdi, bunlar büyük oranda bu dilleri bilmeyen, bilse de insanları az bilen kişilere söylendi. Onlar otoritelerle bir dil oğlanı vasıtasıyla iletişim kuruyorlar veya iletişim kurduklarına inanıyorlar. Görevini yapabilmek için, dil oğlanı atılmalı. Bu niteliklerden sonuncusuna bile Rum veya Ermeni dil oğlanlarının çok azı sahip. Onların hemen hemen hepsi diğerlerini ister. Zavallı konsolos tamamen onların merhametine kalmış ve söyleyecekleri şeylerin ne kadar yanlış şekilde aktarıldığını veya yumuşatıldığını veya paşanın söylediği şeyin ne kadarının kendisine anlatıldığını bilemez. Sadece Asya'da Asya'ya özgü diller çok iyi öğrenilebilir. Eğer bu okul veya bu okul türünden diğer okullar başarılı olursa, bunların İngiliz dil oğlanlarını yetiştireceğini ve -hala bundan daha iyi ne olabilirse, dil oğlanlarından bağımsız olabilecek İngiliz konsoloslarını eğiteceğini ümit ediyorum.

Yerliler üzerinde, Rumların ve Ermenilerin üzerinde olduğu üzere, ben bu tür okulların etkisinin hala daha fazla olmasını bekli-

yorum. Yakın bir zamanda Rumlar bu ülkeyi yönetecek. Bizim arzu ettiğimiz şey bunların hükümete İngiliz hassasiyetleri, İngiliz fikirleri ve İngiliz duygudaşıllıklarıyla gelmeleridir. Ruslar politik temsilcileri vasıtasıyla, Fransızlar misyonerleri ve okulları vasıtasıyla onları bizlerden nefret etmeleri ve aşağılamaları için gayret gösteriyorlar. Eğer Rumlar İngilizce okuyabilirse onlar başarılı olamayacaklar. Rumlar son derece politikler. Eğer onları anlayabilirlerse bizim gazetelerimizi ve tartışmalarımızı bir solukta okuyacaklardır. Rumlar aynı zamanda son derece ticarete yatkınlar. Eğer onlara izah edilirse bizim hükümet ve ticaret sistemimiz onlar tarafından istekli bir şekilde kabul edilecektir. Kıta Avrupa'sı tarafından bunlara bütün öğretilenler gurursuzluk, koruma, tekelleşme; kısaca, bizim en çok karşı olduğumuz bütün idari ve iktisadi kurumlar.

Bu tür okulların yerine getirmeleri beklenebilecek diğer bir görevi ülkenin durumu hakkında istatistikî ve politik raporlar ve araştırmalar hazırlamak amacıyla kişilerin eğitimidir. Rusya ile İngiltere arasında bir sonraki çekişme Anadolu'da olacak. Biz buna iştirak etmezsek, bir Rus ordusu Tiflis'ten Çanakkale Boğazı'na kadar gidecektir. Şüphesiz, yardımımızı yararlı kılabilmek için, ülkeyi bilmeliyiz. Şu anda onu hiç bilmiyoruz. Rus Dış İşleri onun her bir inçini biliyor. Harekete geçme zamanı geldiğinde eğer işimizi öğrenmek zorunda kalırsak bu çok kötü olacak. Bütün bu nedenlerle, İngiliz hükümetinin borçla boğuşan İzmir okulunu desteklemesi gerektiği konusunda en çok ben istekliyim. Para vermeye gerek yok; İzmir'in en iyi ticarî unvanına sahip ticarethanelerin garantisi karşılığında çok yüksek olmayan bir oran ile, 4.000 sterlinlik bir kredi yeterli olacaktır.

■ 15 Kasım, Pazar

Günü Bay James Whittall ile Bornova'da geçirdik. Köyün en önemli adamı olan babası, bir Protestan kilisesi inşa ediyordu; ancak kilise tam olarak bitmemişti ve bu süre içinde ayın Bay J. Whittall'ın bahçesinde bulunan bir kameriyede icra edildi.

Kilise Misyoner Topluluğu'na vekil olarak tayin edilmiş olan, Alman, M. Volter hafif yabancı aksanıyla konuştuğu güzel İngilizce ile takdire şayan bir vaaz verdi. Peder Bay Whittall'ın evi, iki yüz yaşında ve altmış ayak yüksekliğinde iki yanı servilerle dolu yolun kesiştiği yerde duruyor. Kendisine, bu tür bir manzara, iklim ve toplulukla, sadece bir otel ve yolun Bornova'ya yapılmak istenmesi durumunda buranın hoş bir yazlık yeri olacağını söyledim.

Peder Whittall : Bütün yıl boyunca burası hoştur; soğuktan veya sıcaktan çok az rahatsızlık duyarız. Bir demiryolumuz ve muhtemelen otelimiz olsa iyi olacak; bu arada bütün evlerimiz dostlarımız için birer oteldir.

Kendisine bölgenin güvenliğini sordum.

Peder Whittall : Şu anda mükemmel. Sadece kısa bir süreliğine karışıklı ve baskı çok güçlüydü; iki üç yıl öncenin manzaralarının yineleneneğinden korkmuyorum. Simos bana para istediğini yazmıştı. Mektubu paşaya gösterdim. Paşa “Mektuba ben cevap vereceğim” dedi. Bu sözü bana verdikten birkaç ay sonra bana bir şey gösterdi. Bu, Simos'un kellesiydi.

Yemek odasının duvarları aile üyelerinin portreleri ile kaplıydı. Burada, Bay Whittall'ın yirmi dokuz çocuğa sahip olarak, elli iki yaşında doğum sırasında ölen, bir Capo d'Istrias olan, büyük büyükannesinin portresi vardı.

O Bornova'nın kraliçesiydi ve tebaasını asla sertlik içermeyen bir şefkat ile yönetirdi. Kavasları kötülük yapanları onun huzurunda falakaya yatırılırdı.

Sıcaklık güzel bir İngiliz yazının sıcaklığındaydı; öğlenleri gölgede yaklaşık 66; geceleri ise 60 derece.

Bay James Whittall'a Doktor M'Crith'in dağlardaki maceralarının hikâyesini gösterdim.

James Whittall : Eğer hikaye merakınızı uyandırıyorsa, size bununla ilgili bazı orijinal belgeler gösterebilirim.

Bana kopya ettim, üç tane kâğıt parçası verdi.

No 1.

Bay J. Whittall'a- Biz Hadzy Las⁷⁶ yakınlarında, soyguncuların elindeyiz. Onlar 3.000 sterlin talep ediyorlar. Biz beş kişiyiz. Bizim arkamızdan herhangi bir Türk göndermemenizi söylüyorlar.

(İmza)

"James M'Crith"

No.2⁷⁷

"Bay Sir, Whittall,-

Eğer doktora acımıyorsanız, eğer yarın öğleden önce parayı göndermiyorsanız, kellesini almak için bir adam gönderiniz, başka hiçbir şey.

Böyle tuhaf bir şekilde size yazdığımıza sinirlenmeyiniz.

100.000 kuruş.

Türklerin nasıl eziyet gördüklerini sorun. Buradan silahlarını bırakarak kaçacaklar. Doktorun imzasıyla göndermek isterdim, fakat o şu anda başka bir yerde.

(İmza)

"Kaptan Simos ve çocukları"

No.3

"Bay J. Whittall.

Eğer para miktarını göndermezseniz beni öldürmekle tehdit ediyorlar. 40.000 kuruş. Hiçbir Türk gönderilmemeli.

(İmza)

"James M'Crith"

Para yarına (okunaksız) kadar gönderilmeli. Yazmam için bana emir veriyorlar. Ne kadar toplayabileceğinize bakın. Eşim bir şeyler toplayabilecek."

76 Zikredilen yerin okunuşundan tam olarak neresi olduğu anlaşılamamakla beraber telaffuzdan Hacı İlyas/Laz veya benzer telaffuzlu bir yer olduğu sonucuna ulaşmak mümkün görünüyor.

77 Mektup Rumca olması nedeniyle Bay Whittall tarafından Senior'e çevrilmiştir.

James Whittall : Bir nolu mektup yâkalandıklarından bir gün sonra Yahudi tarafından getirildi. İki nolu mektup Türk askerlerini yendikten sonra Simos tarafından gönderildi. Üç nolu mektup bana dördüncü gün ulaştı. Buna cevap olarak kabul edilen 500 sterlini gönderdik. Doktor M’Crith’in bulunduğu yerin oldukça yakınındaydım. Pazar günü sabahı saat sekiz sularında Bornova’ya iki mil uzaklıktaki köye oğullarımdan biriyle birlikte gidiyordum. Hızlı büyümüş fundalıklarla kaplı ıssız bir mezarlığın içinden geçtik. Hiç kimseyi görmedim, ancak fundalıkların içinde adımları zikreden birini duydum. Daha sonra soygunculardan bazıları burada pusuda beklediklerini ve beni kaldırıp kaldırmayacaklarını; günün çok erken bir vakti olduğuna karar verdiklerini, dağlara ulaşmadan önce takip edip düzlükte yakalamayı tartıştıklarını itiraf ettiler. Akşamleyin Doktor M’Crith dönmeyince, meydana gelen durumdan şüphelendik ve arkadaşları onu kurtarmak için dağlara doğru yürümeye hazırlanmaya başladılar. Ancak başarılı olamayabileceğimiz konusunda uyarıldık. Soyguncuların adetleri konusunda haberdar olan kişiler “Eğer Bayan M’Crith’e, sadece Bay M’Crith’in kellesini verecekseniz ne söyleyeceksiniz” dediler. Buna herhangi bir cevap yoktu ve onu kurtarma girişiminden vazgeçtik. Ancak paşanın sinirleri daha sağlamdı veya Bayan M’Crith veya Doktor M’Crith için fazla endişelenmiyordu. Ancak büyük bir korku içindeydi, eğer bir fidye ödenirse, bunun geri ödemesi Babîâlî’den talep edilebilecek ve kendisi ihmalkârlık, belki de soyguncularla gizli anlaşma içinde olmakla suçlanacaktı. Böylece, para yerine, otuz civarında Türk askerini soyguncuların fidyeyi bekledikleri Hadzy Las’a gönderdi. Doktor M’Crith’in tarif ettiği şekilde askerler yenilgiye uğradı ve sonra fidye göndermeye müsaade edildi. Oldukça hoş bir gün geçirdik ve bizim sıra sıra dizili evlerimiz için muhteşem bir gün batımı vardı.

■ 16 Kasım, Pazartesi

İzmir’de tutmaya devam ettiğim günlüğü Bay Y (Doktor Wood)’ye gösterdim.

Bay Y (Doktor Wood) Bana anlattığınız her şey doğru. İzmir’de Türklerle ilgili yaygın olan fikirleri iyi bir şekilde topladım.

dığınızı düşünüyorum. Ancak Rumlar hakkında daha fazla şey görmekten hoşlanırdım. Onlar Türklerden daha önemli bir rol oynamaya, -gerçekten şimdi oynuyorlar- doğru gidiyorlar. Büyük kusurlarının olduğunu kabul ediyorum; onlar vefasız, entrikacı ve gurursuz; kısaca, dört yüz yıllık baskıdan beklenebilecek birçok kötü niteliklere sahipler. Hayret verici olan şey, daha kötü değiller. Bizim aramızda bile yirmi otuz yıldır ikamet eden daha kötü İngilizler bulabiliriz. Ancak çalışkanlıkları, halka adanmışlıkları, hırsları, bilgiye susuzlukları ve anlayışları her türlü takdirin ötesinde. Onlar ile Latinler arasındaki zıtlık çarpıcı.

Senior : Burada çok Latin var mı?

Bay Y (Doktor Wood): Yalnız İzmir’de 10.000 kişi var. Onlar en çok İtalyan kökenliler. Rumların ve diğer birçoğunun bütün kusurlarını taşıyorlar ve sahip oldukları erdemler ise çok az. Şiddetli bir şekilde hoşgörüsüzler, çok az enerjiye sahipler ve gelişme arzuları az. Rumların yaptığı gibi çocuklarını eğitim için Avrupa’ya gönderme yerine, onları evde tutuyorlar, en çok Lazaristlerin kontrolü altında, hiçbir şey öğrenmiyorlar.

Senior : Onlar ve Ermeniler hakkında az şey duydum.

Bay Y (Doktor Wood): Ermeniler daha önemli. Sayı olarak çok değiller ancak zenginler. Onların hırsları veya onlarda Rumların zekâsı yok. Onlar en güçlünün tarafını tutarlar.

Senior : Günlüğümü başından sonuna kadar okuduğumda bütün dostlarımin Türklerle karşı benzer şekilde nefret içinde olmalarından etkilendim. Nefret, hor görme veya tiksinti, ilişkiye geçen bütün Hristiyanlar arasında Türklerin uyandırdığı duygular olarak görünüyor.

Bay Y (Doktor Wood): Onlara sempati duyabileceğimize inanmıyorum. Onlarla aynı türe ait olduğumuzu zar zor düşünüyorum. Çerkez bir anneden doğan olmadıkça, bir Türkün kafası bir Avrupalınınkinden daha az beyne sahiptir, özellikle aristokratik yetilerin organlarıyla karşılaştırıldığında. Alını düşük ve hemen hemen dar bir açı ile geriye doğru gidiyor. Muhakeme yapamaz, düşüncelerinde hiç mantıklı bir düzen yoktur. O etkili bir kavrayışa ve hayal gü-

cüne sahip, fakat soyutlama yeteneği az. Düşünceleri, Avrupalılarınki gibi, kendiliğinden kelimelere dönüşmez. Geçmişteki acıların ve zevklerin hatırlanması, özellikle bedensel olan biri ve gelecekteki birinin önceden sezilmesi, zihninin içinde dolaşır durur. Elde etmeyi arzu ettiği şeyler üzerinde, onu elde etmeyi sağlayacak araçlar üzerinde düşünmekten daha fazlasıyla düşünür; Kur'an'daki Cennetin hazlarına dair betimlemelerinden büyük haz aldığı gibi; ancak bizleri oraya sokmak için gerekli olan erdemlerden pek az bahsederler.

Türk kahvehanelerinde çoğu kez karşılıklı konuşmaları dinlerim. Eğer onlar, konuşmaya ansızın başlayabilmeleri mümkün kılınıyorsa, bu bir yaşındaki bebeklerden umacağınız bir şey olur. Kadınlar bile çocuk gibidir. Erkekler izzeti nefisleri tarafından dizginlenir; kadınlar asla. Onları bir doktor olarak ziyaret ederim. İncelik ve yumuşaklıkları tarafından büyülenirim. Bir köle tarafından ansızın bir şey olması veya yapılmasının unutulması durumunda, kuzu gibi masum ve zayıf bu kimselerden birinin öfkesi kabarır. Belki kocasının ve kızlarının huzurunda, o, en edepsiz argonun bir seli gibi ona karşı içini boşaltır.

Aşkları da, nefretleri gibi hızlı ve dizginsizdir. Yaklaşmalar her zaman onlardan gelir: genç yakışıklı bir delikanlıya ona onun fetihlerini ilan eden ve ona İzmir'in Türk semtinde her gece eşlerinin bulunduğu randevu yerine gözleri bağlı bir şekilde götüren yaşlı kadının Bin Bir Gece Masallarındaki hikâyeler. Şimdi Türk hanımlar böyleyken, Türk kocaları kıskançlıkları için suçlanamazlar.

Senior : Fakat Türkler bazı erdemlere sahip olmalı yoksa o fetihlerde bulunamaz ve bir imparatorluğu sürdüremezlerdi.

Bay Y (Doktor Wood): On beşinci yüzyılın Türkü on dokuzuncu yüzyılın Türkünden farklı bir kişiydi. O atletik ve kuvvetliydi, pratik içinde ve açık havada yaşardı. O şimdiki gibi sürekli oturan tütün tiryakisi değildi; ancak dejenere olmuş Türkün bile bazı erdemlere sahip olduğunu inkar edemeyeceğim. Ağırbaşlıdır. Yemek yerken içerken büyük çoğunluğu ağırbaşlıdır. Davranışlarında ağırbaşlıdır, kolayca sinirlenmez ya da hemen heyecanlanmaz. İyi talihte de kötü talihte de sakindir. Son derece misafirperver ve yardımseverdir. Ne yazık ki, zenginliğin parlaklığı altında erdemleri solu-

yor. Fakir Türk dürüst ve insancıl, Türk askeri cesur. Zengin Türk her zaman bir gaddar. Türk görevliler yaşamın değerli bir şey olduğunu kavrar kavramaz onu umursayacaktır.

Onun en büyük talihsizliği, Avrupa ırkına ait sınırsız gelişmelerin yeterliliğine sahip olmamasıdır. Çinliler, Hindular ve gerçekten diğer bütün Asyalıların, geçemedikleri bir veya hatta uzun süre muhafaza edemedikleri medeniyet derecesi var ve bu yüksek bir derece değil. Türkler bu yere üç yüz yıl önce ulaştılar ve o zamandan beri geriye doğru gidiyorlar.

Senior: Araplar ve Yahudiler gelişmiş medeniyetlerin yeterliliğine sahip olabilirler görünüyor⁷⁸.

Bay Y (Doktor Wood): Yahudiler ve Araplar Asyalı olarak dikkate alınamazlar. Yahudiler dört yüz yıldır Mısır'da tohumları ekildi ve alıkonuldu. Başka bir milletle ilişki içine girmeden bir millet olmaya doğru gelişti. Arapların tarihi de benzer şekilde. Yahudiler gibi bunlar da aynı nesepten türediler ve onlar gibi çok az bir yabancıyla karışarak büyüdüler. Yahudilerin kendilerine has kurumları sayesinde kaldıkları gibi, Araplar da deniz ve çöllerle izole edilmiş yarımadaları sayesinde Asya kıtası sakinlerinin geri kalanından etkili bir şekilde ayrı kaldılar. Onlar Asyalı değiller; Yahudiler İsrail'in oğulları olduğu gibi onlar da İsmail'in oğulları.

Gerçek Asyalının ayırt edici karakteristiği entelektüel verimsizliği ve değişime uygun olmaması. Bir millet, kendisini zor durumdan kurtarmak için, yasalarının değişmeyeceğini açıklar. Başkası kastı tesis eder ve bundan başka bütün gelişmeleri imkânsız hale getirir. Öbürü yabancılarla bütün ilişkileri reddederek yeni fikirlerle karşı kendisini korur. Bir Asyalı keşfetmeyi denemekten daha çok taklit eder, tartışmaktan ziyade kabullenir, olayların nedenlerinin araştırılabileceği ve açıklanabileceği yerine onların kaderin bir sonucu olduğuna inanır. Tek diplomasisi savaştır; idare etmesinin yegâne dâhili aracı zehir, sopa ve iple boğmadır.

Türklerde bu özellikler abartılmıştır. Amacı ne olursa olsun, o en az düşünce gerektiren aracı kullanır. Eğer bir yerel hükümet ku-

78 Metinde soru işareti görünüyor.

rulmasına izin verirse, basit bir şekilde Sultanın bütün yetkilerini paşaya verir. Eğer para isterse, onu nerde bulabiliyorsa alır ve eğer onu zor kullanarak elde edemiyorsa, tebaalarının gücünü, adaletini, zenginliğini, doğrusu ekmek kapısını açık artırmaya çıkarır. Sultanın bütün erkek yeğenlerini öldürerek veya böyle bir şeyin hayat bulmasını engelleyerek tartışmalı bir birbirinin yerine geçmenin tehlikelerini önler. Sokaklarının yıkanması için yağmura, sokakların kasap artıklarından kurtarılması için köpeklerle, yol olarak adlandırdığı patikaların geçilebilir olması için güneşe ve tamir etmesizin ahşap evinde yaşamasını mümkün kılması için iklime güvenir. Başka her şey için Allah'a güvenir ve en zahmetsiz şekilde yapacağı şeyi kendisine sağlaması için ona dua eder. Gerçekten onun kaderciliği tembelliğin en fazla abartılmış halidir.

Bizim Türkleri geliştirme girişimlerimiz bir zenciye yıkayarak beyazlatmaya çalışan insanların eski hikâyesini aklıma getirdi. O, bir barbardan gayri asla hiçbir şey olmadı, olmayacak veya olamayacak.

■ 17 Kasım, Salı

İzmir'den büyük bir keyifle ve İzmirliilerden büyük bir üzüntü ile ayrılarak, Atina için gemiye bindik.

Nassau William Senior

Bir Klasik İktisatçı Gözüyle

OSMANLI

[Nassau William Senior'un Türkiye Seyahati Günlüğü]

Nassau William Senior, 1790-1864 yılları arasında yaşamış meşhur İngiliz iktisatçılarından. Görüşleri ile Klasik İktisat Okulu içerisinde yer alan Senior, Oxford Üniversitesi'nde politik iktisat kürsüsünün ilk başkanıdır. Senior'un diğer önemli özelliği ise seyyahlığıdır. Avrupa ve dışındaki yerlere çok sayıda seyahat yapmıştır. Bu seyahatlerinin önemli bir durağı ise 1857 yılı sonbaharında kaldığı Türkiye'dir. Seyahati sırasında İstanbul, Çanakkale ve İzmir'i ziyaret eden Senior, yayınlama niyeti olmaksızın bir günlük tutmuştur. İngiltere'ye geri döndüğünde Doğu Sorunu'nun güncel hale gelmesi üzerine yararlı olacağı düşüncesi ile bunları yayınlamaya karar vermiştir. 1859 yılında yayınlanan günlük tipik bir seyyahın izlenimlerinin çok ötesinde, Islahat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu ortaya koyan; üst düzey Osmanlı görevlileri ile buraya gelmiş yabancılarla yapılan mülakatları içerdiğinden önemli bir tarihi belge niteliğindedir. Bu özelliği nedeniyle ciddi akademik çalışmalar için önemli bir referans kaynağı olan günlük, Türk akademisyenleri ile okuyucularının da ilgisini çekecektir

BİRLEŞİK

GENEL
DAĞITIM

Birleşik Dağıtım Kitabevi

Bayındır Sokak 6/33 Kızılay/ANKARA

Tel: (312) 434 89 60 Faks: (312) 432 19 65

